Raftul Denisei

Steve Sem-Sandberg

Ravensbrück

roman

Adevărata poveste a Milenei Jesenská, destinatara scrisorilor lui Kafka

HUMANITAS fiction

Milena Jesenská (1896-1944) este cunoscută publicului românesc prin prisma scurtei, dar intensei povești de dragoste pe care a trăit-o alături de Franz Kafka. Dar Milena, devenită pentru o vreme soția filozofului Ernst Polak, reprezintă un exemplu de toleranță și tenacitate, un model de luptă pentru libertate individuală și națională în egală măsură, un simbol pentru poporul ceh. În Praga ocupată de nemți, Milena reușește să pună în mișcare, folosindu-se de relațiile personale, o adevărată organizație clandestină, care salvează viețile a numeroși refugiați, mai cu seamă evrei. Dar în spatele acestei figuri tenace se ascunde o femeie vulnerabilă, orfană de mamă și crescută de un tată autoritar, în căutarea unui bărbat destul de puternic pentru a o susține atunci când forța îi secătuiește – un deziderat pe care nu și-l va atinge niciodată. Măcinată de boală și sleită de puteri, este trimisă, în urma unui proces în care fusese găsită nevinovată, în lagărul de la Ravensbrück, unde, în primăvara anului 1944, își va găsi sfârșitul.

Scriitor, jurnalist și eseist suedez, Steve Sem-Sandberg s-a născut la Oslo în 1958. În prezent locuiește alternativ la Viena și Stockholm și este corespondent al prestigiosului ziar *Svenska Dagbladet*, la care a lucrat ca redactor-șef adjunct al Secției de cultură între 1995 și 1998. Primul său roman, *De ansiktslösa* (*Omul fără chip*, 1987), l-a adus în centrul atenției criticii literare suedeze, care a recunoscut în el una dintre cele mai percutante voci ale generației sale. Următoarele trei romane ale autorului compun o trilogie dedicată unor femei care au marcat istoria politică și culturală a Europei secolului XX. *Theres* (*Theres*, 1996), primul titlu al trilogiei, o carte-document al cărei personaj este teroristă germană de extremă stângă Ulrike Meinhof, a primit Premiul Aftonbladet, fiind tradus în mai multe limbi. *Allt förgängligt är bara en bild* (*Doar imaginea rămâne*, 1999) aduce în prim-plan personaje celebre, Lou Andreas - Salomé, Rainer Maria Rilke și Ernest Toller, prinse în vârtejul evenimentelor din timpul asediului orașului München din anul 1919. ***Ravensbrück*** (*Ravensbrück*, 2003) prezintă povestea Milenei Jesenská, jurnalistă, scriitoare și traducătoare cehă, care, cu prețul vieții, a militat pentru dreptul la liberă exprimare. Romanul a fost nominalizat la Premiul August în 2003 și la Premiul pentru Literatură al Consiliului Nordic, în 2004. Romanul *Härifrån till allmänningen* (*De aici la bunul comun*, 2005) s-a bucurat de aprecierea publicului și a criticii deopotrivă, la fel ca și cea mai recentă carte a sa, *De fattiga i Lodz* (*Năpăstuiții din Lodz*, 2009), o reconstituire a vieții evreilor din ghetoul din Lodz în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Raftul
Denisei

Colecție coordonată de
DENISA COMĂNESCU

Această carte a apărut cu sprijinul
Kulturrådet – Swedish Arts Council
(Consiliul Artelor din Suedia)

STEVE SEM-SANDBERG

Ravensbrück

Traducere din suedeză și note de
LILIANA DONOSE SAMUELSSON

HUMANITAS
fiction

Coperta
ANGELA ROTARU

Redactor
IOANA PETRIDEAN

STEVE SEM-SANDBERG
RAVENSBRUCK
Copyright © 2003 by Steve Sem-Sandberg
All rights reserved.

© HUMANITAS FICTION, 2009, pentru prezenta versiune românească

EDITURA HUMANITAS FICTION
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 73, fax 021/408 83 74
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel./fax 021/311 23 30
C.P.C.E. – CP 14, Bucureşti
e-mail: cpp@humanitas.ro
www.librariilehumanitas.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
SEM-SANDBERG, STEVE
Ravensbrück / Steve Sem-Sandberg; trad.: Liliana Donose Samuelsson. –
Bucureşti: Humanitas Fiction, 2009
ISBN 978-973-689-324-7
I. Donose Samuelsson, Liliana (trad.)

821.113.6-31=135.1

Trecutul dăinuie în noi fără cronologie... Toate poveștile unei vieți ar putea fi așezate alături unele de altele, în coloane paralele, și fiecare poveste ar putea să reprezinte un întreg, dacă n-am fi învățați să gândim secționat și ierarhic. Important, neimportant. Început, sfârșit. Acest arbitrar provine din dorința noastră de a interveni, de a explica. Dar, făcând astfel, ne călcăm în picioare propriile trăiri și ne conectăm la biografia externă, la punctele de legătură.

Irena Vrkljan, *Marina sau Despre biografii*

I
PRIMUL MIRACOL AL COPILĂRIEI

Spațiu interior și spațiu exterior

Nici nu trebuie de fapt să închizi ochii sau să stai să te gândești. Îți revine tot timpul aceeași imagine. Tu, la căpătâiul mamei, și mama, care te întreabă (așa cum te întreba mereu) ce-ai văzut sau ce s-a întâmplat în drum spre casă de la școală, și tu îi spui (așa cum spuneai mereu) despre cei șapte îngeri auriți din Piața Cavalerilor de Malta sau despre fântâna cu apă de băut din apropierea Bisericii Sfântului Duh de lângă Dušní – o sculptură cu două palme de bronz făcute căuș în jurul firului de apă.

— Eu nu-mi amintesc să fie acolo vreo fântână, protestează mama, dar tu insiști:

— Ba e o fântână adevărată; și-a fost acolo dintotdeauna.

Ce straniu că-ți apar în minte imaginile astea acum, când zaci chiar tu bolnavă în pat; nu imagini din Praga cea adevărată, sau Praga pe care o știi tu și de care ți-e dor, ci imagini ale unui oraș care nu a existat decât în poveștile pe care i le spuneai mamei când nu aveai altceva de povestit, sau din contră: când erau lucruri de povestit, dar pe care nu le puteai spune.

Pe atunci, boala o țintuise definitiv pe mama la pat și, când te întorceai de la școală, stăteai mereu o oră sau două lângă ea. În clipele acelea, vi se părea amândurora că apartamentul din Ovocná era tăiat pe jumătate: nu numai locuință și cabinetul dentar al tatălui tău, dar și o parte reală, și una ireală. Din cabinetul aflat la două camere mai încolo se auzeau voci subțiri, ciripitoare de femei, acompaniate de tonul de bas al tatălui, de recomandările și înjurăturile lui și de râsul lui grav. Vara, când ușile cabinetului rămâneau larg deschise, putea fi auzită

și Vlasta, infirmiera, deschizând sertarele scârțâinde unde erau arhivate dosarele, sau purtând de colo, colo obiecte ce zdrăngăneau pe tăvițe metalice. Asta era lumea reală. De partea ceastălaltă, în camera din spatele perdelelor trase, unde deasupra patului mamei atârna crucifixul, pătrundea în locul cuvintelor goale imaginarul.

— Spune-mi povestea cavalerilor de pe muntele Blaník, puteai s-o rogi, și dacă în ziua aceea mama se simțea mai în puteri, te punea să-i ridici puțin pernele ca să-și proptească spatele, și apoi îți spunea din nou povestea ta preferată:

> Cavalerii erau înăuntrul muntelui întunecat și dormeau. De o mie de ani erau cufundați în somn și doar o mână de oameni aleși știau unde se află. Într-o zi, apăru pe drum o fetiță cu o coasă și un coș. Venise să coasească puțină iarbă pe pajiștea de la poalele muntelui, când așa, dintr-odată, îl văzu lângă ea pe unul dintre cavaleri. Se trezise, ieșise să-și adape calul și, dând cu ochii de fetiță, o întrebă dacă n-ar vrea să intre cu el în munte și să-i ajute pe cavaleri să facă puțină curățenie. Chiar și într-un munte întunecat și închis se adună mult gunoi și mult praf într-o mie de ani. Fetița consimți să-l însoțească pe cavaler și se apucă de frecat și dereticat pe lângă cavalerii adormiți. O singură zi lipsi de acasă, dar, când se întoarse, locuiau acolo alți oameni, mama și tatăl ei muriseră de un car de vreme, iar ea îmbătrânise atât de mult, încât era de nerecunoscut. Și în ziua a treia muri și ea, slabă și istovită. – Astfel trece o zi pentru cavalerii din munte: ca mulți ani pentru noi. Ei continuă să doarmă acolo, în pântecele muntelui și, când țara e amenințată de o mare primejdie, se trezesc, se pun pe picioare și ne eliberează.

Când se deschidea ușa cabinetului, se auzea iar zăngănitul borcanelor de sticlă și al instrumentelor de metal. Pentru profesorul Jesenský era nu numai o datorie, dar și o onoare să-și conducă pacienții până la ieșire. Vestibulul se umplea atunci de vocile subțiri ale doamnelor și de vocea zgomotoasă, gravă a tatălui. Dacă Vlasta nu apuca să-i scoată de-acolo pe cei doi dobermani, se alăturau și ei corului: scheunau, gâfâiau, pufăiau

și labele le tropăiau agitate prin vestibul, până ce momentul despărțirii se consuma și ușa de la intrare se închidea.

— Îți sparge timpanele, spunea mama zâmbind.

Tu știai că mama zăcea acolo, în pat, și își imagina cu ce se ocupa tata când ieșea din cabinetul îmbâcsit de mirosul de camfor și din camera de așteptare și ajungea afară, în lumea reală. Poate că partea cea mai urâtă a acestei boli îndelungate era chiar asta: certitudinea că viața lumească o părăsise înainte ca ea s-o fi părăsit. Tocmai groaza de a continua în felul ăsta, nevăzută și singură, o făcea să stăruie să-i fii alături în fiecare după-amiază.

— Mai întâi dispare lumea. Asta-i moartea, spune ea și îți ia mâna în mâna ei. Când liniile din palmă ți s-au netezit, tu deja nu mai ești.

*

Febră (Ravensbrück, 17 mai 1944)

Vreme îndelungată, morții nu erau chiar atât de mulți încât să nu poată fi numărați. De două ori pe zi, dimineața și seara, șase *Verfügbaren* – disponibili – primeau ordin să care roaba cu leșuri pe drumul dintre barăci. Bolnavii cărora li se stabilise diagnosticul și tratamentul, așa cum era cazul Milenei Jesenská, beneficiau de privilegiul de a-și sfârși zilele într-una din barăcile spitalului, aflate peste drum de careul în care se făcea încolonarea. Priciurile erau rânduite atât de aproape unele de altele, încât noaptea nici nu le puteai deosebi. Lumina, care intra în baracă prin singurul geam lăptos al ușii, atingea ușor pledurile și hainele deținutelor; asta era tot; și era atât de frig, chiar și acum, în mai, că-ți puteai vedea aburul respirației.

Pentru data de 17 mai 1944, stațiile meteorologice din Mecklenburg-Vorpommern anunță vreme închisă, urmată de o destrămare treptată a norilor. Asta înseamnă că cerul de deasupra lagărului abia apucă să se lumineze când, la ora patru fix, se aude prima sirenă. În tot lagărul răsună acum strigătele șefelor,

Blockälteste[1] și *Stubenälteste*[2], care traversează încăperile și lovesc în stâlpii de lemn ai paturilor etajate; scârțâit de paturi, din care se ridică anevoios mii de deținute; picioarele lor goale ating podeaua rece și începe eterna luptă pentru un loc mai în față la cozile pentru spălat, să apuce să mănânce o bucată de pâine neagră și să bea o cană de surogat de cafea înainte ca sirena să sune a doua oară și să se prezinte la apel: *Appelstehen.* Și tot spațiul dintre barăci și administrația lagărului, un careu de un kilometru pătrat, se umple de un furnicar de femei care vin alergând, fiecare cum poate, și apoi, din ce în ce mai repede, formează rânduri de câte zece, cu șefa de unitate în față de tot și cu un pas mai la dreapta. Mii de femei cu saboți în picioare, îmbrăcate în uniforma dungată de pușcăriaș, cu basma pe cap și șorț; majoritatea își cară, înnodate la brâu, ustensile de bucătărie; stau drepți, înțepenite, în timp ce supraveghetoarele patrulează de-a lungul fiecărui rând, să se asigure că nici una dintre femei n-a dispărut ca prin farmec în timpul nopții.

Numărătoarea de control le dă femeilor răgaz să privească îndelung cerul: fâșii subțiri de nori palizi, sparte ici și colo de pete în tonuri de albastru-deschis și roz, formează un tablou minunat.

„Niciodată nu mi-a fost dat să văd un asemenea cer precum cel de deasupra lagărului. E mereu în schimbare, o permanentă succesiune de culori de tot felul", scria mult mai târziu, într-o mărturie, Wanda Poltawska, una dintre femeile care au supraviețuit lagărului și marșurilor morții ce-au urmat.

Stând acolo, la apel, cu picioarele în noroi, sprijinindu-se când pe un picior, când pe altul, sub cerul acela, Wanda recita, ca și celelalte prizoniere poloneze, *Tatăl nostru.* Devenise rutina fiecărei dimineți și, curând, învățară și celelalte unități cuvintele poloneze ale rugăciunii și se alăturau corului – un cor de voci înghețate:

---

1 Șef(ă) de unitate (germ.).

2 Șef(ă) de baracă (germ.).

Ojcze nasz, któryś jest w niebie
swiec się imie Twoje
przyidź królestwo Twoje
jako w niebie, tak i na ziemi

Personalul medical al lagărului e scutit de apelul din zori. Când numărătoarea de control e pe sfârșite și înainte ca deținutele să plece, încolonate, spre detașamentele de muncă, începe deja controlul barăcilor spitalului. Apare apoi doctorița cehă Zdeňka Nedvědová, care traversează careul, urmată la foarte mică distanță de medicul primar SS Percival Treite. În fața primei barăci, care e clinica de boli infecțioase, așteaptă deja două deținute, cu o roabă pentru bolnavele decedate. Roaba constă dintr-o platformă simplă, cu stinghii lungi, laterale, care împiedică alunecarea cadavrelor. După mai bine de o jumătate de oră, sunt aduse două trupuri. Femeia care e pusă deasupra are încă pe ea hainele vărgate, și pe una dintre mâneci are cusut, sub triunghiul roșu, obligatoriu pentru toți deținuții politici, încă un triunghi, galben, ceea ce înseamnă că locul ei de muncă a fost chiar spitalul. Brațul stâng al femeii atârnă între stinghii, și doctorița Nedvědová i-l ridică și îi așază cu grijă, aproape cu afecțiune, mâna pe piept, înainte ca cele două „disponibile" să apuce, încordându-și spinările, brațele roabei și să-i împingă cele două roți strâmbe, care se bălăngăneau, spre poarta lagărului și crematoriul aflat de partea cealaltă.

*

O scrisoare

După ce semnă certificatele de deces, doctorul Percival Treite se retrase pentru a redacta scrisorile către rude, o treabă plicticoasă, de rutină, care-i lua câteva ore bune în fiecare dimineață. În mod curent se folosea un formular tip, în care se specifica data îmbolnăvirii deținutei și data decesului. Apoi se exprima pe scurt regretul că, în pofida „excelentei îngrijiri medicale",

viața deținutei nu putuse fi salvată. Scrisorile erau în final dactilografiate de o secretară și semnate personal de către comandantul lagărului, Fritz Suhren.

Dar scrisoarea adresată profesorului Jesenský din Praga este semnată chiar de doctorul Treite, și formularea este ceva mai personală. Treite scrie că în timpul studenției „a avut privilegiul" să participe la unul dintre seminariile profesorului Jesenský și că întâlnirea din lagăr cu fiica lui i-a întărit respectul colegial pe care îl avusese încă din acele vremuri pentru el.

După aceea urmează o scurtă dare de seamă în legătură cu evoluția bolii:

> După operație, fiica dumneavoastră s-a trezit din narcoză și a cerut să vadă rinichiul pe care i-l extirpasem. I l-am arătat și, ca o adevărată fiică de medic, a dat mulțumită din cap, după care și-a pierdut din nou cunoștința. Din nefericire, abia după câteva luni am înțeles că și celălalt rinichi era afectat și că, prin urmare, fiica dumneavoastră nu mai putea fi cu nici un chip salvată.

*

Biografie

Mai întâi, Jan Jesenský locuise cu familia într-un apartament modest pe Prokopovo Náměstí în cartierul muncitoresc Žižkov, dar, pe la sfârșitul secolului, când a simțit că-și permite un cabinet particular, s-au mutat pe strada Ovocná, lângă Můstek, la capătul Pieței Václav. Era o clădire impunătoare, în stil neobaroc, cu fațada acoperită de incredibil de multe ornamente, de la urne și ciorchini de struguri până la luptători cu fălci umflate sau chipuri de Meduză cu ochi bulbucați și ghirlande de șerpi unduioși.

Când familia s-a mutat acolo, Milena avea cinci ani. Dacă și-ar fi rugat mama s-o ridice în brațe până la una dintre cele patru ferestre ale salonului, care dădeau toate spre Piața Václav, ar fi văzut o Pragă nouă crescând sub ochii ei.

Căruțe trase de cai transportaseră decenii de-a rândul cherestea de la cheiurile Vltavei, și vechiul târg de vite suflat de vânturi puternice fusese transformat într-o piață larg deschisă, cu pomi plantați în mijloc și lambriuri la aproape fiecare colț de stradă, în spatele cărora se auzeau bărbați vorbind cu voce tare și înjurături amestecate cu lovituri răsunătoare de ciocan.

Clădirile care se înălțau acum de-a lungul canalului erau mai sobre, nu aveau nici pe departe aspectul caselor de lângă Maltézské Náměstí, unde stătea bunica dinspre tată a Milenei. În ochii copilului de cinci ani, acelea păreau mai degrabă un fel de viețuitoare. În amurg, una dintre ele parcă ședea ghemuită deasupra unor galerii întunecate, cu arcade, o alta ridica spre cer un turn, asemenea unei pisici care-și arcuiește spinarea. Între ele erau pasaje și alei înguste, iar în spate, rânduri interminabile de scări strâmbe, șubrede. Înfățișarea acestor clădiri îmbătrânite se schimba odată cu timpul de afară. În ceață, dădeau înapoi ca niște balerine sfioase, iar ploaia nivela cu mâna ei nevăzută picturile și ornamentele de deasupra porților, pentru ca, de îndată ce soarele spărgea norii, să își recapete contururile clare și bogăția de culori. Totul se întâmpla ca în cărțile de povești.

Dar aici, în orașul nou, nu se făceau case care să danseze și să strălucească; aici se construiau doar case respectabile, care să stea demne pe locul rezervat fiecăreia. Aici, până și fațadele i se păreau Milenei mai greoaie, mai întunecate, mai respingătoare, ca, de exemplu, fațada clădirii Koruna, care era în construcție exact peste drum de casa lor, colț cu Na Příkopě, și pe care o putea vedea de la fereastra salonului. Sus de tot, lângă coroană, se vedea în ploaie un grup de atlanți ținându-se unii pe alții de după umeri și privind sever drept înainte.

— Pe cine păzesc? l-a întrebat ea odată pe tata.

— Pe noi, i-a răspuns tatăl. Să știm că nu mai trebuie să ne fie rușine. Acum avem și noi, cehii, cu ce ne mândri.

Casele noi aveau galerii elegante, ca la Paris, cu modiste și mănușari, care își etalau mărfurile în vitrine. Înainte ca mama Milenei să cadă la pat, se plimbau adesea împreună pe acolo.

Erau și cafenele șic, iar în curtea interioară a uneia dintre ele, Café Orient, se deschisese chiar un cinematograf.

Dar nu toți împărtășeau mândria profesorului Jesenský față de noua metropolă cehă în plină dezvoltare. Duminica, atunci când magazinele erau închise și piața duduia de bătăile puternice, răscolitoare ale clopotelor bisericii franciscane, se vedea cum din valul de trecători ieșiți la plimbare în ziua lor liberă se desprindeau formațiuni compacte, aproape militare, de tineri, de studenți care scandau. Într-un articol scris mulți ani mai târziu, Milena Jesenská avea să-și amintească o asemenea duminică:

> Un grup de studenți austrieci, cu șepci viu colorate, veneau dinspre Turnul Pulberăriei, dar nu mergeau pe trotuar, ci pe mijlocul străzii, cântând și pășind în cadență, încolonați. Iar din partea cealaltă, dinspre Piața Václav, veneau o mulțime de cehi. Și ei la fel, tot pe mijlocul străzii mergeau, dar nu scoteau o vorbă. Noi eram sus, la fereastră și deodată mama mă apucă strâns de mână, mai strâns decât era nevoie, și asta fiindcă în fruntea grupului de cehi era tata. Eu l-am recunoscut și m-am bucurat, dar mama se făcuse albă ca varul și nu era deloc veselă. Pe urmă, totul s-a petrecut în rafale. Dinspre Havířská a venit în grabă un grup de polițiști, care s-a postat între cele două tabere. Acum, strada Příkopy era blocată în ambele sensuri. Dar ei continuau să se apropie unii de ceilalți. Până la urmă, când cehii au ajuns la cordonul de polițiști, au fost somați să stea pe loc. Dar ei nu s-au oprit. Au fost din nou avertizați. Și încă o dată. Pe urmă nu știu ce s-a mai întâmplat. Au început împușcăturile, și cehii s-au transformat dintr-o adunare tăcută într-o masă de oameni urlând de furie. Și pe urmă, dintr-odată, s-a golit toată Na Příkopě; a rămas o singură persoană, întoarsă cu fața spre armele polițiștilor – tata. Mi-aduc foarte bine aminte, îl văd și acum, la fel de clar, cum stătea acolo. Liniștit, cu brațele în jos, pe lângă corp. Alături, pe pământ, era ceva foarte straniu. Nu știu dacă ați văzut vreodată cum arată un om împușcat. Nu mai are nimic omenesc, e ca o zdreanță aruncată pe jos. Tata a rămas nemișcat poate un minut – mie și mamei ni s-a părut o veșnicie. După aceea, s-a aplecat și a început să bandajeze restul acela de om, care zăcea lângă el, pe caldarâm. Ochii mamei erau pe jumătate închiși, și pe obraji i se prelingeau două lacrimi

mari. Mi-aduc aminte cum m-a luat în brațe și m-a strâns, ca și cum ar fi vrut să mă sufoce.

Milena Jesenská, „Despre arta de a rămâne în picioare",
Přítomnost, 5 aprilie 1939

*

Tată și fiică

Profesorul Jesenský avea cuvântul lui preferat pentru nemți. Le zicea *švábi*, adică gândaci de bucătărie – atât de mult îi ura: *Ridică scândurile podelei din cârciumă și-ai să vezi o puzderie de gândaci grăbindu-se să scape de lumină, vrând parcă să ascundă că sunt grei de propria lor rușine.*

Dacă ar fi să adăugăm și înfățișarea tatălui la această biografie, n-am putea spune că era un bărbat înalt, dar era îndesat și vânjos. Ieșea din casă îmbrăcat la modă, cu pardesiu elegant, model împărătesc, cu joben scurt și monoclu. Așa îl descrie în memoriile sale Slávka Vondráčková, prietena din copilărie a Milenei. În momente precum acestea, demnitatea era o grimasă pusă parcă în evidență de întregul lui trup. Fără monoclu și joben, chipul îi semăna mai degrabă cu cel al unui călugăr. Schimbătoare precum cerul, fața asta de monah putea fi luminată de cel mai cald și cuceritor zâmbet posibil, pentru ca în clipa următoare să fie rapid umbrită de nori. Atunci, ochii i se îngustau, i se înăspreau, și toată ființa lui se reducea la o amenințare gravă, accentuată de crestătura din bărbie, de vârfurile creioanelor din buzunarul de la piept al halatului său alb sau de protezele dentare rânduite pe raftul din spatele mesei de scris, pe care Milena le lua deseori în mână să se joace cu ele, *clap, clap, clap*: uite, vine proteza doamnei Fleichmayerovás.

N-avea nici pic de respect pentru el și, de îndată ce îl vedea, îl tachina alintându-se:

— Ce drăguț e tăticu', dacă-i dă zece coroane lui *Milčička*.

Doctorul Jesenský răspundea cu arsenalul relativ limitat de invective bărbătești de care dispunea:

— *Ježíšmarjá*! Îți arăt eu ție!

— Mai întâi zece coroane, și după aia, poți să-mi arăți...!

Dar poate că mai era și o altă explicație. Lui Slávka Vondráčková, Milena i-a spus cândva că niciodată n-a simțit c-ar fi existat cu adevărat în ochii tatălui ei.

La trei ani după nașterea Milenei, mama a mai născut un copil, un băiat firav, fără putere. Ea nu l-a putut alăpta, dar, în loc să-i caute o dădacă, pe Jesenský l-a apucat una din crizele de furie pentru care i se dusese vestea: *Dacă soția mea nu e în stare să-mi alăpteze copiii, atunci n-am să mai fac copii.* Așa se pare c-a tunat și-a fulgerat.

Curând după aceea băiatul a murit, fiind înmormântat la cimitirul Olšany, și nu s-a mai pomenit niciodată de el. Poate Milena credea că, dacă se poartă mai băiețește, dacă e mai nepăsătoare și mai îndărătnică, are să-i fie mai ușor să intre în grațiile tatălui. Slávka Vondráčková povestește și despre „prima iubire a Milenei", Jiří Foustka, unul dintre elevii tatălui. Jirka o adora pe Milena, dar încă și mai fierbinte dorea să apară drept o persoană importantă în ochii profesorului Jesenský.

> Fiind îndrăgostită, Milena voia să-i facă un cadou lui Jirka și, pentru că-i vorbea neîncetat despre înalta considerație pe care o are pentru profesorul Jesenský, Milena îi dădu una dintre cele mai frumoase perechi de ciorapi roșii, de mătase, ale tatălui. Într-o seară, se întâlniră toți trei în vizită la un coleg de-al tatălui, doctorul Procházka. Jirka avu atunci ocazia să dea mâna cu profesorul și, după cum era de așteptat, fu inspectat din cap până în picioare. Vă puteți imagina mina profesorului, când privirea i-a ajuns la pantofii studentului. Fața i s-a făcut la fel de roșie ca șosetele (sic!), dar și-a păstrat amabilitatea. Și-a luat elevul prietenește de după umeri. Pentru el era o chestiune de onoare să nu-și piardă autocontrolul, mai ales față de un tânăr care ar fi putut să-i fie fiu.
>
> Jaroslava Vondráčková, *Kolem Mileny Jesenský*

*

Primul miracol al copilăriei

O fotografie de prin 1908 sau 1909, făcută în Piața Nicolae din orașul vechi. Monumentul lui Jan Hus nu e încă acolo;

în schimb, se zărește în depărtare, pe o coloană înaltă, statuia fecioarei Maria, în jurul căreia se văd patru îngeri cu săbiile trase. În prim-plan, cele două fete. Slávka cu fața ei plată – *plată ca un fier de călcat*, cum spune chiar ea –, purtând deja expresia disprețuitoare, pătrunzătoare, care se remarcă atât de limpede în fotografiile de mai târziu: ca și cum nu se lasă dusă de nas de spectacol, dar participă, de dragul distracției. Chipul Milenei e mai natural, fata fiind vădit mișcată de toată agitația. Ceva mai în spate, puțin din profil, dar cu o mână pe umărul Milenei, doamna Jesenská. Slávka își amintește de ea ca de o femeie scundă, cu mâini care aminteau de intarsia obiectelor de mobilă din casă (un trăgător de cizme și un suport de umbrele), pe care le făcuse chiar ea: mâini fine, cu degete lungi, frumos arcuite; pe cap are un șal multicolor – un amestec de rafinament urban și naturalețe provincială.

Ritualuri. Dar târgul din Piața Nicolae, *Mikulášská pout'*, era mai ales sărbătoarea copiilor. (*První zázrak pro ty caparty, co?* – se pare că a spus profesorul Jesensky privind fotografia: *Primul miracol pentru copilașii ăștia, nu?*)

Apoi, când domnii Jesenský și Vondráček se retrăgeau cu soțiile lor – fie la un restaurant din spatele primăriei, unde li se rezerva în fiecare an o masă într-un colț, fie la crama U Nosticú, de pe Příkopy, care era locul preferat al doamnelor, fetele aveau voie să se plimbe singure printre standuri. Piața aceea obișnuită li se părea enormă în întunericul de decembrie: era o lume străină, exotică, impregnată de mirosul dulce-grețos de zahăr candel, migdale prăjite și vin fiert cu mirodenii, precum și de fumul forjelor deschise, amestecat cu aburul respirației omenești, înroșite de dogoarea torțelor. La unul dintre standurile cu marchiză, păpușarul Hubička își mânuia marionetele – prinți și prințese – care zdrăngăneau și dădeau necontenit din picioare. La un alt stand erau expuse iesle de Crăciun, unde staulul din Betleem, pruncul Isus și oile blânde, cu picioruțe subțiri ca bețele de chibrit, păreau un pretext menit să scoată și mai mult în evidență cerul din fundal, plin de stele scânteietoare și comete. Dar adevărata atracție era însuși *Mikuláš*, care

își făcea în fiecare an apariția mergând agale, cu pași lungi, printre tarabe, în tonurile tărăgănate ale colindelor, pe care le scotea învârtind manivela flașnetei. *Mikuláš* avea sacul plin de dulciuri pentru copiii care-l așteptau: alune și fistic, curmale, un fel de bomboane cu gust de camfor, probabil rădăcină de iris violet. Îl urmau, la un pas distanță, însoțitorii lui credincioși: un Înger, care din an în an arăta tot mai uzat cu aripile lui atârnânde, cu fața unsuroasă și murdară, de care se lipeau o grămadă de pene și resturi de puf, și un Diavol, care nu arăta nici el mai grozav – își trăgea după el una dintre copite, mult prea lungă, iar părul-perie era de un roșu extrem de strident.

Přistoupili ke mně i Anděl i tak Čert (*Să vină la mine oricare, fie Înger, fie Diavol*). Îngerul avea mâinile pline de daruri frumoase pentru copiii cuminți, dar pe cei care nu se purtaseră frumos în timpul anului îi așteptau resturi murdare de cărbuni dintr-un sac pe care Diavolul îl urnea cu greu din loc în loc, dacă nu cumva fuseseră atât de răi, încât să fie băgați direct în sac și apoi transportați mai departe, până în *cuptorul Iadului* – nici mai mult, nici mai puțin.

Scopul era să-i sperie pe copii, dar pe cei mai mulți îi pufnea râsul.

Într-un an apăruse și o tarabă cu figuri din ceară în mărime naturală, făcute de o firmă germană, exact după modele italienești. Încă își mai amintea de inscripția cu litere albe, unduioase, pe fond negru, de deasupra ghișeului de la intrare:

ATELIERUL INTERNAȚIONAL DE CEARĂ
HAMMERS – MÜNCHEN

Într-unul dintre *les tableaux vivants* expuse în spatele misterioaselor draperii, se vedea un trup gol de femeie, cu picioare subțiri, întins pe un povârniș acoperit de o pădure tânără, deasă. Se spunea că femeia era Anežka Hruzová, după ce jidanul Hilsner îi sfâșiase nepăsător beregata și-i golise trupul de sângele ei valoros de creștină. În tufărișul din spatele acelui trup ireal de palid fusese plasat, în scop educativ, Hilsner însuși, cu pielea

închisă la culoare, ochi holbați fanatic și un rânjet fioros pe chipu-i pătat de sânge.

— Dar mai terminați odată cu absurdițățile astea! spuse Jesenský când se întoarse de la restaurant, împreună cu Vondráček și soțiile, iar fetele povestiră înflăcărate despre ce tocmai văzuseră și despre alte atracții.

Dar tabloul acela i s-a întipărit în minte Milenei. Mulți ani mai târziu, după ce nemții ocupaseră Praga, Milena Jesenská îi scria prietenei din copilărie și o întreba dacă-și mai amintea de atelierul de ceară de pe Staromestské Náměstí, de trupul lui Anežka Hrůzová din pădurea Brezina, cu gâtul sfâșiat și rana *mare cât o față întreagă*:

„...n-ai și tu, ca și mine, sentimentul că acum au venit *ei* la noi, să ne golească *pe noi* de sânge?"

Ziduri

La Ravensbrück, nu era deținută să nu știe pe de rost fiecare bucățică de zid, și fiecare bucățică avea câte un nume. „Zidul Plângerii" era, de exemplu, numele pasajului îngust dintre partea din spate a barăcilor și zidul propriu-zis al lagărului, care se folosea drept teren de educație, fizică și sufletească, pentru noile venite. Până să fie repartizate la diversele detașamente de muncă, acesta era locul unde încercau să-și sugrume spaima. Mergeau fără întrerupere înainte și înapoi, târându-și anevoie saboții prin praf, noroi și murdării. Milena mergea târșâindu-și piciorul ei înțepenit.

Aici, la Zidul Plângerii, a făcut cunoștință cu Grete Buber, care avea să scrie mai târziu despre viața lor din lagăr. Mergeau în pas grăbit, aproape alergând, ca nu cumva să încaseze vreo lovitură de ciomag sau de baston de la supraveghetoare – le era interzis să încetinească pasul, să se oprească sau să rămână pe loc vreo secundă – și vorbeau strigând, ca să se audă peste

hărmălaia celorlalte deținute, care înaintau și ele țipând, grăbindu-se, alergând.

Mai târziu, după ce au învățat toate aleile și pasajele din lagăr, și-au căutat alte locuri de întâlnire. Grete Buber găsea câte un pretext să-și facă drum la recepția spitalului, unde lucra Milena, alteori se furișa Milena la baraca *Bifo*[1], unde Grete, fiind șefă de unitate, avea cameră separată.

Strategia era mereu aceeași. Își alegeau unul dintre puținele locuri periferice existente sau câte un teren rămas împădurit, unde nu era pază, dar aveau grijă să fie tot timpul în mișcare. Numai dacă erai în permanentă mișcare reușeai să nu fii descoperit și să scapi de pedeapsă. Dacă te mișcai tot timpul, îți creai și iluzia mângâietoare a libertății. Faptul că libertatea era doar imaginară avea mai puțină importanță, din simplul motiv că, dacă te prindeau, consecințele nu erau deloc iluzorii. Milena știa asta mai bine ca oricine: să stai nemișcat însemna să-ți chemi moartea.

Toate acestea s-au adeverit cu vârf și-ndesat când Milena s-a îmbolnăvit. Primele nopți nu a dormit decât în reprize de câteva minute, fiindcă o îngrozea gândul că doctorii ar putea s-o declare inaptă de muncă și să-i facă injecția letală cu evipal. (Fusese deja de mai multe ori martora unor astfel de „omoruri milostive" și știa foarte bine unde anume, în dulapul cu medicamente, se păstra otrava ucigătoare. Această nemișcare impusă îi trezi și amintirea orelor interminabile de veghe la căpătâiul mamei. Era ca și cum ar fi fost din nou exilată în odaia aceea întunecată, sufocantă, unde își petrecuse o parte atât de mare a copilăriei.

Milena Jesenská a avut primul simptom de nefrită în pragul verii lui 1942, și crizele au devenit din ce în ce mai dese în următorii doi ani pe care i-a mai avut de trăit. Grete Buber povestește că, odată, întorcându-se din grădina administrației SS, unde lucrase toată ziua, a găsit-o pe Milena întinsă pe o banchetă din cabinetul spitalului, cu fața aprinsă de febră.

---

1 *Bifo* – prescurtare a cuvântului german *Bibelforscher* – în română, Martorii lui Iehova.

Era cea mai gravă criză de până atunci. Se plângea de amețeli, grețuri și avea senzația că încheieturile, brațele și picioarele erau cât pe ce să-i amorțească.

„Am izbutit s-o ducem în pat și am găsit apoi un motiv care să explice infirmierei-șefe de ce Milena nu-și mai putea continua munca", scria Grete Buber.

Oricum, răcelile subite, crizele de greață și durerile nu erau nici pe departe ceva neobișnuit în lagăr.

Când au început să i se umfle și încheieturile, fiecare oră nedormită era ca o rană deschisă în inima spaimei. Ca s-o mai distreze, prietenele i-au dat un pachet de cărți de joc desenate de Anna Kvapilová, cu motive din basme și cântece populare cehe. Valorile mari erau împodobite cu portretele impunătoare ale regelui Přemysl și ale reginei Libuše, și cu imagini de valeți, unii rău-famați, alții renumiți, ca de exemplu cavalerul husit chior Jan Žižka din Trocnov, șezând mândru călare, cu lancea la umăr și cu o bandă neagră pe frunte. Valorile mici erau decorate cu motive din cântece pentru copii, versuri și rime, pe care Kvapilová le colecționa și nu pierdea niciodată ocazia să le noteze pe primul petic de hârtie care-i cădea în mână. Erau, de exemplu, povestea cu cei șapte frați care s-au transformat în corbi, cea cu un câine care a alergat pe câmpul cu ovăz și cu fata ai cărei ochi erau de culoarea apelor tulburi ale pârâului. Milena cânta împreună cu prietena ei Anička, păstrând tactul cerut de melodie:

Hej dum da, matko má, kolik synu máte

(*Hei-dum, bătrână mamă, câți băieți ai tu?*)

Sau despre fata cu ochii albaștri, căreia i se atrăgea atenția să nu se ducă la pârâul primejdios:

Holka, modrooká, nesedávej u potoka

Glasul Milenei era, în pofida bolii, uimitor de puternic și clar, ca și cum ar fi plutit undeva sus, deasupra trupului ei livid și umflat.

Dar, cu timpul, distracțiile acestea nu au mai fost de ajuns. Când Grete Buber și-a rupt pe furiș câteva minute să-i facă o vizită Milenei, a auzit-o vorbind neîntrerupt despre boala mamei,

despre cum și mâinile mamei se umflaseră, iar liniile din palmă începuseră să i se netezească. Și totuși, pentru copilul care asista la această treptată degradare fizică, nu semnele apropiatei morți erau cel mai greu de suportat, ci contrastul tot mai izbitor pentru cei din jur între boala mamei și vitalitatea neînfricată, aproape obscenă, a tatălui.

Dovezile acestei vitalități erau permanente. Nu numai intimitatea cu care își lua la revedere de la paciente, după ce stătea o după-amiază întreagă aplecat deasupra lor, întinse pe scaunul dentar, dar și felul cum își strunea câinii, pe care-i scotea la plimbări lungi, în fiecare zi: pașii lui bocănind furios în vestibul încă de pe la ora cinci dimineața trezeau pe toată lumea, iar pufăitul câinilor nerăbdători se transforma într-o gâfâială răgușită când, aproape gâtuiți de zgărzi, îl trăgeau în jos, pe scările blocului. După-amiaza, când Milena se întorcea acasă de la școală, ușile cabinetului erau deja larg deschise, iar jos, în poartă, la fel de înflăcărate ca și câinii, stăteau la taclale vecinele, doamna Procházková și doamna Wagnerová, care-l bârfeau pe profesor: lumea începuse să observe că unele doamne, de altfel onorabile, se aflau din ce în ce mai des la masa profesorului de la Holandská Kavárna, și chiar se zvonea că ar avea o legătură cu soția lui Emil Svoboda, unul dintre prietenii lui cei mai apropiați; cum de nu-i era rușine să facă una ca asta, când nevastă-sa era încă în viață.

Ca și cum ar fi fost atinsă de mâini spurcate, rușinea i se transmise și Milenei. Îi era rușine de mama ei, fiindcă era atât de neputincioasă, dar îi era rușine și de tata, din cauza indiferenței lui, a lipsei totale de respect – ca în seara aceea, când a dat buzna în camera unde zăcea mama și a înhățat un bucheț de toporași, pe care tot el i-l cumpărase mamei în aceeași dimineață. Pur și simplu nu avea ce să-i dea unei paciente admiratoare, care tocmai pleca din cabinet.[1]

---

1 Nici măcar la Ravensbrück nu a încetat s-o chinuie și s-o umilească pe Milena.

Conform celor povestite de Grete Buber, cu ocazia Crăciunului anului 1941, conducerea lagărului le-a permis, în mod cu totul neașteptat, deținutelor

Milena a început să-l țină la distanță pe tată. Se opunea și încercărilor lui de a-i ușura mamei suferința. Știa că dozele din ce în ce mai mari de morfină pe care i le prescria erau, în primul rând, menite să-i dea lui liniște și pace. Țipetele mamei, uneori aproape neomenești, ca și cum niște cuțite nevăzute îi înjunghiau și îi sfredeleau măruntaiele, îl deranjau atât de tare pe tata, încât în ultimele luni, înaintea inevitabilului sfârșit, abia dacă mai dădea pe acasă. Milena stătea la căpătâiul mamei zi și noapte. Nu mai reușea să închidă ochii mai mult de câteva minute în șir. Mama nu mai suporta de mult timp nici un fel de hrană, iar trupul ei mărunțel, care acum nu cântărea decât vreo treizeci de kilograme, se zvârcolea și sălta, făcând parcă ultimele încercări de a le veni de hac nevăzutelor spirite ale chinului. Într-o dimineață, când medicul de familie a venit să-i dea o nouă doză de morfină, Milena, disperată, i-a dat mâna la o parte.

— Nu credeți că a suferit destul...?

Mama Milenei a murit în 1913, câteva zile înainte de Crăciun. Milena avea șaptesprezece ani. Ultimul lucru pe care l-a făcut înainte de a ieși din odaia de suferință a mamei a fost să dea jos crucifixul mare de lemn, care atârna pe perete, deasupra moartei. Într-un fel, gestul ăsta însemna că lua cu ea o bucată din camera copilăriei. Crucifixul avea s-o însoțească apoi în toate peregrinările, din popas în popas, până la cea din urmă călătorie, când n-a mai putut să-și ia decât ce și-a băgat în grabă în buzunarele paltonului.[1]

---

să primească pachete de la rude. Erau reguli stricte cu privire la greutatea și conținutul acestora, dar era permis ca pachetul să conțină și o jachetă groasă de lână. Grete Buber spune că într-o seară a alergat la spital să-i arate Milenei jacheta galben-aurie pe care tocmai o primise. Milena apucase și ea să-și deschidă pachetul. Tatăl îi trimisese un costum național. (N. a.)

1 Staša Fleischmann, fiica Stašei Jílovská, are o amintire foarte clară a crucifixului care atârna permanent deasupra patului Milenei Jesenská. Atunci când Staša Fleischmann a văzut crucifixul în camera Milenei, de pe Francouzská, acesta trecuse deja prin cel puțin trei schimbări de domiciliu și era rupt în două locuri în partea de jos, dar Milena îl lipise cu multă grijă. (N. a.)

*

„Raiul pe pământ" (Špičák, Šumava 1913-1914)

În anul în care a murit mama Milenei, profesorul Jesenský și-a petrecut sărbătorile de Crăciun și de Anul Nou doar împreună cu fiica sa la hotelul Prokop din Špičák, în Boemia de sud-vest, un loc la care Milena va reveni în multe din articolele sale de mai târziu.

Ca să-ți poți face o imagine a raiului pe pământ, e suficient să vezi în fața ochilor o cabană simplă, din cherestea, o cabană micuță, cu acoperișul țuguiat și cu foarte puține camere pentru vizitatori, povestește Milena într-unul dintre articole și continuă:

> Cabana e așezată într-o trecătoare din Šumava, un loc căruia în germană i se spune Böhmerwald. De fapt, doar câteva zeci de kilometri de pădure rară îl despart de granița cu Germania. Construcția căii ferate începuse în 1874 și, când s-a luat hotărârea să se facă un tunel la Špičák, să treacă trenul și prin partea aceea, bătrânul Prokop și-a instalat acolo o cantină, cu care, zicea el, putea să hrănească mai bine de o mie de oameni. Și asta a și făcut toți anii cât a durat construcția tunelului. Numai că, odată tunelul terminat, calea ferată a fost inaugurată, și muncitorii au plecat. Dar bătrânul Prokop a rămas pe loc. Pe de o parte, din dragoste pentru frumusețea locurilor, pe de alta, din încăpățânare, încercând să facă față cabanelor țăranilor bavarezi, care locuiau mai în vale. Cine-l vedea pe Prokop nu-l mai uita niciodată. Era falnic ca un stejar, avea brațe puternice, umeri lați și un chip frumos, expresiv și păr ușor cenușiu: un filozof solitar, cu un suflet tare precum cuarțul.
>
> Milena Jesenská, „La Špičák cu Prokop",
> *Tribuna*, 25 iunie 1921

*

Biografie

Tatăl și fiica au stat prima oară la hotelul lui Prokop în iarna lui 1905. Era anul în care se mutaseră în noul apartament din capătul Pieței Václav. Mult mai târziu, Milena își punea întrebarea

dacă la vremea aceea mama era deja bolnavă și dacă nu cumva din cauza bolii ei plecaseră de acasă. După aceea, în mare secret, mama a petrecut luni de-a rândul în diverse sanatorii și stațiuni balneare, unde au fost consultați specialiști vienezi cu nume străine și imposibil de pronunțat.

Lumea mamei a rămas misterioasă, întunecată, fără contur precis. Lumea tatălui era, dimpotrivă, simplă, austeră, curată. Poate de aceea se simțea Milena mai bine în lumea lui. Încă din clipa în care a început să meargă, tata a luat-o și pe ea în excursiile lui. Unul dintre prietenii tatălui, partenerul de afaceri Alois Dyk, declara mai târziu că-i venea greu să pună alături imaginea publică a jurnalistei Milena Jesenská, energică și dezinvoltă, cu cea a fetiței timide, absente, visătoare, pe care profesorul Jesenský o târa după el pe dealurile din jurul Pragăi, într-o vreme în care a parcurge o distanță de patruzeci de kilometri pe zi nu era considerat cine știe ce realizare.

Și în anul acela, au ajuns cu greu în Špičák. Milena își amintește de unele ierni în care trebuiau să se dea jos din sanie și să ia la picior toată bucata de la gară până sus, la hotel, deoarece calul n-ar fi putut să tragă tot bagajul și echipamentul, așa de adâncă era zăpada. *Dar vremea era mai tot timpul însorită prin locurile acelea muntoase. Cerul era de un albastru limpede, cum nu se vede decât iarna. Era ca în povești: aerul de munte, curat, glacial; pădurea albă, ca de cristal; și odăița rustică a unchiului Prokop mi se părea plină de poezie, cu fotoliul acela de lângă vatră, pe care-l făcuse chiar el și în care mă cufundam pân' la vârful nasului ca să mă steargă ei de zăpadă când ne întorceam de la plimbările pe schiuri.*

Și așa, an după an, tatăl și fiica au cutreierat împreună acele locuri. Pe jos, sau cu schiurile. Sub soare, zăpadă, sau șiroaie de ploaie. În anii '20 și '30, când Milena revenea pe meleagurile acelea, fie singură, fie cu soțul ei sau cu prietenii, tot pe urmele tatălui mergea. Tatăl fusese cel care-i arătase și dăduse nume crestelor înzăpezite ale munților ce-i însoțeau din depărtare pașii, pinilor noduroși de la câte o răspântie de drum, unde trebuiau să cotească sau să întoarcă și arborilor doborâți, pe care se odihneau.

Poate că tot tatăl fusese cel care, din depărtările trecutului, o îmboldise pe Milena, însărcinată în ultimele luni și îmbătată de aerul proaspăt de munte, să se aventureze în apele iuți ale pârâului pe care odinioară le traversase de atâtea ori în brațele lui. „O fată cu sânge pur de Boemia nu se dă înapoi de la nimic", spunea tatăl. Dar de data aceea, Milena nu a făcut față șuvoaielor reci ca gheața, ci a căzut în voia torentului. În aceeași seară a fost doborâtă de febră cu frisoane și de crampe dureroase. Soțul ei, Jaromír Krejcar, o transportă la un spital din Praga, unde se constată septicemie la rotulă, pricinuită de bacterii care-i pătrunseseră în sistemul circulator și care proveneau pesemne de la o infecție a căilor urinare. Acceptă timp de un an de zile tot felul de tratamente dureroase, să-și poată îndoi din nou genunchiul. În cele din urmă, doctorii se dau bătuți, și Milena se vede nevoită să se împace cu ideea că avea să rămână cu piciorul înțepenit și că-l va târî după ea toată viața.

Dar întâmplările acestea au avut loc cincisprezece ani după ajunul Crăciunului din 1913, când profesorul Jesenský l-a rugat pe bătrânul František să le care bagajul cu sania prin pătura de zăpadă, de la gară și până sus, la hotelul lui Prokop. Era o dimineață rece, cu chiciură; un pătrat albastru decupat din cerul glacial trona deasupra pădurii neguroase. Călătorise toată noaptea, și acum avea senzația că nu făcuse decât să acopere cu ore fără conținut distanța dintre ea și întunericul urât mirositor din odaia în care suferise mama, un fel de despărțire, dar care semăna mai mult cu o evadare. La vremea aceea, bătrânul Prokop începuse să se înconjoare de o cu totul altă categorie de clienți: schiori profesioniști, capabili să discute ore în șir și să-și împărtășească ideile despre cum trebuie înnodate legăturile sau ceruite schiurile, sau ce obiecte ar fi trebuit să ai în bagaj în cazul unei schimbări bruște de vreme, lucru care se întâmpla adesea acolo. Din discuțiile acestea despre lucruri simple, practice, la care bătrânul Prokop ocupa locul de onoare, se închega încetul cu încetul o tovărășie solidă, bazată pe interese vechi și rutine noi care, cel puțin pentru un timp, puneau în umbră gândurile despre moarte și rigiditate.

Dar întunericul e de mai multe feluri. Dacă ții o lumânare aprinsă în căușul palmelor, vezi doar umbrele mici, care-ți dansează printre degete, nu și perdelele imense de întuneric așternute pe pereții din spatele tău.

În 1914, de Sfânta Ana, când trecuse mai bine de o jumătate de an de la moartea mamei, copilăria Milenei s-a încheiat definitiv:

> Tocmai ne așezaserăm la masă, când Prokop s-a năpustit în cameră cu vestea că moștenitorul tronului fusese asasinat. În confuzia generală care a urmat, nimeni nu mai știa exact ce să facă, ziare nu aveam, singurul lucru sigur pentru noi era că timpul, care până atunci ni se păruse atât de nesfârșit, devenise dintr-odată prea scurt, limitat, ca un cerc al amenințării, care se tot strângea în jurul nostru. Tata și cu mine am hotărât s-o pornim imediat spre casă. La gara din Plzeň am aflat mai multe, iar mirosul înăbușitor și grețos din vagoanele care se precipitau la vale, spre Praga, anticipa tensiunea înfricoșătoare care avea să se simtă peste tot în săptămânile premergătoare războiului.
>
> Milena Jesenská, „La Špičák cu Prokop"

*

Cer (septembrie 1926)

Și care-i culoarea ta preferată?

Albastru.

(Nici nu se putea să nu spui „albastru":

...albastru ca cerul iernii din Špičák în ziua în care a murit mama și albastrul ultimei veri înainte de izbucnirea războiului.)

Și dacă lumea te vedea mereu cu rochii albastre, acelea cu guler alb, de care fiica ta își amintește că purtai tot timpul...?

Dar hainele sunt pentru mine ceva mult mai prozaic și nu cred că există cineva care să își aleagă veșmintele din nostalgie.

Și apoi:

Prin îmbrăcămintea pe care și-o aleg, oamenii arată cum vor *să fie văzuți, și de aceea hainele nu dezvăluie nimic din ceea ce a fost, despre soartă sau despre forțele naturii, ci numai un singur*

lucru: cum vrea un individ să arate realitatea – da, cum ar vrea el s-o modeleze...

*

Chipul istoriei

Milena se obișnuise să privească trecutul ca pe ceva mort, inutilizabil. Istoria era timpul oprit locului. Dar, odată cu izbucnirea războiului, lucrurile nu mai stăteau chiar așa. Poate că asta se datora și profesoarei lor de istorie, doamna Albína Honzáková. Metoda ei de a preda istoria adolescentelor agitate de la liceul Minerva n-avea de fapt nimic nemaipomenit: stătea în picioare, la catedră, cu o carte deschisă în față – Tacitus, Tucidide, sau Herodot – dar avea talentul de a rosti fiecare cuvânt în așa fel încât îi dădea o prestanță de stelă, ce se ridica dinaintea ei. Apoi, la rândul lor, cuvintele se transformau în povestiri despre comandanți de oști și soli porniți spre tărâmuri străine cu jertfe și oracole, dând din cădelnițe cu tămâie, despre locuri ca Ragusa sau Thera sau delta Nilului, din misteriosul Egipt, unde *pământurile se scufundă și plasele de pescuit se întind în adâncuri.*

Mult timp după aceea putea să citeze din memorie astfel de fraze, cuvânt cu cuvânt, dar și mai clar își aducea aminte ce simțea după orele cu doamna Honzáková, când ieșea din nou pe străzile Pragăi. Era ca și cum povestirile acelea din clasă transformau orașul în altceva (deosebit, miraculos):

> Încă din copilărie știam că fotografiile cu împăratul Franz Josef nu reprezentau un om adevărat, ci mai degrabă un simbol, cum ar fi imaginea Duhului Sfânt din biserica Glorioasei Fecioare Maria de pe Karmelitská. Bunica mă ducea acolo să-l privesc pe pruncul Isus, dar pe mine mă interesa mult mai mult triunghiul acela straniu din tavan decât dolofanul de Isus și coroana lui caraghioasă. De câte ori auzeam cuvintele „Sfântul Duh", vedeam parcă triunghiul acela care atârna în cer și observa fiecare lucruşor în parte. Împăratul, cu fruntea lui înaltă și barba care-i atârna lungă de pe obraji, mi se părea aidoma acelui triunghi, chiar dacă era înfățișat călare sau se dădea jos din caleașcă: lumea îl vedea atât de des, încât nici nu-i mai dădea atenție. Dar

acum, dintr-odată, fața lui prinsese contur și căpătase caracter. Devenise impunătoare și hotărâtă. Același lucru s-a întâmplat cu priveliștea de la ferestrele clasei noastre, care până atunci ni se păruse cât se poate de banală: clădirea înaltă a Teatrului Național, prin fața căruia treceam în fiecare zi, și insula Žofín, unde erau sala de bal și ștrandurile. Teatrul era orientat cu spatele spre insula cu excursioniști și stăjuia Ferdinandova, o stradă acum foarte elegantă, pe care treceau în pas de marș procesiunile tinerilor, iar la gara ce purta numele împăratului se adunau în fiecare seară grupuri de noi recruți, însoțiți de mame și prietene cu ochii în lacrimi. Recruții se urcau în vagoane și, spre deosebire de alte dăți, trenul avea acum o destinație clară: îi ducea pe toți la Front.

Milena Jesenská, Scrisoare către Willi și
Steffi Schlamm, septembrie 1938

*

Biografie

Pe vremea aceea, trei fete erau prietene nedespărțite. Staša Procházková (mai târziu căsătorită Jílovská) era în *quinta,* adică în clasa a cincea la liceul Minerva. Jarmila Ambrožová și Milena Jesenská erau cu doi ani mai mari, adică în *septima.*

Fiind cea mai mică, Staša era zvăpăiata grupului, și rolul ăsta avea să-l joace și mai târziu. Fotografiile arată o tânără cu sânii plați și cu o față îngustă, de veveriță, râzând tot timpul. Părul, pieptănat cu cărare pe mijloc, îi dansa în șuvițe bogate pe lângă obraji.

Li se spunea *výtržnice:* scandalagioaicele. Aproape că nu trecea zi fără să provoace o calamitate. Se spunea, printre altele, că Milena ar fi pozat goală în fața unuia dintre amicii cei mai apropiați ai profesorului Jesenský, pictorul naționalist Artuš Scheiner. Profesorul Jesnský a negat cu insistență zvonul, dar, de atunci, Artuš Scheiner nu a mai apărut decât rar la masa de la Holandská Kavárna sau la partidele de whist din casa avocatului Wiesenberger, unde profesorul Jesenský mergea cu regularitate. Scheiner nu mai era invitat.

Altă dată, părinții Stašei Prochásková au găsit în ghiozdanul fiicei lor, la fund de tot, niște pastile, într-un plic. În urma unei cercetări mai amănunțite, s-a constatat că era vorba de același gen de medicamente ca cele dispărute în mod inexplicabil, cu câteva zile în urmă, din dulapul cu doctorii pe care profesorul Jesenský îl avea în cabinet. Profesorul îi explicase fiicei sale că dulapul trebuia să stea încuiat douăzeci și patru de ore din douăzeci și patru. S-a mai și deranjat să-i spună *unde* exact în sertarul biroului urma să se afle cheia. Iar Milena a căpătat obiceiul să țină cheia la ea, în buzunarul de la fustă, și s-o fluture în timpul orelor.

Nu doar o dată, a încercat să le facă prietenelor ei injecții intravenoase cu morfină. Jarmila Ambrozová și-a desfăcut ascultătoare jartiera, s-a așezat cum trebuie pe șezlong, dar Milena, a înfipt greșit acul, așa că sângele a țâșnit cu forță din pulpa albă ca varul a fetei. Domnul Ambroz și domnul Procházka au fost amândoi chemați la cabinetul doctorului Jesenský, unde Jamila zăcea lungită, cu piciorul bandajat și privirea pierdută. Milena le-a explicat domnilor prezenți că li se dăduse ca temă la școală să scrie o compunere despre cucerirea Africii centrale și voiau să facă cercetările pregătitoare într-un mod cât mai veridic cu putință.

— Și efectiv nu ne descurcăm fără morfină, a intervenit Jarmila, făcând pe deșteapta.

De cele mai multe ori însă, fetele se ocupau cu lucruri mai pașnice. Având în vedere faptul că, dintr-un elan patriotic, doamna Eliška Krásnohorská, fondatoarea și patroana liceului Minerva, le îndemna pe eleve să tricoteze, acestea tricotau: ciorapi, căciuli și pulovere groase pentru bărbații pe care încă nu-i aveau, dar pe care trebuiau să-și imagineze că-i așteaptă să se întoarcă de pe front, plini de forță, cu trupurile vânjoase și tânjind tocmai după ele, fetele de la Minerva, ca atunci când te întorci acasă plin de vigoare după o lungă excursie pe timp de vară.

(„Cum să fi știut noi ceva despre război", scria Staša Jilovská mulți ani după aceea, „când nu știam mai nimic despre noi însene?")

Dar și orașul se schimba. Staša își amintește că avea odată drum cu tata la gara Franz Iosef. Era în preajma Crăciunului din 1914, în primul an al Marelui Război; pământul era deja acoperit de zăpadă. Pe șine staționau rânduri nesfârșite de vagoane de marfă, iar înăuntru puteai vedea enorm de mulți bărbați, ale căror caftane negre și pălării ciudate produceau o impresie aproape ireală în contrast cu albul zăpezii.

Era ca și cum, în numai câteva luni, Praga se transformase într-un oraș invadat. Străinii mișunau peste tot. Cei mai mulți erau evrei din Galiția, fugiți de pe frontul de est, unde armata rusească începuse să avanseze cu nădejde. Cei care nu mai avuseseră loc în căminele pe care asociațiile evreiești le puseseră la dispoziția refugiaților dormeau în beciurile de cărbuni sau pe bucăți de scândură, în parcul din fața gării. Până și pe pontoanele de la Máneš puteai vedea femei cu fuste largi, înconjurate de copii mucoși, care urlau, în timp ce ele, în picioare sau într-o rână, își clăteau rufele în apa rece ca gheața.

Staša își amintește că odată, pe când se întorcea cu colegele de clasă dintr-o excursie pe muntele Petřín, de pe insula Střelecký, a văzut un bărbat înaintând în apă. Apa îi ajunsese aproape până la brâu și încerca să prindă o femeie, care, la distanță de un cot, se apăra, dând cât putea din mâini. „Mai întâi am crezut ca era un fel de joacă", scrie Staša, „o femeie care, râzând, își împroașcă bărbatul cu apă. Pe urmă, nu știu exact când, mi-am dat seama că de fapt bărbatul își pusese în cap s-o înece. Se adunaseră deja sute de oameni, și pe pod, și pe insulă, dar nici unul n-a făcut nici cea mai mică încercare să intervină. Până când a răzbit un polițist prin toată înghesuiala, s-a apropiat de cei doi și i-a tras cu forța afară din apă. Femeia își pierduse deja cunoștința. S-a zvonit că bărbatul o prinsese furând castane."

Apoi mai erau, de bună seamă, cei care se întorceau de pe front: nu procesiuni însoțite de muzică militară și ovațiuni ale populației, ci convoaie nocturne cu răniți sau trenuri militare speciale. Profesorul Jesenský era extrem de ocupat, iar Milena trecea dintr-o cameră în alta a apartamentului și deschidea toate ușile care dădeau în salon și în cabinet, să mai iasă mirosul de

medicamente, dar și de mâncare gătită, care se mai simțea mult timp după ce pleca bucătăreasa seara acasă. În primăvara lui 1915, Milena a absolvit liceul de fete Minerva, și-a luat bacalaureatul, și în toamna aceluiași an și-a început studiile de medicină. Fusese hotărârea tatălui: tot acel interes pe care-l dovedise Milena pentru știința medicinei trebuia, fără nici o îndoială, cultivat cât mai grabnic.

*

Chipul istoriei

Un chip ca acesta, sau, mai exact, *patruzeci* de astfel de chipuri atârnă în *Museum für Zahn-, Mund-, und Kieferheilkunde*, de pe Währingerstrasse din Viena, districtul nouă. Sunt toate modele din ceară, în mărime naturală, fixate pe perete, unul lângă altul, ca niște trofee de vânătoare.

Aici se vede o masă de carne violet-roșiatică, în locul unde ar fi trebuit să fie nasul și un obraz. Aici, o gaură căscată între lobul urechii și maxilarul inferior. Aici, un ochi explodat și craniul găurit în dreptul rănii. Aici, o cavitate bucală fără limbă și fără buze, doar un hău larg, înnegrit.

Julian Zilz era medic primar în Lublin, la spitalul de campanie al armatei a patra austriece. Zilz făcea măsurători ale plăgilor faciale care-i soseau zilnic la spital, uneori și câte treizeci la număr. Dădea apoi ordin echipei lui de tehnicieni să toarne proteze aproape la scară industrială. În felul acesta, doctorul Zilz a îndeplinit visul lui Georg Carabelli ca stomatologia să nu se rezume la extracția dinților stricați și la înlăturarea infecțiilor. Georg Carabelli – considerat îndeobște părintele stomatologiei austriece – era de părere că *Gesamtmedizin,* medicina holistică, care la vremea aceea câștiga teren și care acorda fiecărui organ rolul său aparte în menținerea sănătății organismului, trebuia să includă și dinții, *căci unde altundeva își avea personalitatea omului sediul, dacă nu pe față, în frumusețea și strălucirea buzelor și în farmecul zâmbetului*?

Implanturile de piele și varietatea de proteze faciale l-au ridicat pe *dentist,* prin persoana medicului Julian Zilz, la rangul de *adjunct al Dumnezeului creator, aici, pe pământ,* lucru ce probabil că nu ar fi putut fi realizat fără abatoarele din Silezia poloneză, care, în răstimp de numai câteva luni, au fost transformate în uriașe ateliere de experimentare. La începutul războiului, veștile despre succesele doctorului Zilz pe frontul de est au ajuns și la Praga și, invocându-le, profesorul Jan Jesenský a obținut permisiunea să deschidă o clinică de recuperări faciale în vechiul spital al rezerviștilor din Žižkov. „Războiul a fost marele noroc al profesorului Jesenský", scrie Slávka Vondráčková. „Oricât de tare îl cutremura numărul mare de cehi trimiși la moarte pentru cauza împăratului, fiecare soldat întors acasă cu fața ciopârțită îi aducea o sumă apreciabilă în buzunar."

Rudele erau rugate să trimită fotografii ale rănitului de dinainte de război, și cu ajutorul acestora tehnicienii dentari turnau modele, făceau punți și proteze. Uneori era nevoie de până la treizeci de operații dureroase pentru ca fața să capete oarecum un aspect promițător. Echipa de colaboratori era permanent lărgită, dar, cu toate că asistenții și surorile se loveau unii de alții pe coridoarele înguste ale clinicii, tot mai era nevoie de personal.

Încă din ultimul an de liceu, Milena ajuta la îngrijirea răniților. Din cauza crizei de spațiu, se puseseră paravane și draperii între paturile în care zăceau cei mai grav răniți, numai că saloanele, oricum înguste, răsunau tot timpul de strigăte de groază și de durere. Având în vedere faptul că mulți răniți ajungeau la spital cu infecții avansate, aerul era îmbibat de putoarea sufocantă de carne putrezită și puroi. Uneori doctorii erau nevoiți să opereze urgent, fără antiseptice și fără alte anestezice în afară de morfină.

Nu se știe ce impresie îi făceau Milenei toate acestea, pentru că, de arătat, nu arăta nimic. Mulți dintre pacienții mai tineri au declarat mai târziu că Milena se mișca cu ușurință și cu demnitate printre gălețile cu apă spurcată de sânge și mormanele de așternuturi murdare.

Staša Jílovká a descris mersul Milenei Jesenská ca fiind un amestec de neliniște nervoasă – îi era imposibil să stea locului, lucru moștenit de la tatăl ei – și grație înnăscută. La vârsta de șaptesprezece ani avea picioare lungi, șolduri înguste, brațe fine, suple și gesticula tot timpul cu mâinile.

Chiar și după ce nu și-a mai putut îndoi genunchiul drept, și-a păstrat mersul aplecat înainte, devenit atât de caracteristic, ca și cum capul și partea superioară a corpului erau permanent cu un pas înainte, ceea ce dădea impresia că îi era și mai greu, și mai dificil să se deplaseze cu piciorul acela țeapăn, pe care îl tot trăgea după ea. De asemenea, felul expresiv de a sublinia cu gesturi ale mâinilor și ale degetelor fiecare cuvânt rostit și l-a păstrat multă vreme.

Senzualitatea ei atât de naturală, deloc calculată, îi făcea pe bărbații din spatele tuburilor de dren să viseze la fețele pe care nu le mai aveau. Milena își aducea aminte în special de unul dintre ei, și mult timp după aceea vorbea adesea despre el: nu avea decât nouăsprezece ani, și tot maxilarul inferior îi fusese distrus. Cu ajutorul tehnicienilor, profesorul Jesenský reușise să-i facă o proteză și să i-o prindă de urechi. Proteza mergea de la un obraz la celălalt, ascunzându-i astfel cavitatea bucală, care nu mai era expusă privirilor, dar, în ciuda repetatelor încercări, profesorul Jesenský nu reușise să repună în funcție glandele salivare, drept care s-a văzut obligat să atașeze o punguță de piele neagră în jurul gâtului pacientului, unde să picure saliva. Apoi l-a externat și l-a trimis acasă, pentru a-și petrece Crăciunul împreună cu familia. Ajuns acasă, băiatul, care în ultimele zile avusese un comportament anormal, s-a retras în mansarda blocului în care locuiau ai săi, a luat o pușcă, a prins-o strâns între picioare, cu ținta spre punga de piele neagră, și a terminat el însuși ceea ce soldații inamici nu apucaseră să facă.

Asta se petrecea în dimineața primei zile de Crăciun a anului 1914. În hainele însângerate s-a găsit un bilețel, în care băiatul cerea să fie dus înapoi la spital.

II
ÎNGER LA O FEREASTRĂ DESCHISĂ

Chipul istoriei

La biografie trebuie adăugate și unele imagini: câteva gravuri stil Biedermeier făcute de Morstadt, pe care Milena Jesenská le lipea pe ascuns sub masa ei de scris din cabinetul spitalului. Profesorul Jesenský colecționa astfel de gravuri și i le trimitea cu regularitate Milenei în lagăr, ca să-și aducă mereu aminte de orașul în care plecase. Într-una din gravuri se vede un grup de patinatori sub podul Carol. Femeile au manșon și paltoane cu bordură de blană.

La vremea aceea, înainte ca centralele energetice de la Orlik și Lipno să regleze temperatura apei, se întâmpla adesea ca Vltava să înghețe. Mai târziu, Milena se gândea de multe ori la zilele acelea de iarnă, aproape ireal de senine și luminoase, când aveai impresia că tot orașul se mutase pe gheață: cât vedeai cu ochii, puhoaie de oameni se îmbulzeau în sus pe râu, până departe, spre podul gării de la Výtoň, unde limba de gheață albă dispărea în bruma fărâmicioasă ce atârna peste Vyšehrad. Pentru profesorul Jesenský, patinatul, ca și schiatul, avea exact același scop: onoarea de a se deplasa mai rapid și mai frumos decât toți ceilalți. Dacă mergea singur, își lua cu el și câinii. Îi înhăma și îi lăsa să alerge până la epuizare, și el în urma lor. Când gheața era lucios de netedă, improviza mici concursuri pentru fiica lui. Câștiga cel care ajungea mai repede de la un mal la altul.

Cine nu se mișcă e mort! striga profesorul Jesenský triumfător, făcând o ușoară curbă înapoi, întâi mai agale, apoi din ce în ce mai repede, și sfârșea luând-o în susul râului.

Milena îl vede dispărând, de parcă ar fi și el un personaj dintr-o gravură. În ultimul plan al imaginii se văd norii adunându-se într-o pătură groasă și neagră. Dar el nu-i observă. Pe vine, cu brațele pe genunchi („ca un cazac"), alunecă pe gheață de-a-ndăratelea, tot mai repede, ca și cum un vânt grozav, îngeresc, îl împinge spre parapetul de nori negri.

*

Biografie

În timpul războiului partea cehă a orașului părea cufundată în atmosfera apăsătoare a prăbușirii, pe când cea germană intra tot mai adânc în adăposturile ei (*jako červotoči,* „precum sfredelușii lemnului în mobilele vechi". Jesenský continua să-și îmbrace disprețul în metafore din lumea insectelor).

Linia de hotar dintre cele două orașe era la Příkopy/Graben. Același hotar pe care tatăl îl apărase odată împotriva studenților din asociația combatanților austrieci, dar acum era mai greu să distingi linia despărțitoare, când cehii și nemții n-o mai indicau cu trupurile lor. La Mustek, și de-o parte, și de cealaltă, se formau cozi lungi în fața birourilor unde se vindeau polițe de război, în timp ce funcționarii de la bancă și de la asigurări treceau grăbiți, salutând din mers cu mâna la pălărie.

Nici deosebirea de limbă nu se mai observa, fiindcă de cele mai multe ori plățile și cumpărăturile erau făcute de personalul de serviciu. Dis-de-dimineață, guvernantele (cehe) alergau cu copiii la școală; imediat după aceea, menajerele de încredere (cehe) apăreau pășind prin zloata de la Ovocný Trh, piața de ouă, fructe și legume a orașului, care era la o aruncătură de băț de elegantul apartament al familiei Jesenský de pe Mustek. (Înainte de război se vindeau aici și rațe și găini vii; erau atârnate de marchizele sau de parasolurile din fața standurilor și se zbăteau în sforile cu care erau legate.)

Cât despre linia de hotar, era mai degrabă vorba de o diferență de timp: un timp care o lua la fugă înainte și un timp care nu apuca niciodată să-l ajungă pe celălalt din urmă:

„Se spune adesea că Praga e un oraș *străvechi*", scria Milena Jesenská mulți ani mai târziu, „și asta îți dă sentimentul că totul aici e vechi și mort. Dar nu-i deloc așa. Ar fi mai nimerit să spui că e un oraș *spațios* și că s-a tot lărgit odată cu trecerea anilor. Toate epocile sunt prezente într-un singur loc – epoca medievală, cea actuală, și nimic nu-i mort."

Sentimentul că trăiai într-un oraș în care se împleteau mai multe epoci devenea încă și mai pregnant datorită refugiaților pe care războiul îi împinsese aici. Vedeai femei cu basmale viu colorate purtându-și pruncii înfășați lipiți de trup, bărbați cu gulere false, murdare, sacouri mult prea strâmte și fețe care deja căpătaseră o expresie bătrânicioasă, deși respectivii nu aveau decât cincisprezece sau douăzeci de ani.

Întâlnirea cu Ernst Polak, primul ei soț, a făcut-o extrem de conștientă de aceste aspecte ale orașului, care până atunci îi rămăseseră ascunse. În ochii ei, Polak aparținea celui mai adânc și mai vechi nivel al orașului, și când era cu el evita cartierele orașului nou, care aveau legătură cu tatăl ei și preocupările lui, pe care acum le judeca drept *vulgare;* pe Příkopy nu mergea niciodată mai departe de cafenelele Central sau Continental (situate, foarte practic, chiar perete-n perete) și se plimba cu Polak și prietenii lui mai degrabă prin spatele Primăriei din piața Orașului Vechi sau pe străduțele înguste, șerpuitoare, care, trecând prin Haštalská și Řásnovská, duceau la Spitalul franciscanilor de pe cheiul Vltavei. În bezna de tuci de prin părțile acelea fâlfâiau cearceafuri proaspăt spălate, care izbeau pereții caselor, iar din colțul fiecărei străduțe puteai zări fumul aplecat, cenușiu, care plutea deasupra apei.

Acum era stăpână pe timpul ei, așa că tatăl n-o putea supraveghea decât dacă erau împreună în vreo excursie. Doar întâmplarea făcea ca uneori tatăl să afle cu ce se ocupa fiica lui în timpul liber. S-a întâmplat, de exemplu, într-o zi, ca Josef Švejkar, un coleg de-al Milenei, să se nimerească în scaunul cabinetului dentar al profesorului Jesenský, de unde i-a povestit tatălui îngrozit că fiica dânsului doar „se făcea" că merge la cursurile de medicină generală și de anatomie. La ora unsprezece dimineața, Milena

era deja la florăria Dittrich de pe Ferdinandova, de unde cumpăra două buchete mari de flori în contul tatălui ei, după care își petrecea restul zilei plimbându-se cu tramvaiul, fără să plătească, sau stând la taclale la Unionka împreună cu prietenele din timpul liceului.

Tot ce cumpăra – bijuterii, flori, haine – punea în contul tatălui. În cele din urmă s-a ajuns atât de departe, încât profesorul s-a văzut obligat să dea un anunț la ziar în care declara că nu va mai plăti nici o factură semnată de fiica sa în numele lui.

Dar năzbâtiile au continuat. Staša Jílovská povestește că într-o dimineață au dat buzna în Banca Agricolă, unde lucra Polak, și, în hohote de râs, au așezat trei rămurele de forsiția pe tejgheaua în spatele căreia lucra el. Într-o secundă s-a făcut o tăcere de mormânt în bancă. Ochii fetelor au întâlnit privirile consternate, cât se poate de serioase, ale funcționarilor de la ghișee. După cele întâmplate, Polak a fost (de bună seamă) extrem de furios, dar nu a putut, sau nu a îndrăznit, să se manifeste. Să meargă la patinaj cu bărbatul *acela* era bineînțeles de neconceput. Dar *plimbări* făceau: de la Spitalul franciscanilor de lângă chei, unde șlepurile erau înțepenite în gheață, apoi pe Dvořákovo Nábřeží, pe lângă Rudolfinum, și mai departe, pe sub copaci, de-a lungul căii ferate, până spre Teatrul Național. Își ținea ambele mâini vârâte sub brațul lui, nu ca să-l simtă lipit de ea, ci mai curând ca să nu fie ea smulsă de lângă el: atât de puternică i se părea la vremea aceea dragostea pe care i-o purta.

*

La vie en rose

În anii războiului, Ernst Polak locuia într-o clădire neogotică uriașă, lângă o cotitură a râului din spatele Teatrului Național, un loc ce se numise înainte Tylovo Náměstí, drept în fața insulei Žofin. Clădirea oferea o priveliște minunată spre Petřín și Hradčany, de partea cealaltă a apei. Mica garsonieră în care stătea Polak era situată la etajul trei. Sub el, la etajul doi, locuia doamna Seidlová, cea de la care închiriase locuința.

De îndată ce a aflat că doamna Seidlová era proprietăreasa, Milena a și început s-o copleșească cu atenții. Fura din cămara tatălui nu numai alimente de bază, care în perioada aceea erau raționalizate, ca făina și zahărul, dar și cârnați din Krkonoše, carne de vânat sărată sau afumată, din Šumava sau Vysočina, pe care tatăl le primea în dar de la părinții pacienților ale căror fețe distruse încerca să le repare. Astfel de mărfuri de lux nu se puteau obține în anii aceia de sărăcie decât, în cel mai bun caz, la suprapreț, pe piața neagră.

Mařenka, unica fiică a doamnei Seidlová, căpăta și ea cadouri. Când te așteptai mai puțin, Milena scotea, ca un scamator, din cutele fustei, câte o carte de povești cu poze sau câte o jucărioară artizanală. Tânăra Mařenka Sveidlová povestea mai târziu că s-a îndrăgostit imediat de făptura aceea îngerească, ce cobora pe neașteptate de la etajul trei, ca o furtună, cu obrajii îmbujorați și cu părul blond fluturându-i în dezordine, ca un văl, în jurul capului.

Mařenka avea zece ani când Milena l-a cunoscut pe Ernst și mergea la el de câteva ori pe săptămână pentru lecții de pian. Ernst era pianist cu experiență și avea pianul lui personal, care trona în mijlocul garsonierei. Milena l-a bătut la cap pe Ernst s-o lase pe Mařenka să exerseze în timp ce el era la lucru, la bancă. Sub pretext că trebuie *să intre în locuință ca să exerseze,* i s-a încredințat imediat Milenei o cheie de rezervă. Și astfel, puteau sta amândouă ore întregi în garsoniera aceea care duhnea a tutun: Milena pe marginea patului, privind-o cu seriozitate pe fetiță, care, la fel de serioasă, ședea pe scaunul înalt de la pian, interpretând cu degete împiedicate mereu același studiu de Czerny. Apoi o zbugheau amândouă până la Dittrich, pe Ferdinandova, și cumpărau flori, să mai înfrumusețeze puțin trista locuință a lui Polak. Doamna Seidlová știa prea bine ce se petrecea acolo (și că Milena folosea cheia să se închidă în garsonieră chiar și la alte ore din zi), dar, de dragul fetei, se făcea că nu observă. Iar Mařenka era fericită pentru că-și făcuse pentru prima oară o prietenă, care nu-i vorbea de sus, și nici nu-i dădea ordine, ci o trata „aproape ca pe un om mare".

*

Viață de cafenea I

Probabil că Polak nu era la fel de mulțumit. Nu protesta când i se decora cu flori locuința spartană, dar asta doar pentru că rareori venea direct acasă după serviciu. Polak considera că postul pe care-l ocupa la Banca Agricolă Austriacă – care-i aducea un venit modest de optzeci de coroane pe lună pentru traduceri de documente din germană în cehă și din cehă în germană – era cel mult o muncă de rutină, ucigătoare pentru suflet. Activitatea de bază și-o desfășura cu regularitate prin cafenele precum Arco sau Continental.

Cafeneaua nu era pentru Polak o formă oarecare de contact social. Acolo se desfășura un întreg ritual existențial, compus cu rigoare, un joc social pesemne cu totul de neînțeles pentru un neinițiat, a cărui regie stabilea ora exactă la care trebuie să-ți faci intrarea, în compania cui, pe cine salutai mai întâi și apoi pe cine trebuia să inviți la masa ta.

Într-unul dintre articolele pe care avea să le scrie mai târziu de la Viena, Milena descrie acest ritual, înfăptuit de cel care probabil îl stăpânea cel mai bine – *der Oberkellner*[1]*:*

> *Der Oberkellner* sau numai *Ober*, cum i se adresau familiar clienții vechi, e o persoană cu talentul de a-și schimba înfățișarea în fiecare moment și în fiecare împrejurare. Cel care intră în cafenea la începutul după-amiezii, când se deschid coridoare de lumină prăfuită între mesele goale, va fi întâmpinat de *Ober* ca de o gazdă respectuoasă, amabilă, care îți aduce la masă ziare și reviste, fără să trebuiască să-l rogi, și își bagă bacșișul în buzunarul vestei cu o mină care ar vrea să însemne: *„Dar nu, nu era nevoie!"*
>
> Însă după numai câteva ore, când localul e plin de lume și de fum, același chip e deja transformat într-o mască țeapănă, în fața căreia cobori în mod reflex privirea și tonul vocii, și care, văzută de la distanță, deasupra ceștii de cafea pe care ți-a pus-o în viteză pe masă,

1 Șef de sală (germ.).

pare a fi un miracol al eficienței. E capabil să facă mii de lucruri în același timp: să-ți aducă nota de plată, să scoată și să răsfoiască bancnotele burdușite în portofel, să împartă ziare clienților, să care tăvi, să se încline drept mulțumire pentru un bacșiș, să-i facă un semn ademenitor garderobierei sau, zâmbind, să-și plece urechea către vreun client care-i șoptește o dorință; și fiecare dintre aceste mișcări e făcută într-un ritm, într-un tempo anume, depinzând de *persoana* căreia îi este destinată. Fiindcă omul nostru e un *psiholog* rafinat, iar hainele de pe tine, oamenii cu care te afișezi în lume, felul în care îți formulezi comanda, toate îi influențează viteza mișcărilor. Când coboară o secundă vocea și închide ochii sau îți răspunde ridicând familiar din umeri, înseamnă că a înțeles ce soi de persoană ești încă din clipa în care i-ai păsit pragul; și cu ușoara zvâcnitură a gâtului și zâmbetul scurt cu care îți întâmpină „îmi aduceți, vă rog, nota?" îți arată că n-ai nici o șansă să-l păcălești. A ghicit cine ești de la bun început, și plecăciunea cu care te însoțește până la ieșire e gata pregătită în mintea lui de când ai intrat.

Milena Jesenská, „Sperietoarea de ciori a propriei meserii", *Tribuna*, 16 aprilie 1921

Dar nu ajunge să ai rafinament de psiholog și talent de actor sau să te pricepi să arăți, din spatele fațadei, adică a tăvii și a pieptului cămășii, sau doar printr-un zâmbet și o clipire complice, că spectacolul nu e altceva decât exact asta: un simplu spectacol. Pentru că un *Ober* trebuie și el să știe ce e demn de știut despre lumea din afara orizontului îngust al cafenelei, dar, în același timp, trebuie să fie discret și să nu arate că știe ceea ce știe, decât atunci când e absolut necesar.

Lumea din Praga povestește că Hahn, legendarul garderobier de la Continental, se întindea zi de zi peste tejghea să ia în primire haina scriitorului Friedrich Torberg, după care, cu aceeași conștiincioasă regularitate, îi înmâna tăblița cu numărul de la garderobă. Dar, într-o bună zi, i-a luat haina fără să-i mai dea și numărul. Pe când Torberg aștepta întrebător cu mâna întinsă, Hahn l-a făcut să înțeleagă cu un gest discret că numărul nu mai era necesar. În ziua aceea, lui Torberg tocmai îi apăruse

primul roman, criticii tuturor ziarelor austriece îi aduceau elogii, și se înțelege că Hahn citise recenziile.

Această înțelegere tacită – și condiția ei era tocmai ca nimic să nu transpire – era un pact pe care fiecare *Ober* și fiecare garderobier îl încheiau cu clienții lor, până la urmă extinzându-se la întregul grup social din care aceștia făceau parte.

Așadar, aproape că nici nu-i de mirare faptul că circulau tot felul de povești despre acești bărbați și despre carierele pentru care fuseseră meniți, dar pe care nu reușiseră să le urmeze. Se spunea, de exemplu, despre domnul Frantisek Patera, *Ober* la Kafé Union, de pe Ferdinandova, că stăpânea la perfecție cel puțin șase limbi (inclusiv maghiara și rusa) și că în tinerețe își dăduse un doctorat în filozofie, iar că sus-numitul Hahn, garderobierul de la Continental, avusese în față o strălucită carieră de medic, când, din motive de nepătruns, și-a întrerupt studiile de medicină și a nimerit aici, ca stăpân al întunecatei împărății a paltoanelor și ca slujitor credincios și la fel de discret al tuturor clienților și al fiecăruia în parte.

În schimb, nu se povesteau nici un fel de istorii despre cariera căreia îi fusese destinat inițial domnul *Oberkellner* Josef Poschta, de la Kafé Arco, de pe Hybernská. Pentru Polak și alte câteva persoane credibile, el era exact ce-i indica numele, adică poștaș. În plus, mai era secretar, comisionar, casier, curier și, în perioade de criză și restriște, centru bancar și intermediar. Domnul Poschta era cel care transmitea toate scrisorile sau bilețelele lui Polak (clienților care lipseau sau redactorilor, șefilor de ziare și editorilor care-i redactau articolele și traducerile); tot el avea grijă ca datoriile să-i fie plătite la timp, iar dacă-i lipseau fonduri, Poschta îi prelungea creditul; îi făcea rost de bilete la concertul serii și avea de asemenea grijă să-i trimită un buchet de trandafiri proaspeți doamnei în a cărei companie își petrecuse Polak seara precedentă, la concert. Dar misiunea cea mai importantă era să cearnă clienții, să-i conducă pe cei interesanți la masa lui Polak, iar pe indezirabili să-i plaseze cam la un braț distanță de el. Fiindcă în cazul unui client de rangul lui Polak nu se făcea ca

el însuși să invite pe cineva cu un zâmbet îmbietor sau să respingă cu o privire disprețuitoare pe un altul, arătând astfel care dintre clienții mai mărginași urcaseră sau dimpotrivă, coborâseră în ochii lui. Polak nu făcea decât cel mult să-și manifeste *prezența* la masa lui, și era de datoria lui Poschta să-i tălmăcească semnalele corect și, fără să fie prea descurajator, să le dea de înțeles celor mai insistenți că *poate nu e momentul cel mai potrivit să deranjeze,* în timp ce editorilor și redactorilor de la periodicele de primă importanță le spunea că Polak îi tot așteptase, dar că nici răbdarea lui nu era *chiar nelimitată.* Poschta juca ambele roluri în mod strălucit.

*

Viață de cafenea II

În memoriile Slávkăi Vondráčková găsim o listă cu unii dintre scriitorii și oamenii de litere pe care i-a văzut perindându-se pe la masa lui Polak, la cafeneaua Arco. Îi găsim pe...

– *Max Brod,* estetul pur-sânge cu cocoașă și monoclu, cu nări sensibil tremurătoare. („...toate femeile, fără excepție, cădeau pradă nărilor lui tremurătoare", își amintește Vondráčková.)

– *Franz Werfel,* copilul minune devenit poet și care, în regia lui *Ober* Poschta, își citea regulat poeziile în sala de lectură de la Arco. Poeziile noi și le citea cu un timbru metalic, răsunător, care contrasta în mod ciudat cu fața lui rotundă și obrajii bucălați, de heruvim.

(„...dar eram acolo, îi întâlneam tot timpul privirea", scrie un *Franz Kafka* înfricoșat în jurnalul său, după ce se strecurase și el într-un colț ca să asculte.)

– *Paul Kornfeld,* care ținea uneori prelegeri despre *privirea Doamnei Blavatsky* și încerca, fără prea mare succes, să-i facă pe Brod și pe Polak să participe la ședințe de spiritism.

– *Oskar Baum,* poetul orb; stătea în colțul unei mese, cu gândurile în cu totul altă parte și era prin el însuși o ședință de spiritism.

– *Otto Pick*, redactor și scriitor entuziast, care invita cu regularitate în sala de lectură a cafenelei un grup restrâns de autori, atât cehi, cât și nemți, și le vorbea neobosit despre tot ce îi unea, în pofida abisurilor culturale și lingvistice:

(Pick: „Dar nu suntem oare cu toții praghezi? Și orașul ăsta, nu e el proprietatea noastră comună, moștenirea noastră comună? Așa că, în sensul ăsta, nu suntem cu toții *Heimatskünstler*?

Aplauze: Păi daa, sigur că da!")

*

Dar femei, deloc

Vondráčková numește doar două: pe colega de școală a Milenei, Alice Gerstlová, care, împreună cu soțul ei, Otto Rühle, avea să-l urmeze mulți ani mai târziu pe Troțki în exil, în Mexic, și pe Wanda Kurzová, fiica unui oarecare zețar de la *Prager Presse*. Kurzová era topită după Polak și, ca să-l impresioneze, învățase pe de rost douăzeci de pagini din Kierkegaard, pe care nu s-a lăsat până nu i le-a recitat cu un entuziasm nebun, de parcă le înghițise și reușea să le verse impecabil, propoziție de propoziție.

Se pare că pe Polak l-a lăsat cam rece toată povestea asta.

*

Un portret (al clientului zilnic)

Într-unul din romanele sale, scriitorul austriac Heimito von Doderer, care câțiva ani mai târziu a avut privilegiul să stea la masa lui Polak de la Café Herrenhof din Viena, îl compară pe acesta cu un fel de „rozător încăpățânat și tenace", care, ghemuit în colțul capitonat al canapelei „și ținând între degete o țigară în loc de o alună, nu-și lua ochii migdalați și foarte apropiați de la tăblia de marmură roșiatică a mesei..."

„Era ceva în ținuta lui, dar mai ales în mișcările scurte și nervoase ale mâinilor, un fel de nebunie fermecătoare", scrie Von Doderer.

Dar Polak era mai întâi de toate un bun ascultător. Făcea parte din categoria celor care, dintr-o singură privire, dă de înțeles că e gata să-și asculte partenerul de discuție:

> Privirea ochilor larg deschiși, atenți, limpezi, se așterne pe tine; și rămâne destul de mult timp așa, nemișcată, fiindcă tu cauți să-ți mobilizezi toate mijloacele pe care le ai la dispoziție ca să-i smulgi o reacție: o clătinare din cap arogantă, respingătoare, sau un căscat obosit, n-are importanță; orice, *doar să poți scăpa de această teribilă obligație de a face, cu orice preț, impresie.*

*

Biografie

Primele încercări făcute de Staša și Milena să intre în cercul lui Polak n-au avut cine știe ce rezultat. Grupul domnilor fumători din jurul lui Polak le întorcea spatele sau se apăra cu scutul unor bancuri probabil mult prea crude pentru a fi înțelese de cele două tinere.

Dar Milena avea două calități, care o deosebeau de celelalte fete dornice să fie luate în seamă de Polak. În primul rând, era încăpățânată – nu renunța doar pentru că fusese respinsă. Și, în al doilea rând, refuza să adopte fațada pe care literații din jurul lui Polak o afișau cu cea mai mare seriozitate. Ea îl lua pur și simplu peste picior.

Lui Polak îi plăceau foarte mult femeile și îl atrăgea mai ales combinația de frumusețe cu ascuțimea unui intelect treaz. Calitățile astea le întrunea Amalie Kreidlová, o tânără studentă la Medicină, care la vremea aceea era văzută atât de des în compania lui Polak, încât lumea o considera prietena lui oficială. Însă Amalie Kreidlová nu și-ar fi permis niciodată să râdă de Polak așa cum făcea Milena. Râsul Milenei era cu totul și cu totul spontan și putea fi declanșat de te miri ce: o digresiune pompoasă, un comportament căutat, prefăcut, sau niște insistențe nesfârșite în legătură cu un lucru lipsit de importanță. Și, când râsul i se desprindea din gâtlej, nu mai era chip să-l oprească:

se rostogolea în șuvoaie, imposibil de stăpânit. (Își punea ea mâna la gură și făcea gesturi care voiau să spună că ar vrea, că *încerca* să-și oprească hohotele, dar că nu mergea). Unora, râsul acesta li se părea jenant, nedemn pentru o femeie. Dar râzând așa, Milena sublinia faptul că mai existau și alte concepții despre lume în afara celor debitate de cercul fumătorilor din jurul lui Polak; un mod radical diferit de a privi lumea, ceea ce, pentru viitorul logician Polak, era o imensă provocare. Și, indiferent despre ce ar fi fost vorba, considera că trebuie evaluat și introdus în sistemul lui de gândire.

Pentru a face pasul următor, Polak trebuia să aleagă maniera potrivită și tonul adecvat. Lui Poschta îi dădu sarcina să facă rost de două bilete pentru un concert la Rudolfinum pe la sfârșitul acelei săptămâni și îi trimise unul dintre ele Milenei într-un plic, alături de o întrebare scurt formulată: ar accepta să meargă în compania lui? Milena i-a povestit mai târziu Stašei Jílovská cât de stângace și grasă se simțise alături de Polak, scund, dar pedant, îmbrăcată în frumoasa ei rochie liliachie pe care i-o făcuse mătușa Marenka, dar cu „un decolteu cât parcul Stromovka". Însă, dacă domnului Polak nu îi făcuse plăcere să șadă alături de „ființa aceea cât un cort", oricum, nu se văzuse.

Existau ritualuri și pentru asemenea momente de distracție, pe care Polak le îndeplinea cu minuțiozitatea unui dascăl: deschidea pe rând fiecare partitură și, sprijinindu-i greutatea pe genunchii strânși, îi arăta cu degetul detaliile cele mai interesante. Atunci, în timp ce își tot apleca fruntea deasupra genunchilor lui, urmărindu-i, în întunericul din sală, degetele tremurând nervos de-a lungul haosului de note care săltau și se încrucișau, și-a dat seama că se îndrăgostise de el.

„Inima mi s-a prăbușit în corp, ca o piatră", îi scria Stašei, „și a rămas jos, undeva lângă glezne. Oricât mă luptam și trăgeam de ea în sus, era inutil."

*

„Orgiile din Špičák"

Nu trecut mult timp, și zvonul că Milena era îndrăgostită a ajuns și la urechile profesorului Jesenský. În primul moment povestea i se păru atât de penibilă încât, vizibil jenat, încercă s-o expedieze ca pe o glumă.

„Takovej nejakej bankovní šrajbr" – un conțopist de bancă – a spus profesorul apăsat, când unul dintre studenții săi l-a întrebat cine era acel Polak cu care lumea o vedea de la un timp pe fata lui.

Dar zvonurile nu se lăsau așa de ușor puse la index. Din bonurile neplătite, pe care fiica lui continua să le lase în aproape fiecare magazin din Praga, reieșea că, nici mai mult, nici mai puțin, Milena își întreținea iubitul, care era cu zece ani mai în vârstă decât ea: în contul profesorului Jesenský erau trecute acum cu regularitate datorii la cele mai elegante magazine de croitorie bărbătească, pălărieri și mănușari.

La toate acestea trebuie adăugat și un scandal de toată frumusețea. Amalie Kreidlová, care fusese văzută înainte împreună cu Polak, studia la aceeași facultate de medicină ca Milena, cu diferența că domnișoara Amalie era prezentă la absolut fiecare curs în parte, în timp ce Milena chiulea de la mai toate. Domnișoara Amalie și-a pus colega de facultate față-n față cu lucrul pe care îl știa deja mai toată lumea, și anume că la ora aceea Polak o prefera pe Milena. Domnișoara Amalie o acuza pe Milena de indolență și lipsă de răspundere, pentru că în loc să se ocupe de studii își irosea timpul răspândind minciuni și bârfe răutăcioase în legătură cu ea. Milena a răspuns acestor acuzații în felul ei obișnuit, adică prin cascade nestăpânite de râs, după care domnișoara Amalie a făcut o „serioasă" încercare de a-și lua viața. Încercarea a dat greș, „ceea ce a fost un mare noroc", declara apăsat decanul facultății în prezența câtorva profesori, „fiindcă domnișoara Kreidlová dovedise mult interes și talent pentru studiile de medicină, ceea ce nici pe departe nu se putea spune despre domnișoara Jesenská".

Profesorul Jesenský, care întâmplător se afla în apropiere și a auzit foarte bine aceste cuvinte rușinoase, clocotea de furie. Când s-a terminat semestrul de primăvară, a trimis-o pe Milena la hotelul lui Prokop, cu speranța că o vară întreagă de plimbări prin munții de acolo îi va potoli tribulațiile iubirii. Numai că rezultatul a fost aproape opus celui scontat. La hotelul lui Prokop, Milena a cunoscut o tânără nemțoaică, Wilma Löwenbach, care, împreună cu soțul ei, Jan Löwenbach, tocmai pregătea o antologie de lirică cehă contemporană pentru publicația austriacă *Aktion.* Câțiva din vechii clienți ai cafenelei Arco fuseseră aleși să participe la acest proiect, Warfel ca redactor, și Polak, ca traducător. Auzind că Milena se afla alături de soții Löwenbach la Špičák, Polak abia s-a lăsat convins să se rupă de masa lui din colțul cafenelei Arco, pentru a locui câteva zile la Hotel Ritz, un concurent german situat câteva sute de metri mai la vale de hotelul lui Prokop. Dar, după aceea, Milena și Ernst s-au apucat de lucru: răsfoiau ore în șir nenumărate publicații ca să aleagă texte, și apoi se încuiau împreună și traduceau. Uneori stăteau și traduceau mult după miezul nopții. Milena nu-și punea stăpâni entuziasmul. Wilma Löwenbach povestește că într-o dimineață s-a pomenit cu Milena dând buzna în camera ei și aducându-i la cunoștință că, pentru prima oară, Ernst *stătuse toată noaptea* cu ea.

„Rochia subțire de vară îi era șifonată, picioarele goale, umede de rouă, dar Milena era fericită, radia bunătate, și ochii îi râdeau, ca cei ai unui copilaș."

Când zvonurile despre „orgiile din Špičák" au ajuns la urechile profesorului Jesensky, care în vara lui 1916 era în toiul lucrărilor de extindere a clinicii din Žižkov cu încă o secție, se zice că și-a ieșit atât de tare din fire, încât a distrus tot ce i-a căzut în mână: sticle, preparate, tipare pentru proteze. Una era că Milena făcea prostii în spatele lui și chiar îi fura din aurul dentar, ca să-l „îmbuibe pe jidanul ăla", dar cum s-o poată ierta când îl dezamăgea în asemenea hal într-un loc care, pentru el, mai mult decât pentru oricare altul, era un loc sfânt.

*

Spațiu interior și spațiu exterior

Îi plăcea să șadă călare pe el, cu spatele întors spre pieptul lui, minunându-se că avea loc în adâncitura aceea îngustă pe care o formau mâinile și pulpele lui: cei doi iubiți erau împreunați, precum copilașul și albia sau două farfurii adânci într-un dulap, și, dacă vremea era frumoasă, ea insista să-l iubească la fereastra deschisă, de unde se vedea, în depărtare, cum apa râului, încrețită de vânt, curgea ca o brazdă argintie de lumină, iar căldura razelor de soare își așeza atingerea-i fermă pe umerii ei goi, pe ceafă și pe pulpe.

(Așa era și la Ravensbrück. Acolo, la spital, își așeza întotdeauna ilustratele, gravurile lui Morstadt cu imagini din vechea Pragă, xilogravurile cu teme biblice de Holbein și fotografiile cu cei patru îngeri păzitori din jurul statuii Fecioarei din piața Orașului Vechi, în așa fel încât soarele să cadă exact pe ele și să le lumineze. În lagăr, o zi bună, sau cel puțin suportabilă, era o zi în care soarele pătrundea pe deasupra zidurilor înalte, când se auzea ciripitul păsărilor de prin părțile lacului Schwedt, când îți puteai imagina firul apelor țesându-și drum prin câmpia mlăștinoasă, umezeala din pădure și vântul, care inspira adânc și apoi sufla cu putere, culcând la pământ iarba câmpiei și transformând suprafața apei în oglinzi lucioase și tremurânde ale cerului.

Închizi ochii. Nici măcar lagărul n-ar fi fost ceva real dacă tu n-ai fi continuat să porți în tine ceea ce încă mai există de partea cealaltă a zidurilor.)

*

Ziduri

Există zgomote pe care nici cei mai groși pereți nu le pot ascunde, ca de exemplu cel produs de vărsăturile spontane, împinse în sus prin faringe și izbind apoi cu forță interiorul

emailat al unei oale de noapte sau al unei ploști. Când s-a ajuns la situația asta, profesorul Jesenský își postase deja spionii, adică bucătăreasa și menajera, în spatele ușilor închise. De îndată ce a ieșit la plimbare cu dobermanii, legați în zgardă și gâfâind de nerăbdare, cele două spioane au și văzut-o pe Milena venind târâș-grăpiș din baie, cu părul vâlvoi și cu fața albă ca varul. Când tatăl s-a întors de la plimbare, Milena nu a mai avut de ales decât să mărturisească adevărul.

Era de înțeles că un copil din flori și, pe deasupra, făcut cu cineva atât de inacceptabil ca un jidan neamț nici nu putea să intre în discuție. Profesorul Jesenský a găsit el însuși un doctor care a acceptat să se ocupe de chiuretaj, iar în timpul convalescenței, ochiul cu monoclu al tatălui a vegheat-o pe Milena zi și noapte, aidoma Sfintei Treimi din biserica Preamăritei Sfinte Fecioare de pe Karmelitská.

Dar i-a fost mult mai greu s-o strunească din momentul în care s-a pus din nou pe picioare. Spioanele îi spuneau că Milena fusese din nou văzută la Příkopy cu acel Polak. Profesorului nu-i mai rămânea decât să recurgă la măsuri extrem de drastice.

Staša, prietena Milenei, era acasă când, într-o seară de iunie a anului 1917, profesorul Jesenský a bătut la ușa tatălui ei, doctorul Procházka. După spusele Stašei, Jesenský, care de obicei era atât de sigur pe el, a lăsat în seara aceea impresia unui om nehotărât, aproape timid. „Stătea acolo, în vestibul, dezorientat, cu pălăria în mână, ca și cum nu știa ce să facă, după care a început să vorbească, fără nici o noimă, despre soția lui decedată și despre fiul pe care-l primiseră de la Dumnezeu, dar pe care nu i-a fost dat să-l vadă crescând."

Era vorba de o moștenire care nu trebuia cu nici un preț să se irosească.

Cei doi doctori, Jesenský și Procházka, au stat mult de vorbă în seara aceea. Vinul de Porto și țigările au făcut ca „indiscrețiile" deja amintite să fie descrise și mai amplu. După ce tatăl refuzase să plătească datoriile Milenei, aceasta fusese prinsă de mai multe ori furând mărfuri din diverse magazine. Încercase de asemenea

să falsifice semnătura tatălui pe polițe. Ca nu cumva să se trezească și cu o somație la tribunal, profesorul căuta o posibilitate de a se stabili că fiica sa nu era în deplinătatea facultăților mintale. Dar pentru că Milena urma să împlinească douăzeci și unu de ani chiar în timpul acelei veri, pur și simplu nu mai era timp suficient pentru toată procedura juridică de rigoare.

Și nu era vorba doar de cleptomania cronică a fiicei. De îndată ce avea să atingă vârsta majoratului, nimic n-o mai putea împiedica să se mărite cu neisprăvitul ăla de jidan, căruia îi purta de grijă furând.

Așadar, nu mai exista decât o singură posibilitate: să găsească un doctor care să-i pună diagnosticul de care era nevoie, pentru ca din motive medicale să fie privată de libertate până la intrarea în vigoare a deciziei legale de debilitate mintală.

Cei doi domni, Jesenský și Procházka, au luat în discuție diverse nume acceptabile. Domnul Procházka era în favoarea unui anume doctor Horníček, de la sanatoriul din Veleslavín. Era competent și discret și, pe lângă asta, secțiile lui își păstraseră buna reputație, spre deosebire de celelalte clinici de boli mintale, care toate sfârșeau, mai curând sau mai târziu, cu numele pătat. Jesenský și-a plecat fruntea lui bombată ca o lună, de parcă s-ar fi supus unei sorți nemiloase, dar inevitabile, după care cei doi și-au dat mâna, semn că încheiaseră pactul.

Câteva zile mai târziu, pe 20 iunie 1917, dis-de-dimineață, o mașină cu geamurile acoperite s-a oprit în fața locuinței și cabinetului profesorului Jesenský de pe Ovocná 13, și imediat după aceea doi infirmieri îmbrăcați în alb au condus-o pe Milena Jesenská în jos pe scări, cu brațele strâns apăsate între omoplați și cu o cârpă îmbibată în eter la gură, să nu i se audă țipetele în casa scării. Pe documentul de internare era trecut diagnosticul oficial: *absență patologică de sentimente și noțiuni morale elementare.* Certificatul era semnat de *Med. Dr. J. Horníček.*

Mai era o lună și jumătate până când Milena avea să împlinească douăzeci și unu de ani.

*

O scrisoare

Ernst Polak ședea la masa lui obișnuită din colțul cafenelei Arco, când domnul *Ober* Poschta s-a aplecat și l-a informat în șoaptă de cele întâmplate. Fără să ezite o secundă, Polak s-a ridicat de la masă, a așteptat ca Poschta să-i aducă pălăria și bastonul și a pornit-o țintă spre cabinetul profesorului Jesenský.

A fost primit de Vlasta, infirmiera și secretara lui Jesenský. Era limpede că femeia se așteptase la această vizită.

„Tremurând de indignare", îi scria Polak în aceeași zi prietenului său, Willy Haas, „femeia aia impozantă nici măcar nu m-a primit în sala de așteptare, ci mi-a spus din ușă că doctorul e toată ziua ocupat la spital și că, prin urmare, nu poate primi pe nimeni."

Mai rămânea Staša. Dar și ea era înnebunită, fiindcă tatăl ei, doctorul Procházka, o amenințase și pe ea cu internarea, dacă ar face cel mai mic gest să-și ajute prietena.

„S-a întâmplat o catastrofă", scria Polak și recunoștea că, nereușind să stea de vorbă cu tatăl Milenei, îl provocase „la duel":

> ...După ce-am primit mesajul „neoficial" al profesorului J., cum că nu are de gând să accepte provocarea mea (la duel), mi-am retras-o, corect și indiferent; în schimb, i-am comunicat în scris că avocații mei (dr. Paul Kisch și baronul Max Thun) sunt permanent gata să intre în acțiune, în modul considerat de ei oportun. Acum aștept să văd ce-o să se întâmple. Profesorul J., care ar fi trebuit să aleagă sabia, ar fi fost un adversar înfricoșător. Cât privește sanatoriul, știți și dumneavoastră despre ce e vorba – înainte se numea mănăstire sau închisoare. Nu știu ce să fac. Deocamdată trebuie să rezolv chestiunea cu restul de datorii pe care le are de plătit M. Se ridică la vreo 1500 de coroane, ceea ce este o sumă îngrozitoare. Bineînțeles, eu am declarat deja că mie nu-mi trebuie altceva decât consimțământul tatălui, și mă însor cu M. Și o scot odată pentru totdeauna din casa aia. Răspunsul la propunerea mea a fost un „nu" fără drept de apel.
>
> Ernst Polak, Scrisoare către Willy Haas, 21 iunie 1917

*

Ziduri

Dacă gravorul Morstadt ar fi făcut și o imagine a spitalului din Veleslavín, care pe vremea aceea era încă un sătuc idilic la marginea Pragăi, probabil că mai întâi ar fi ilustrat zidul înalt ce înconjoară parcul spitalului și, foarte discret, poate doar prin deschizătura porții de la intrare, ar fi lăsat să se vadă, printre pomii din față, o bucățică a fațadei.

Spitalul, o clădire în stil Empire, cu două etaje, se află pe un drum ușor în pantă. Acoperișul este încununat de o clopotniță în formă de ceapă, al cărei bronz coclit contrastează puternic cu tonul mat, de gresie, al fațadei. În partea din spate, departe de ochii curioșilor, sunt uși-ferestre înalte, care dau într-o curte pietruită, cu o fântână rotundă în mijloc, iar în centrul fântânii se vede statuia unui copil îmbrățișând un miel. Aceeași temă sculpturală (copilul cu mielul) apare și pe cele două socluri de la poartă, de unde o pergolă scundă duce spre parcul spitalului. Aici panta e mult mai abruptă, iar jos de tot, unde se află cele două anexe ale clădirii, se deschide o splendidă priveliște spre dealurile din Horní Šárka, unde acum, pe timp de vară, e o verdeață de toată frumusețea. Trebuie să fi fost dureros pentru pacienții sechestrați în „pavilioanele de jos", rezervate „tratamentului special" – așa cum se numeau băile reci și șocurile electrice –, să privească o astfel de imagine a libertății.

„Toată lumea știe că realitatea nu e decât o vorbă mâzgălită pe o bucată de hârtie. Orice nebunie devine un adevăr dacă e repetat suficient de des", scria Milena Jesenská mulți ani după aceea, când nazismul începuse să prindă Europa în plasă.

Și (ceva mai târziu):

„Este incomparabil mai ușor să convingi o pacientă să renunțe la propria sa voință decât s-o tratezi și s-o vindeci. De asemenea, e incomparabil mai ușor să menții un popor în sclavie cu ajutorul minciunilor decât să-l faci să înțeleagă de ce se comportă așa cum se comportă."

Milena a vorbit extrem de puțin despre timpul petrecut la Veleslavín. A făcut doar aluzii indirecte, ca în frazele de mai sus. Nu încape însă îndoială că cele nouă luni de zile pe care le-a trăit acolo i s-au înrădăcinat în pântec precum un fruct al răului, pe care niciodată, nimic nu a putut să-l extirpe. În plimbările duminicale pe care le făcea cu Grete Buber pe străzile din Ravensbrück, Milena povestea, târându-și piciorul țeapăn, că pacienții care sufereau de incontinență și urinau noaptea în pat erau pedepsiți a doua zi cu dușuri reci ca gheața și că femeilor li se aplicau șocuri electrice doar pentru că le chinuiseră coșmarurile sau pentru că se întâmplase să țipe în timpul nopții. Era exact ca la Ravensbrück, unde orice ripostă, orice încercare de a opune rezistență, era ca o invitație la persecuție, pentru că orice semn sănătos de viață era văzut ca o abatere și reclama pedeapsă.

Și totuși, le era tuturor limpede, mai ales personalului medical, care o vedea zilnic, faptul că Milena era pesemne tulburată, abătută și deprimată în urma celor petrecute, dar nicidecum bolnavă. Deja în luna septembrie a aceluiași an, infirmiera Anna Schulfofová i-a dat Milenei, pe încredere, cheia de la grădină, și cu ajutorul Stašei, ca mijlocitoare, a reușit să se întâlnească din nou cu Polak.

*

Antibiografie

Slávka Vondráčková povestește că Milena pleca noaptea pe ascuns la Praga, prindea din stradă cheile aruncate de Polak pe fereastra de la etajul trei, deschidea poarta și se furișa pe scări în tăcere, mai ales pe lângă ușile de la etajul doi, unde s-ar fi putut ca doamna Seidlová, bănuitoare, să stea la pândă și să asculte. Ca viitoare jurnalistă, Milena a manifestat de foarte timpuriu o lejeritate neîngrădită în abordarea adevărului, și i-ar fi plăcut să le poată povesti toate acestea prietenilor, privindu-i drept în ochi și dând mereu afirmativ din cap, pentru a sublinia că ceea ce le spunea era adevărul adevărat și nimic altceva.

Mai ușor de crezut este că Polak venea el s-o viziteze, și asta ziua în amiaza mare. Având în vedere că partea din spate a parcului nu putea fi supravegheată din clădirea principală, e foarte probabil că cei doi puteau sta acolo împreună, nestingheriți.

E ușor să ne imaginăm: pietrișul aleilor înguste și pe ei plimbându-se pe sub copacii înfierbântați de roșul și galbenul toamnei. Ea, cu mersul acela inconfundabil, puțin aplecat înainte, gesticulând din mâini, indignată de cele ce se petrec *de fapt* în spatele zidurilor aparent pașnice ale sanatoriului; el, mai domol, cu mâinile atârnând nemișcate din mânecile sacoului impecabil de tweed, cu privirea pierdută sau pironită în pământ.

*

Portret (al chefliului ca viitor soț responsabil)

Dar cei care văzuseră în Polak numai un client blazat al cafenelelor aveau de acum înainte motive să-și schimbe părerea. Deși lumea trecea de ani de zile printr-o profundă criză – oamenii stăteau disperați la cozi pentru pâine și carne, iar depozitele de cărbuni își refăceau din ce în ce mai rar stocul – și deși un salariu la Banca Agricolă Austriacă abia dacă depășea câștigul unui portar sau al unui spălător de scări, Polak reușise încă înainte de a veni iarna – cu împrumuturi de la prieteni și avansuri pentru eseuri și traduceri viitoare – să plătească aproape toate datoriile Milenei. Avocații lui erau permanent în corespondență cu organele de justiție și cu experți în psihiatrie, urmărind să o elibereze pe Milena. Era un act condamnabil, scriau avocații lui Polak, să ții ferecat un om sănătos, după ce a împlinit vârsta majoratului, și cereau insistent să li se arate certificate medicale, certificate serioase, nu doar niște opinii evazive scrise de mână, care să ateste că Milena avea într-adevăr bolile de care se pretindea că suferă. Femeile din anturajul lui Polak, în special Staša, care purta în permanență corespondența între Praga și Veleslavín, remarcau foarte bine că Polak făcea progrese, începând să se ridice la nivelul noilor sale răspunderi. Cel mai mult o impresiona pe Staša insistența și răbdarea cu care Polak îl curta pe profesorul Jesenský. Se înființa la cabinet cel puțin o

dată pe săptămână, și asta deși profesorul îl trata de fiecare dată cu aceeași rezervă rece. Dar asta nu-l descuraja pe Polak, scria Staša:

„Avea talentul neobișnuit de a se comporta ca și cum nimic nu-l putea afecta. Își întorcea doar puțin și discret privirea, să pareze ostilitatea reproșurilor, după care continua să-și apere răbdător cauza."

Polak își pregătise încă de la bun început strategia. Nu încăpea nici un fel de îndoială că profesorul Jesenský n-o va lăsa de bunăvoie pe Milena să-i scape din mână. Dar poate că exista o soluție de compromis, care să le convină amândurora.

Pe la sfârșitul verii, Polak scrisese sediului central vienez al băncii la care lucra și întrebase dacă era posibil să fie transferat acolo. La început nici soluția asta nu l-a înduplecat pe Jesenský, dar mai târziu s-a răzgândit. Din două motive. Primul era că nici pacienții sanatoriului nu fuseseră scutiți de bine cunoscutele tendințe cleptomane ale Milenei. Rudele unei paciente care suferea de senilitate dementă gravă au descoperit într-o zi că două coliere de perle și câteva inele de aur dispăruseră din cutia cu bijuterii a femeii. Doctorul Horníček în persoană a condus echipa de doctori și infirmiere, procedând la percheziție, după care tot el l-a invitat pe doctorul Jesenský să-i explice, între patru ochi, cum de ajunseseră bijuteriile dispărute tocmai sub salteaua Milenei. Al doilea motiv avea legătură cu evoluția situației politice. Când roata războiului s-a întors în favoarea Austro-Ungariei, cerințele naționaliștilor cehi au căpătat o greutate tot mai mare. Chiar și în *Reichstag* se dezbătea acum deschis ieșirea fostelor țări membre de sub coroana imperiului. Într-un asemenea context, transferul lui Polak la Viena era un gest nu numai logic, dar și simbolic. „Lucrul cel mai important e ca neamțul să fie eliminat", după cum se exprimă Jesenský într-o scrisoare adresată avocatului Wiesenberger. În februarie 1918, Ernst Polak putea în fine să anunțe, mândru, la Arco, în prezența prietenilor săi, că *der kleine Hänselmann*[1], cum îi spunea el lui Jesenský,

1 Tatăl Milenei se numea Jan. *Hänsel* este diminutivul german al numelui. Polak folosește o formulare tautologică: *micuțul Hänsulică*.

a cedat și, deși fără nici o tragere de inimă, a căzut de acord să o elibereze pe Milena din arestul la care fusese supusă. Dar cu condiția să se stabilească altundeva, nu la Praga.

„Se înțelege că ne mutăm la Viena", a spus Polak.

*

Biografie

Profesorul Jesenský avea două surori. Růzena Jesenská era o romancieră foarte productivă, care descria aspectele mai intime ale vieții trăite de burghezia contemporană, ceea ce-i adusese și notorietate, și apreciere. Růzena Jesenská scria, pentru vremea ei, neobișnuit de direct despre ce se petrece în pat între femeie și bărbat și lucrul ăsta dădea cărților un surplus de picanterie: fetele de la liceul Minerva își împrumutau una alteia romanele, ținând seama și de un sistem codificat care trimitea la pasajele cele mai „palpitante".

Cealaltă soră, Marie, căreia i se spunea Mařenka, începuse și ea o carieră de romancieră, dar acum își câștiga existența mai puțin din scris, și mai mult ca traducătoare de literatură germană și franceză. Asemenea fratelui lor, ambele surori erau încăpățânate, aveau o voință de fier, erau independente, câteodată sentimentale, dar cu principii strict conservatoare. Mătușa Mařenka se căsătorise în tinerețe cu fratele cunoscutului compozitor Josef Bohuslav Foerster; fratele era montor de mozaicuri. Într-o bună zi l-a doborât un atac de cord și a căzut mort peste masa de lucru. Moartea soțului a târât-o pe Mařenka în ghearele unei disperări atât de profunde, încât s-a încuiat în atelierul lui, a scos schițele mozaicului rămas neterminat și l-a terminat ea, bucățică cu bucățică, cu lacrimile în gât și cu dalta și ciocanul în mână. În virtutea inerției, a mai făcut un mozaic, și apoi încă unul; iar după câțiva ani, fără ca cineva să-și dea prea bine seama, onorabila traducătoare își ocupa tot timpul lucrând după schițele lui Karel Svolinský, la mozaicuri pentru catedrala Vitus și bazilica Sfântul Gheorghe din Hradčany. Spunea că din punctul ei de vedere nu e nici o diferență între a traduce cărți și a monta mozaicuri.

„Dacă privești un mozaic de foarte aproape, îți dai seama că piesele nu corespund. Suprafețele de îmbinare, marginile, până și culorile, totul pare ireal și nimic nu se potrivește. Întregul, cel care merită privit, ți se dezvăluie doar după ce totul e gata, și numai de la distanță, când toate bucățelele sunt îmbinate, și mozaicul nu mai poate fi descompus."

(Parcă ar fi vorbit de viața însăși.)

La ea, la mătușa Mařenka, și-a trimis profesorul Jesenský fiica, după ce l-a convins pe doctorul Horníček să-i accepte ieșirea din spital; în casa ei, și numai acolo, aveau voie viitorii soți să se întâlnească. Erau invitați de două ori pe săptămână să mănânce împreună la masa elegantă din sufragerie, acoperită cu față de damasc: Milena de o parte a mesei, Ernst de cealaltă.

Mai târziu, Milena asemăna acele ședințe rituale cu tablourile lui Lucas Cranach. Aceeași tensiune țeapănă și mută domnea între ea și Ernst. Și, în același timp, Milena simțea toată viața ei viitoare învolburându-se și frângându-se în interiorul ei. Sentimentul de izolare era accentuat și de cozile pe care le vedea de la fereastra sufrageriei și care șerpuiau încet, încet, spre brutăria din partea cealaltă a pieței. Dar mătușa părea să aibă suficiente rezerve de făină, pentru că de fiecare dată punea pe masă pâine proaspăt scoasă din cuptor; apoi strunea cu fermitate conversația, ocolind elegant subiectele cele mai inflamabile, până se scurgea ora pe care o aveau la dispoziție, când Ernst era condus la ușă, și Milena în camera ei.

Nunta a fost fixată pentru 16 martie 1918. Urma să fie o simplă ceremonie civilă. Polak și-a sfătuit printr-o scrisoare prietenii, pe Willy Haas și Franz Werfel – și poate nu numai în glumă –, să vină îmbrăcați în costume de culoare închisă („*Dunkler Anzug*"), ca la înmormântare. La ceremonie au fost prezente și cele două surori Jezenský, Mařenka și Růzena. Au venit de asemenea prietena Milenei, Jarmila Ambrozová, precum și Staša, cu viitorul ei soț, artistul de cabaret și editorul Rudolf Jílovský.

Dar profesorul Jesenský nu a fost prezent. N-a venit nici a doua zi, la gară, când cei doi, respectând convenția, s-au urcat în tren pentru a-și începe călătoria spre Viena.

III
ȚĂRMUL DIN PRAGA ȘI MAREA DIN VIENA

Chipul istoriei

Probabil că nu erau mai mult de doisprezece hamali în gară, dar fiecare avea permanent ochii ațintiți asupra celorlalți și concurența era cât se poate de aprigă. Ca să lucrezi ca hamal, trebuie mai întâi de toate să cunoști arta de a te umili. Este necesar să te plasezi în așa fel încât privirea călătorului, fie a celui abia sosit, fie a celui gata de plecare, să pice exact pe tine, după care trebuie să-i întâmpini cu un zâmbet sau un gest servil teama sau disprețul ce i se trezesc de îndată ce dă cu ochii de făptura ta. Bineînțeles că rostul disprețului e să ascundă teama, și dacă nu te grăbești să prinzi momentul, s-a zis cu tine. Așadar, înainte ca norocul să dea peste unul dintre ceilalți hamali, care se reped ca niște vulturi hămesiți spre bagajele călătorului tău, tu trebuie să-i salți într-o clipită valizele pe cărucior sau (dacă așa ceva nu există) să-ți rupi brațele cărându-i-le de la tren până la birja care stă și așteaptă – sau de la birjă la peron –, și asta pe măsură ce frica și disprețul călătorului și clientului tău se transformă încetul cu încetul într-o desconsiderare incomodă, așa că, atunci când în fine îți pică-n palma tremurândă câțiva pfenigi, e ca și cum s-ar comite o indiscreție dezgustătoare: o atingere care ar trebui să aibă cât mai puțini martori. Dar, oricum, degetele tale se strâng acum în jurul celor câteva monede, și întreg ritualul poate fi luat de la capăt.

Erau perioade când Milena Jesenská făcea luni în șir pe hamalul în Gara de Vest din Viena, Westbahnhof. În primele sale articole din capitala austriacă povestește cum este să stai la intrarea gării, ostenită și uitată de soartă, în timp ce trenurile spre

Paris, Amsterdam și Haga așteaptă de partea cealaltă a halei, la peroane: un șir lung de ferestre luminate, în spatele cărora bărbați și femei, oameni frumoși și bine îmbrăcați stau și beau ciocolată caldă din cești de argint:

> Nicăieri în cartierele din jur nu vezi o eleganță atât de strălucitoare ca în vagoanele-restaurant ale trenurilor, câteva clipe înainte de plecare, dar abia apucă trenurile să dispară în cerul deschis din spatele viaductului, că peronul e inundat de femei zguduite de atacuri de tuse răgușită, bărbați amărâți, nebărbieriți, purtând pe umeri ranițe sau saci. Sute de oameni sosesc să facă rost de câte ceva: puțin lapte, puțină pâine sau câțiva cartofi. Țăranii austrieci au mai multe alimente decât le trebuie și vin să-și ofere prisosul în schimbul obiectelor pe care orășenii flămânzi le-au adus cu ei: țesături, pantofi, haine, până și mobile sau pleduri. O țărancă dă un săculeț cu două kilograme de cartofi în schimbul unui lucru pe care și l-a dorit mai mult decât orice – un binoclu de teatru adevărat!
>
> Milena Jesenská, „Viena", *Tribuna*, 30 decembrie 1919

*

Biografie

Asta se întâmpla pe vremea când încă mergeau trenurile și, oricum, se întorcea de la gară cu câte ceva de-ale gurii. În iarna lui 1919 trenurile se opresc, fabricile amuțesc, magazinele încep să închidă la cinci, și de la ora opt seara restaurantele și cafenelele sunt luminate cu lămpi în care tremură flăcări iuți de acetilenă. În camerele degerate ale apartamentului din Lerchenfelderstrasse, Milena îi scrie Stašei Jílovská la Praga, despre primele ei impresii din Viena. Îi povestește despre miile de oameni care, odată cu închiderea depozitelor de cărbuni, iau drumul pădurii, în căutare de lemne. „La marginea orașului, îi vezi peste tot", scrie Milena, „femei, bătrâni, copii, cu ranițe și sacoșe pline. Întunericul face ca această caravană să capete un aspect grotesc – ca și cum o pădure întreagă a luat-o din loc!" Pe vremuri, învățase de la bătrânul Prokop din Špičák cu ce lemn se face cel mai

bun foc și, pentru copilul de atunci, lecția pe care o ascultase devenise o rimă jucăușă legată de calendar: *mesteacăn și stejar, și-nfloritul cireșar.*[1] Dar ea nu reușea să care acasă decât butuci umezi, sau bucăți putrede din cioturi de brad, care nu făceau decât să fumege în sobă, fără să dea pic de căldură.

În scrisorile către Staša, Milena povestește și despre serile la Café Herrenhof, unde Ernst oferă audiențe împreună cu Werfel (care de asemenea preferase să se mute la Viena după război) și cu niște prieteni noi, Gina și Otto Kaus și Hermann Broch. Pentru că acasă fie nu e nimic de mâncare și nimeni care să gătească, chiar dacă ar exista câte ceva de gătit, fie n-ai avea cu ce găti, dacă ar fi cineva care să gătească, Ernst mănâncă în oraș pe credit. E înfiorător de scump. Dar să mănânci scump pe credit poate să fie uneori mai ieftin decât să mănânci ieftin și să trebuiască să plătești imediat în numerar, presupunând bineînțeles că dispui de acei bani. („Sigur că tu nu mă crezi, Staša, dar așa stau lucrurile") Și-i mai povestește despre faimoasele cafenele vieneze unde, în acele vremuri potrivnice, *Ober*-ul nu numai că supraveghează bucătăria și clienții cafenelei, dar patronează și un întreg aparat comercial:

> Dacă ai ceva valoros de vândut sau dacă ai nevoie de ceva și ești pregătit să plătești, n-ai decât să i te adresezi lui. Dragă domnule Pavel, domnule Anton, domnule Franzl sau, mă rog, cum l-o chema, uitați, am atâtea și atâtea vagoane de cărbuni, făină, stearină, lapte condensat, portocale, orice dorești, cui pot să le vând?, și domnul Pavel sau Anton sau Franzl, sau cum l-o chema pe *Ober*, îți dă, poate, următorul răspuns:
> — Bărbatul de la a treia masă din fund ar putea fi interesat, dar nu de un vagon întreg.
> Sau poate spune:

1 *Bříza a dub a kvetoucí třešeň.* În cehă, lunile primăverii poartă nume de copaci. Martie, aprilie și mai se numesc, așadar, *brezen* (mesteacăn), *duben* (stejar), *květen* (înflorire), *třešeň* (cireș). (N. a.)

— Nu, pentru cărbuni nu prea am azi amatori, dar dacă aveți medicamente, puteți face o afacere bună cu bărbatul de după draperia aia din dreapta.

Prin mâinile oamenilor ăstora trec mai multe medicamente decât ai putea să găsești oriunde altundeva în Viena, și dispar apoi imediat spre o altă țară, unde moneda-i mai puternică decât a noastră, în timp ce aici mor oameni în spitale și sanatorii, fiindcă doctoriile cu care s-ar putea face ei bine nu sunt de găsit nicăieri.

La drept vorbind, oamenii mor cu miile în fiecare zi, numai că cei mai mulți nici nu-și dau seama de asta.

Milena Jesenská, „Cum trăiesc oamenii în Viena",
Tribuna, 27 ianuarie 1920

*

Ziduri

Era ca și cum încă din primele luni ale căsătoriei căzuseră de acord asupra unei împărțiri a locuinței. Ernst dispunea de cele două încăperi dinspre stradă, și ea de celelalte două, care dădeau în curte. Camerele lui erau întunecate, aveau covoare pe jos, mobile tapițate cu pluș și dulapuri greoaie pline cu cărți, de jos și până în tavan. Uneori își invita acolo prietenii sau amantele. Atunci, ușile rămâneau închise, ca și cum celelalte două camere ar fi făcut parte dintr-un alt apartament.

Camerele dinspre curte erau, dimpotrivă, luminoase și deschise.

(Curtea era de fapt un părculeț mărginit la stânga de fațada bisericii Alt-Lerchenfelder și de grădina parohiei. Biserica purta numele *Zu den heligen sieben Zufluchten*[1]. Casa lor și biserica făceau literalmente corp comun. Diminețile, în timp ce stătea la fereastra camerei sale de lucru și privea cum se jucau copii în parc, pe sub castanii falnici și frumoși, înșiruiți de partea cealaltă a zidului alb de piatră, unde se afla Keiserstrasse, Milena încerca să-și amintească numele tuturor sfintelor limanuri, unde

1 Cele șapte Sfinte Limanuri (germ.).

se putea refugia omul în caz de cumplită deznădejde: Isus pe cruce, inima lui Isus – cea mai sfântă din toate –, Sfânta Maria, Sfinții Îngeri, toți sfinții; preotul mai enumera câteva în biserică, dar pentru nimic în lume nu și le mai aducea aminte.)

Pereții camerei i-a zugrăvit în alb, iar la ferestre a pus perdele simple, de culoare deschisă, pe care le putea trage fără pic de efort. Pe masa de scris avea permanent flori proaspete într-o glastră, la fel și pe dulăpiorul de la ușă. Singura notă discordantă era crucifixul de lemn al mamei, greu și închis la culoare, pe care îl atârnase pe peretele de deasupra patului. Pe masa de lucru, așezată la fereastră, era și o mică mașină de scris neagră, marca Underwood, pe care o cumpărase pe doar câțiva pfeningi la bursa neagră de la Westbahnhof. Era completă, cu cadru metalic lucios, husă, precum și o periuță și o cârpă pentru curățatul tastelor.

*

Voci critice

O ființă fermecătoare, spirituală, vioaie; poate puțin prea vioaie, așa își amintește doamna Mia Weiss de prima impresie pe care i-a făcut-o Milena Polaková.

Tânăra soție a lui Polak are un fel de nonșalanță fermecătoare, pe care i-o stimez, deși n-aș suporta-o chiar o cină întreagă, remarcă Franz Blei într-o scrisoare către un coleg (1919).

Nu știu cine-și închipuie că ar fi, dar cert e că nu-i o intelectuală, îi scrie Otto Kaus unei cunoștințe.[1]

1 Ceea ce-l irită pe Kaus este (conform aceleiași scrisori) faptul că Milena, „indiferent ce se discută în grupul în mijlocul căruia se află, vine mereu cu aceleași exemple literare triviale, și în nouă cazuri din zece e vorba de Dostoievski sau Nietzsche".

Kaus presupune că educația ei, pe care „îi place atât de mult să și-o etaleze peste tot", nu constă decât din ce i s-a întipărit în minte în vremea anilor de școală: „... cum ar fi, de exemplu, o lecție de aritmetică sau cum înveți să înșiri pe de rost capitalele lumii". (N. a.)

*

Biografie

Sigur că putea să dea vina pe limba germană, pe care o vorbea în cel mai bun caz „șchiopătat", dar, în fond, nu era vorba că nu stăpânea germana; important era *tonul* acela specific pe care, indiferent de poziție socială sau profesie, trebuia să-l păstrezi, pentru a fi acceptat în cercurile de vază ale cafenelelor.

Milena era spontană, vorbea prea tare, gesticula prea mult. În afară de asta, avea și un defect grav de caracter. De mic copil se învățase „să se dea și peste cap" ca să intre sub pielea vreunei prietene sau să câștige admirația vreunui băiat atrăgător. Îi copleșea cu daruri, dar pretindea după aceea să fie și ea tratată cu aceeași generozitate. Dacă la Praga lucrul ăsta era văzut ca un fel de nonșalanță sau altruism fermecător, la Viena era cu totul de neconceput. Acest fel al ei de a face „totul" pentru noii prieteni era luat drept lingușire sau slăbiciune de caracter și, când pretindea recompense, se uitau la ea pur și simplu consternați: *dar cine se crede?*

Milena a descoperit foarte repede că și atmosfera din cafenelele vieneze era cu totul alta decât în cele din Praga. La Praga, rivalele păstrau discret distanța, mai ales dacă erai și tu împreună cu soțul tău. La Viena, rivalele erau tot timpul pe lângă soțul tău. Ședeau dezinvolte la aceeași masă cu el, afișând un calm desăvârșit, de parcă ar fi fost la coafor sau pe o bancă, într-un parc; *grandes dames,* cu fuste lungi până la călcâi și cordonul strâns legat în talie, cu pălării ce lăsau să se vadă coafuri superbe. Aveai impresia că se apropie tot mai mult de soțul tău, iar de îndată ce dădeai buzna în cafenea (cum se făcea că tu întotdeauna *dădeai buzna,* în timp ce ele – rivalele – erau de un calm imperturbabil, aproape sfidător?) îți aruncau priviri disprețuitoare și pline de reproș, ca și cum le-ai fi insultat, pentru că, făcându-ți atât de brusc apariția, le stricai atmosfera de intimitate care domnise până atunci în jurul mesei. Nu rareori se întâmpla să o vezi pe câte una dintre ele așezându-și brațul

lung, suplu și înmănușat pe umerii soțului tău; ca și cum ar fi vrut să-l scape de tine, să-l apere de propria lui soție; iar Ernst zâmbea chinuit și rugător, vrând să spună:

„Încearcă să înțelegi, Milena."

Și ea încerca să înțeleagă. Mai mult decât atât, își dădea silința să-și îmbunătățească imaginea și să devină exact ceea ce-și dorea el, adică o femeie care-și îndeplinește obligațiile de soție. Din cauză că Ernst avea datorii, Milena a dat, pe 1 septembrie 1920, un anunț în *Neue Freie Presse*, prin care își oferea serviciile:

Tschechisch unterrichten akademisch gebildete Lehrerin, Wiener-Handels-u. Sprachschulen, ab 15. September.[1]
Adr.: Frau Milena Pollak, Lerchenfelderstrasse Nr. 113, Tür 5.

În sălile de clasă reci și cenușii și-au făcut apariția puțin peste doisprezece bărbați între două vârste, cei mai mulți dintre ei antreprenori la firme și fabricuțe, care nimeriseră din nefericire de partea *cealaltă* a graniței „statale" actuale dintre republicile Austria și Cehoslovacia. Era un grup de oameni hotărâți, dar abătuți și neinspirați, pentru care studiul limbii nu avea decât unicul scop de a-și băga în cap un rudiment de gramatică și vocabular, necesar pentru a înțelege sau completa documentele și procesele verbale pe care le primeau fără încetare din partea autorităților administrative cehe.

Cunoștințele de limbă pe care Milena le căpătase la liceul Minerva erau cât se poate de temeinice. Venea întotdeauna la ore pregătită cu tabele și exemple clare pentru a preda chestiunea complicată a genului și a declinării în limba cehă. Venea înarmată și cu rime, care ajutau limba recalcitrantă să depășească barierele consoanelor, tari și ascuțite, care pentru un vorbitor de limbă germană sunt cu totul de nepronunțat:

Strč prst skrz krk,[2] pronunța doamna Milena și se plimba cu trupul aplecat înainte între catedră și ușă, dând din mâini

1 Profesoară cu studii academice predă limba cehă la Școala de Comerț și Limbi Străine din Viena, începând cu 15 septembrie (germ.).

2 Vâră-ți degetele-n gât (cehă).

ca un dirijor care-ți dădea emoții că ar putea din clipă-n clipă să se prăbușească peste pupitru.

De unde la început fuseseră înghețați, antreprenorii moinau.

Milena dădea și lecții particulare, acasă la elevi. Unul dintre cei care se arătaseră interesați era prietenul lui Polak, Herman Broch, care mai avea încă răspunderea fabricii de țesături a tatălui său. Fabrica se afla în Teesdorf și avea un număr important de clienți în Boemia și Moravia. Broch susținea că are intenții foarte serioase în legătură cu studiile de limbă cehă; trebuia să-și dezvolte contactele cu lumea oamenilor de afaceri. La început, Milena a luat și ea în serios lecțiile cu Broch, mergea de două ori pe săptămână în apartamentul unde acesta își avea biroul, înarmată cu cartea de gramatică și dicționarul frazeologic, și a început cu morișca exercițiilor ei de pronunție. Curând însă, a devenit clar faptul că pe Hermann nu-l interesau numai frazele, rimele și cântecele didactice pe care i le aducea Milena – desigur folositoare, dar neinteligibile. El voia să știe și ce părere avea ea despre discuțiile care se purtau la Herrenhof. Era de conceput oare, în zilele noastre, un om cu totul și cu totul lipsit de prejudecăți, sau eram cu toții legați de mâini și de picioare de trecutul nostru, de apartenențele, de constrângerile noastre sociale și psihologice?

— Nu-i oare adevărat, doamnă Polaková – îi pronunța numele cu terminația cehă pentru feminin –, că atâta timp cât este singur, omul e un bufon, dar de îndată ce se află în compania altuia, devine deja membru al unei noi umanități? Cum îl poți face pe om să se comporte ca un individ liber, fără datoria de a face mai întâi o profesiune de credință, de a-și declara o convingere politică, încrederea în predestinare?

Voia să-i afle și părerea despre profesorul Freud.

— Doamnă Polaková, nu vi se pare că Viena e un oraș complet nebun, plin de ofițeri ieșiți la pensie, văduve de război și doctori ai sufletelor? O *garnizoană* în care se face paradă de

trecut în spatele unor ziduri prăbușite și în care numai visurile au rămas intacte...

Apropo de asta – și s-a apropiat și mai mult de ea, să sublinieze caracterul confidențial al discuției –, tocmai aflase de la cunoștința lor comună, doctorul Gross, că și Freud avea nevoie de o persoană de încredere pentru traduceri în cehă:

...Dacă doriți, mă interesez...

S-a apropiat încă un pic, și acum voia să audă ce visuri avea ea. Visa adesea că e din nou în Praga? Și cum o alintau mama și tata când era mică? „Milča", a spus ea pe nerăsuflate, nemaipomenit de jenată și tristă. „Tata îmi zicea Milča." Hermann și-a pus brațul pe umerii ei. Și ce-ar zice dacă i-ar spune și el Milča...?

Puțin îngrozită, dar în primul rând surprinsă, l-a acceptat ca amant. Broch era la vremea aceea zvelt, aproape slab, avea un nas mare, ascuțit și arcuit, iar ochii căprui și apropiați îi dădeau uneori aspectul unui vultur. Dar se îmbrăca și se comporta cu multă grijă, era tandru, un om de încredere, și avea – ceea ce-i plăcea cel mai mult la el – un fel necruțător de a ironiza și de a-și bate joc de toți și de toate, nu mai puțin de el însuși. Și, spre deosebire de Ernst, Hermann nu dădea în nici un fel de înțeles că i-ar fi rușine cu râsul ei „zgomotos".

O vreme, a crezut că Ernst habar n-avea de relația lor, și de aceea făcea tot posibilul s-o țină secret. Pe urmă a înțeles: Ernst știa. Apoi a înțeles încă ceva: era la curent cu relația asta de la bun început. Și apoi, încă ceva: toți cei din jurul mesei știau. Se părea că „relația" dintre domnul Broch și doamna Polak era un subiect zilnic de discuție. Vedea asta pe fețele lor când dădea buzna în cafenea (mereu această nedemnă *buznă* a ei și calmul lor): în privirile pe care i le aruncau și cărora trebuia să li se supună, priviri sfredelitoare, dezaprobatoare și, în același timp, ușor înfumurate, aproape disprețuitoare.

Era pentru prima oară în viața ei când simțea rușine. Își imaginase întotdeauna că iubiții sunt înconjurați de o lumină de nepătruns, care-i ocrotește de privirile celorlalți. Acum însă era ca și cum un cerc uman îi încolțea de îndată ce se atingeau,

și privirile acestor oameni nu erau nici pe departe „obiective" sau „neutre", ci, dimpotrivă, pline de batjocură și patimă. A continuat să meargă la Broch o dată sau de două ori pe săptămână, dar îi venea tot mai greu să accepte banii pentru „lecție". Încerca să se autoconvingă că îi primea de dragul lui Ernst, că avea datorii pe care îi era imposibil să le achite.

Dar iată că într-o seară Ernst și-a făcut pe neașteptate apariția la ușa camerei ei și, ca un preot, cu ochii plecați asupra mâinilor împreunate, a rugat-o să pună capăt lecțiilor de limbă predate acasă la Broch. Nu în primul rând pentru că l-ar deranja pe el – fiindcă era liberă să facă ce vrea, a adăugat el sec –, ci mai degrabă pentru propriul ei bine. Nu prea era nici un secret că pe Broch îl vizitau regulat și alte femei, și nu i-ar fi făcut plăcere să afle că Milena se simțea ofensată. Ernst și-a ridicat capul, a privit-o pe Milena, și atunci ea a văzut în spatele ochilor lui privirile tuturor celorlalți. Severe, dojenitoare, disprețuitoare. Ca și cum nu relația ca atare îi deranja, ci faptul că nici măcar într-o situație destul de nevinovată ca asta nu reușise să găsească *tonul* convenabil.

Ca măsură de apărare, a recurs la un al optulea liman: mașina de scris Underwood. Și a început să scrie povestiri despre oamenii pe care îi cunoscuse: femei casnice, care se prostituau la căderea serii și aveau grijă de copii în timpul zilei; despre chelneri care se ocupau cu comerțul de medicamente la negru; despre poștași care duceau pachete cu alimente celor mai nevoiași – pachete murdare de grăsime, pitite jos de tot, în geanta de poștaș, sub teancurile de scrisori.

„Nu-mi imaginez că au prea mare valoare", îi scrie Milena Stašei Jílovská, „dar m-am gândit că, cine știe?, poate ce-ți povestesc eu ție ar mai putea interesa pe cineva. Ți-aș fi recunoscătoare dacă ai vrea să îi arăți articolele domnului Lustig, de la *Tribuna*, sau unui alt redactor din cercul de cunoștințe al soțului tău. Ernst nu-i acasă, așa că nu i-am arătat ce-am scris, dar am sentimentul că i-ar displăcea teribil să știe că trădez în felul ăsta «mica lui lume» – chiar dacă banii i-ar accepta cu cea mai mare bucurie."

Și bineînțeles că la asta s-a și redus totul. Cu aceste „schițe de viață", cum își numește primele sale articole, Milena pătrunde cu fruntea sus în lumea lui Ernst și arată în numai câteva cuvinte cât de limitată este acea lume și cât de mare, întinsă și pustie e cea din afară.

*

Timp

Este oare scrisul mereu acea „altă viață" pe care n-o avem? Celelalte ore, în afara celor douăzeci și patru? Un ceas pe care-l purtăm în noi și care bate altfel decât ceasul de pe peretele alb din camera de alături. Vom pierde acest timp, dacă uităm...

Irena Vrkljan

În sala întunecată a cinematografului vezi cum se întorc bărbații de la război; tren după tren, pline până la refuz, și ei stând drept, în ușile furgoanelor, cu armele și centurile cu muniție; sau în rânduri strânse, în pas de marș, conduși de ofițeri călare pe cai ce dansează nervos în praful străzii. Indiferent cum arată convoiul, soldații sunt mereu întâmpinați de o enormă mulțime de oameni entuziaști, care salută cu pălăriile în vânt sau fluturând batiste albe.

Un imperiu se prăbușește. Prăbușirea capătă o asemenea amploare, încât conștiința individuală nu e capabilă să perceapă nici măcar un sunet. Și, de parcă nimic nu s-ar fi întâmplat, se arată de nenumărate ori aceleași imagini cu împăratul îmbătrânit, puțin adus de spate, dar în picioare, pe aleea bine greblată a unei grădini. De mult n-a mai fost văzut punându-și cizma în scara șeii și săltând rapid pe cal sau urcând și coborând cu suplețe dintr-o caleașcă, dar acum stă acolo demn, cu perciunii lui stufoși și fruntea descoperită, cu mâna nepotului într-a sa, ca și cum viitorul ar trebui văzut în acest copil care refuză cu încăpățânare să privească în ochiul insistent și curios al aparatului de fotografiat. La mult timp după ce catafalcul cu trupul neînsuflețit al împăratului a dispărut din imagine, este arătat din nou acel copil sfios, ca simbol al trecerii stăpânitorilor dintr-o generație în alta.

Nu se văd însă nici tranșee, nici sate arse, nici imagini ale pieselor de artilerie părăsite printre cadavrele de cai cu picioarele înțepenite în sus, spre cerul liber. Nimic din ce nu-i drept și oportun nu se arată pe ecranul cinematografului. Cenzorul n-ar accepta așa ceva.

Răul apare sub forma femeilor de moravuri ușoare, tolănite pe divane, fumând; iar binele, sub forma femeilor destoinice, silitoare, care stau noaptea la lumina lămpii și țes așternuturi sau citesc sau ridică în poală copilași cu păr buclat. Iată și eroii: bărbați cinstiți, care și-ar risca viața de dragul celor pe care-i iubesc; și mai sunt cei cărora nu le trebuie decât un trup de femeie, care se apropie de cea pe care o doresc prin spate, pe furiș, și o apucă de umeri cu un rânjet drăcesc. Dacă sunt respinși, își pleacă elegant capul. Dacă nu-s respinși, stau „după aceea" pe canapea. Și, indiferent cum se termină povestea, îi vezi pe bărbați fumându-și țigareta în colțul gurii, cu cinism în priviri și îmbrăcați în pijama, iar părul le e negru: îi recunoști imediat și, când se termină filmul, îți poți exprima cu toată forța ura și reproșul.

*

Frumoasa și monstrul

Milena Polaková părăsește sala de cinema și își reia, cel puțin pentru un timp, rolul de menajeră la cunoscutul cuplu de actori Richter, de pe Franz Josef Kai. Cocaina costă, asta în cazul în care bărbatul din colțul cel mai îndepărtat, pe dreapta, de la Café Central reușește să facă rost de ea. În timp ce stăpâna casei, *die gnädige Frau,* e la repetiții, Milena își bagă mâna în cofretul cu bijuterii ale acesteia și sustrage câteva piese. Le depune la casa de amanet, și cu banii pe care-i primește se grăbește la Zwiebacks, de pe Kärtnerstrasse, să-și cumpere ceva de pus pe ea. E carnaval la Viena, și trebuie să se înnoiască și ea, să nu i se facă rău văzându-și iar corpul uscățiv în oglinzile aurite de pe pereți. „Carnavalul", scrie ea „e un lucru pe care bunul Dumnezeu l-a inventat în mod special și în primul rând pentru locuitorii orașului Viena. Cel puțin o dată pe an, orașul uită

de vremurile grele prin care trece și își golește buzunarele." Cine n-are bani poate merge la Prater, unde prețul biletului de intrare e foarte modest și unde are ocazia să se bucure de cele mai sângeroase distracții pe care le poate produce fantezia umană. În cabinetul de ceară există o sală în care un călău strangulează tineri instigatori. Într-o altă încăpere, îl poți vedea pe Jack Spintecătorul traversând, cu lăcomie în privire, străzi ce lucesc în ploaie, și totul arată extrem de natural. Într-o altă sală vezi capul plin de sânge al Mariei Antoaneta azvârlit într-un coș. Dacă nu suporți toate hidoșeniile astea, n-ai decât să te refugiezi în caruselul care se învârte repede ca vântul: sus, jos, sus, jos. Îți zboară pălăria, îți flutură părul. Și jos de tot e orașul. Viena apare ca un păianjen strivit, cu picioare lungi de lumină. Nu există nici un oraș atât de lipsit de caracter ca Viena, scrii tu, și îți dai deodată seama ce face ca viața pe străzile sale să fie atât de apăsătoare. Faptul că totul se află mereu la același nivel. Că niciodată nu poți să urci, să te depășești.

Faci stânga împrejur și o pornești în contra curentului. Tropăi în contratimp, ca vioara singuratică din Ländler, a *Simfoniei a patra* de Mahler, acordată un sfert de măsură deasupra celorlalte instrumente din orchestră. Acum se vede Café Herrenhof. Până și intrarea de acolo arată strâmb. Câteva priviri de la masa clienților casei se întorc spre tine. Ovaluri mici, mirate, și dintre ele se desprinde încetul cu încetul cel al lui Ernst. Zâmbește. Își pune o mână fermă, liniștitoare, de soț pe șoldurile tale „înnoite" și te învârte ușurel, să le vadă toți cei din jurul mesei:

Ach Milena, du bist doch ganz Wunderschön heute.[1]

Tu răspunzi cu o palmă răsunătoare care face ca obrazul lui Polak să devină la fel de roșu și frumos ca jăratecul rămas în fundul sobei până dimineața, când încerci să scormonești puțin lemnul putred de umezeală, care a mocnit acolo toată noaptea.

1 Vai, Milena, ești de-a dreptul minunată azi (germ.).

*

Antibiografie („O cleptomană își primește pedeapsa")

Conform fiicei Milenei, Jana Černá, mama ei s-ar fi dus singură la poliție, chiar în aceeași seară, să recunoască furtul. Dar agentul de poliție nu i-ar fi crezut mărturia și ar fi trimis-o acasă să se culce și să se trezească din beție. Fără îndoială că aceasta e o versiune pe care Milena a ales să i-o povestească fiicei sale.[1]

(Černá spune mai departe că s-ar fi luat legătura cu profesorul Jesenský și că acesta s-ar fi dus la Viena să lămurească lucrurile, ceea ce este și mai puțin probabil.)

Conform procesului-verbal din 11 septembrie 1919, la exact o lună după ce împlinește douăzeci și trei de ani, Milena Polak e dată în judecată pentru furt la *Landesgericht*[2] din Viena. După ce dezbat chestiunea câteva seri la rând, domnii clubului de la Herrenhof îi încredințează cazul unei cunoștințe de-a Ginei Kaus, un anume doctor Frischauer, care urma să pledeze în favoarea Milenei. Câteva zile mai târziu, doamna Polak și doctorul Frischauer se prezintă la tribunal și, conform ordinii de zi, Milena Polak își recunoaște vina, dar contestă totodată orice răspundere, motivând că în momentul acela se afla într-o

---

1 „Milena: Sunt o hoață. Am furat o mulțime de bijuterii scumpe.

Ofițerul de poliție (are în fața lui o tânără frumoasă și elegantă, care nu arată deloc a hoață): Foarte bine, *gnädige Frau*. Iau notă de lucrul acesta, iar dumneavoastră mergeți deocamdată acasă și culcați-vă.

Milena: Exclus. Vă spun aici și acum că am furat o groază de bijuterii scumpe, și că sunt o hoață.

Ofițerul de poliție: Nu vreau să vă contrazic, stimată doamnă. Dar, cu permisiunea dumneavoastră, doresc foarte mult ca acum să vă însoțească cineva acasă și să veniți înapoi mâine-dimineață, iar atunci mai stăm de vorbă. Credeți-mă, stimată doamnă, am experiență îndelungată în meseria asta, și în astfel de... hai să le zicem situații delicate... vă asigur că cel mai bine e să vă mai gândiți."

Jana Černá, *Adresát Milena Jesenský* (N. a.)

2 Tribunal federal (germ.).

„profundă criză erotică" manifestată printr-o dorință nestăpânită de a-și procura rochii noi.

Grație doctorului Frischauer, Milena scapă ușor, cu o mică amendă. Dar la numai câteva luni după aceea, Gina Kaus îi scrie unei prietene că i s-a furat un colier prețios de perle, pe care tocmai îl primise în dar de la soțul ei, Otto, și că are toate motivele să o bănuiască pe Milena.

Nu după multă vreme, i se intentează un nou proces, de data asta după ce frații Zwieback, proprietarii magazinului universal cu același nume, înregistrează datorii în scadență pentru îmbrăcăminte și accesorii în valoare de 12 951 de coroane.

Se pare că așa-numita criză erotică era mai mult sau mai puțin permanentă.

*

*Un portret (*paní *Kohler)*

În zori, când soarele nu s-a ridicat încă deasupra parohiei, *paní* Kohler intră în dormitorul Milenei și pornește focul în sobă cu lemnele de care a reușit să facă rost. În toate scrisorile și articolele pe care Milena le expediază din Viena, așa o numește. Nu doamna Kohler sau doamna Adelheid (care era prenumele ei), ci *paní* Kohler, adică forma cehă de adresare, creându-i astfel o identitate unică. Dar *paní* Kohler nu era de origine cehă, ci maghiară. În articolele sale, Milena o descrie ca fiind scundă, plină, cu fața rotundă ca luna, cu nasul turtit la mijloc și cu degete crăpate, care emană permanent miros de ulei amestecat cu parafină.

Paní Kohler era, formal, portăreasa imobilului. În această calitate ocupa câteva încăperi la subsol, unde, în afară de pat și un godin, mai avea loc pentru o masă și o scândură de călcat. Când nu era „de serviciu", cum se exprima ea de obicei, ședea lângă godin și răsfoia nenumăratele ziare și reviste pe care le tot aduna. Teancul celor încă necitite era la stânga godinului, iar al celor citite, la dreapta. Dacă o supăra vreun articol, îl

rupea imediat și, mârâind indignată, îl băga în sobă, după care așeza respectiva publicație pe teancul din dreapta.

Convingerile ei politice erau de neclintit. Avea cea mai mare stimă pentru socialiști ca Renner și, odată, după un miting în fața Parlamentului, reușise chiar să-i atingă mâneca paltonului. În schimb, bolșevicii i se păreau profund suspecți. Bolșevicii nu urmăreau decât să răstoarne tot ce era vechi și bun, la fel ca Béla Kun în orașul ei natal, Budapesta. Bănuielile declarate ale autorităților că republicanii austrieci de stânga plănuiau acțiuni din acestea detestabile și la Viena o făcură să transforme distrugerea și arsul de articole acolo jos, la ea în subsol, în adevărate orgii.

Godinul și scândura de călcat reprezentau centrul absolut al locuinței lui *paní* Kohler. Aici se călcau și se cârpeau cămăși și pantaloni, aici se coseau nasturi la bluze și sacouri, aici se curățau și se lustruiau cizme și pantofi. Pentru o modestă răsplată suplimentară, *paní* Kohler intra cu găleata și cârpa în apartamentul de la etajul trei, făcea paturile, deretica, gătea. Cu timpul i se extinseră atribuțiile: plătea facturi și aducea de la poștă scrisori recomandate și diverse colete. La început, tot prin intermediul lui *paní* Kohler a întreținut Milena legătura cu Franz Kafka. *Frau Kohler, Lerchenfelderstrasse 113* – așa scria pe plic, cu litere mari, lăbărțate și grăbite, o caligrafie ce contrasta în mod uluitor cu bărbatul temător și pedant pe care avea să-l cunoască mai târziu.

„Ei, carevasăzică tânărul domn Kafka întreține relații cu portăreasa", a remarcat Ernst acru într-o dimineață, când a intrat în apartament aducând corespondența, după care Milena i-a telegrafiat urgent lui Kafka la Praga, rugându-l ca în viitor să-i trimită scrisorile la adresa post-restant din Bennogasse. Partea bună era, scria Milena, că în felul ăsta trebuia să se scoale, să se spele și să se îmbrace în fiecare dimineață, și să dea o fugă la doamna de la ghișeu ca să întrebe dacă-i „sosise ceva".

De cele mai multe ori îi sosea.

*

O scrisoare

Corespondența lor a început în primăvara lui 1920. Toamna precedentă Milena vizitase Praga împreună cu Ernst, prima oară după ce orașul ei natal devenise capitala noii republici cehe. Franz Werfel era și el acolo, și din cauza asta evenimentul căpătase oarecum caracterul unei vizite solemne de stat, mai ales când domnul Poschta de la Arco a trecut ca o săgeată printre mese, cu pulpanele hainei fluturând, și a anunțat ceremonios, bătând exuberant din palme, că sosise din nou momentul să-l asculte pe domnul poet citind. (Delegația s-a retras în sala de lectură, iar Werfel le-a citit din teancul de hârtii pe care-l ținea cu mâinile întinse deasupra enormei sale burți boltite, și glasul lui apăsat și răsunător îi făcea pe toți din jur să-l privească uluiți de admirație.)

La Arco, Milena l-a cunoscut și pe tânărul poet Stanislav Neumann, care a întrebat-o dacă ar fi fost dispusă să traducă pentru publicația *Kmen,* al cărei redactor era, câteva dintre povestirile doctorului Kafka. Acesta a fost motivul pentru care, câteva luni mai târziu, Milena și-a permis libertatea să ia, în scris, legătura cu autorul, internat în acel moment la un sanatoriu din Tirolul de Sud, unde era tratat pentru tuberculoza sa pulmonară.

I-a povestit că-i citise nuvela *Fochistul*, pe care Stanislav Neumann o rugase s-o traducă, și că i se păruse „remarcabilă și emoționantă".

De fapt, sejurul la Praga fusese gândit ca o perioadă de recreere. Ernst căuta s-o scoată pe Milena din starea de depresie în care căzuse după acuzația de furt și umilințele prin care trecuse în toate fazele procesului. La numai o săptămână după aceea, Milenei îi venise „proasta idee" de a încerca să se otrăvească.

Ceea ce Ernst nu știa era faptul că Milena mai făcuse deja o astfel de încercare, și de ambele dăți *paní* Kohler fusese cea care-i salvase viața. Prima tentativă de sinucidere, cea de care

Ernst nu știa, fusese cât pe ce să reușească. După spusele Ginei Kaus, Milena primise de la Mia Weiss un pachet de zahăr, în care se afla un praf alb foarte fin; Mia Weiss a asigurat-o că praful este cocaină, deși mirosea cam „ciudat". Ernst nu era acasă în noaptea aceea, dar, chiar dacă ar fi fost, n-ar fi avut nici o importanță, deoarece de cele mai multe ori când venea acasă târziu se ducea direct în camera lui, fie singur, fie cu persoana care îl însoțea. Dacă *paní* Kohler n-ar fi intrat în locuință folosindu-se de propria ei cheie, să ia un lighean pe care-l uitase acolo cu o seară înainte, probabil că Milena și-ar fi găsit sfârșitul. Imediat după aceea, Milena zăcea pe jos cât era de lungă, cu capul deasupra ligheanului, în care a vomitat până și-a pierdut cunoștința.

A doua oară a fost mai puțin grav. Folosise numai vechea morfină. Dar *paní* Kohler își făcea griji, fiindcă stăpâna ei, care înainte avusese o poftă de mâncare nemaipomenită, nu mai mânca nimic, stătea lungită în pat, amorțită, sub crucifixul din perete. Așa că *paní* Kohler s-a apucat imediat „să trebăluiască prin bucătărie". Când Milena s-a trezit din starea de beție albă, *paní* Kohler era deja instalată la capul patului și îi îndesa în gură *bródknödel,* cu mânerul lingurii. I-l pregătise chiar ea, fiindcă doamna Polaková îi mărturisise odată, suspinând, că lucrul care-i lipsea cel mai mult în noul ei cămin era tocmai *bródknödel,* împreună cu mâncarea ei preferată, *svičková,* pe care numai bunica ei știa s-o facă – cu sosul acela de smântână, spumegând gălbui deasupra cărnii, și cu bucățelele de găluște proaspăt tăiate: *svičková s houskovými knedlíkama*[1]; și *paní* Kohler îi băgă în gură bucățelele de găluște, una după alta, și de fiecare dată apăsa și mai zdravăn cu lingura, așa cum se face când umpli mațul de cârnat, metodic și hotărât, până ce, sufocată, Milena își întoarse capul și vărsă totul pe parchetul proaspăt lustruit. Nu pomenește nimic despre toate astea în scrisorile către Kafka. Îi spune doar, pe ocolite, că nu se simte bine la Viena. La început

1 Fileu de porc cu găluște de pâine albă (cehă).

îi vorbește numai despre tatăl ei, care nu i-a scris de mai mulți ani. Conform spuselor infirmierei Vlasta, cu care Milena încă mai întreținea o corespondență sporadică, tatăl nu deschisese nici unul dintre exemplarele *Tribunei*, care i se trimiteau la rugămintea Milenei. Cu un aer iritat, îi arunca articolele cât colo. („Oare nu ne-ajung ororile despre care citim deja?")

La câtva timp după prima lor întâlnire, Milena i-a povestit lui Kafka și câte ceva despre bărbatul ei. Îi scria că acum, de îndată ce se apropia de Ernst, „el se cufunda într-o tăcere totală". Era (scria Milena) ca și cum, alături de ea, Ernst nu mai putea auzi vocile de care era înconjurat afară, în lumea lui, voci de care avea mereu nevoie, fiindcă îi consolidau personalitatea. Și pentru că tăcerea asta îl îngrozea, o învinuia pe ea pentru golul care se cuibărea în el când rămâneau doar ei doi, și acuzațiile se transformau în ură, și ura în dorința de a distruge: ca și cum doar lovind-o pe ea și insultând-o reușea să se regăsească pe sine.

„Poate că nu pe mine mă urăște în primul și-n primul rând", scria Milena. „Poate că urăște toate femeile. Și poate tocmai din cauza asta se lasă înconjurat de atât de multe: pentru ca ura lui să aibă mereu la îndemână o țintă..."

(Putea o persoană atât de „nobilă și înțeleaptă" ca domnul doctor Kafka „să-și închipuie ceva atât de depravat"?)

După aceste efuziuni sentimentale din partea ei, a urmat o tăcere deplină din partea lui. Pe vremea aceea, distanța dintre Praga și Viena îi părea Milenei atât de mică, încât n-ar fi fost nevoie decât de un perete foarte subțire ca să le despartă. În spatele peretelui se afla el, ținându-și respirația, făcând în același timp încercări febrile de a desluși, cuvânt cu cuvânt, semnificația celor scrise de Milena.

Își ținea respirația o zi întreagă, uneori două sau trei, și în timpul ăsta ea alerga la poșta de pe Bennogasse cel puțin o dată pe oră, să se intereseze dacă-i „sosise ceva" și, de câte ori funcționara de la ghișeu clătina din cap, îi era din ce în ce mai rușine că nu putuse să-și stăpânească sentimentele josnice și că-și

revărsase toată ura și tot disprețul asupra acestui bărbat, care, dintre toți bărbații, merita cel mai puțin așa ceva.

Dar în cele din urmă a sosit și scrisoarea: o scrisoare atât de plină de căldură, înțelegere și încredere, încât a umplut-o de fericire.

Cu timpul și-a dat seama că imaginația lui broda în jurul fiecărui lucrușor pe care i-l descria ea, oricât de mărunt ar fi fost, și că, punând laolaltă toate aceste imagini, își construia și își popula o lume interioară, așa cum fac copiii când își mobilează căsuțele cu păpuși: lumea Milenei în miniatură, clădită în interiorul propriei lui lumi. Când mai târziu, în aceeași vară, s-a ivit ocazia să-i arate personal cartierul în care se afla Lercherstrasse, biserica și grădina dimprejur, parcul din spatele casei, poșta de pe Bennogasse și restaurantul Weisser Hahn din colț, unde, adusă la disperare de infidelitatea lui Ernst, stătuse o noapte întreagă scriindu-i lui, Kafka s-a oprit de câteva ori din mers și, cu zâmbetul acela pe buze, pe care ea nu a reușit niciodată să-l priceapă – distant, introvertit, dar combinat cu un fel de sinceră fericire de copil –, i-a spus că exact așa o văzuse și el „cu ochii minții"; și în clipa aceea ea și-a dat seama că asta era probabil cea mai prețioasă dovadă de iubire pe care era el în stare să i-o dea: că toate cuvintele ei erau la unison cu realitatea lui.

*

Biografie („Kafka lächelte aus unendlicher Ferne und sagte nichts"[1]*)*

Ea îi spunea *Frank* – pentru că, atunci când îi scrisese prima dată, ultima literă a prenumelui se contopise cu prima literă a numelui de familie –, dar îi mai spunea și *Franzl* sau *Franzi*.

Aceste nume de alint i-au întipărit pentru totdeauna în suflet o altă imagine a persoanei lui. Nu pentru că-și făcea vreo iluzie că-l cunoștea mai bine decât altcineva – (era convinsă că *nimeni*

1 „Kafka zâmbi dintr-o depărtare fără de sfârșit și nu spuse nimic" (germ.).

nu-l cunoștea pe deplin. *Kafka lächelte aus undendliche Ferne und sagte nichts,* scrisese Slávka Vondráčková ironic. Milena îl vedea mai degrabă ca pe un animal plin de precauție, care-ți arată permanent o singură latură: zâmbetul îi era prezent chiar dacă el era absent, și în special atunci) –, dar cuvintele pe care le foloseau, confidențele reciproce erau de o altă natură decât cele pe care le schimbau cu ceilalți.

*

Prima lecție de limbă

— Știți cum se spune bebeluș în cehă? i-a întrebat Milena de la catedră pe elevi.

(Se uitau la ea fix, implorator.)

— *Nemluvne*, a răspuns ea. Știți ce-nseamnă *nemluvne*?

(Aceleași priviri imploratoare.)

— Cineva care nu vorbește. Nu-i așa că e un cuvânt potrivit pentru bebeluș?

(O priveau. Nici măcar nu râdeau.)

*

A doua lecție de limbă

I-a venit ideea asta în timp ce lucra la povestirile lui:
Ceea ce te face om e vorbirea.
Dar poate ar trebui să spunem altfel:
Vorbirea e cea care dă naștere lumii.

*

A treia lecție de limbă

Era acum la fragmentul din nuvela *Fochistul*, în care Karel Rossman, ajuns la New York, dă pentru prima oară cu ochii de Statuia Libertății, înălțată la intrarea în port:

Te izbea felul în care brațul zeiței își ținea sabia ridicată drept în sus, și în jurul ființei ei suflau vânturi nestăvilite...

Primul ei gând a fost: *care sabie?*

După care, puțin jenată, s-a grăbit, aproape impulsiv, să-i scrie și să-i atragă discret atenția asupra greșelii:

Stimate domnule doctor Kafka,
Nu știu cât de familiarizat sunteți cu intrarea în portul orașului New York, dar Statuia Libertății nu are în mână o sabie, ci o torță.

Dar când a scris propoziția în cehă (încă o dată), s-a făcut parcă lumină: intrarea în portul american, de un albastru degerat, era descrisă cu nuanțe pragheze, cenușiu-negru metalic (de grafit) și auriu, și atunci a înțeles dintr-odată că nu se afla nici la New York, nici la Praga, ci într-un al treilea loc, o insulă misterioasă, care li se dezvăluia doar lui și acelor cititori în care el avea cea mai mare încredere.

*

O scrisoare

Sigur că el vorbea și scria ceha la fel de bine ca Ernst, poate chiar mai bine, dar nu voia să facă prea mare caz de cunoștințele lui. Numai că, de îndată ce și-a dat seama cât de chinuitor era pentru Milena să-și croiască drum într-o limbă pe care nu o stăpânea la perfecție, i-a propus să renunțe la germană și să-i scrie în cehă – *pentru că acolo vă simțiți în largul dumneavoastră, numai acolo vă regăsiți în întregime (traducerile dumneavoastră dovedesc asta)* –, și ea a răspuns că, deși simțea cum fiecare cuvințel din limba ei maternă era ca un ghimpe care-i înțepa memoria, chinul acela era de preferat rușinii de a nu se putea face înțeleasă pe deplin.

„Viața la Viena e ca uitarea", scria Milena, „ca și cum încetul cu încetul, pe zi ce trece, te-ai lăsa înghițit de apele unui ocean.

Acele mizerabile articole culturale, de care spuneți că se vorbește, le-am scris în primul rând ca nu cumva să mă duc la fund."

I-a răspuns că sigur, se poate ca articolele ei să fie mizerabile, „dar, pe de altă parte, și dumneavoastră v-ați chinuit cu povestirea mea mizerabilă, așa că n-ar fi decât echitabil să fac, la rândul meu, un efort asemănător". După care, deși murea de rușine, i le-a trimis. Și după câteva zile i-a răspuns cu o scrisoare adorabilă, prin care o lăuda pentru hotărârea, pasiunea și inteligența de care dădeau dovadă articolele ei, al căror ton îl compara cu cel din povestirile Boženei Němková.

„Să fie acestea calități pe care vi le-au scos la iveală anii din urmă?" întreba el. „Ați mai scris și în trecut? În orice caz, aici nu-i mâna unui jurnalist oarecare. De acum înainte am aproape aceeași încredere în scrisul dumneavoastră, ca și în dumneavoastră personal, doamnă Milena."

*

Biografie

Kafka venea direct de la sanatoriul din Merano, cu un tren care s-a oprit la Südbahnhof în dimineața zilei de 20 iunie 1920. Îi scrisese de la hotelul Riva, care se afla în apropiere, rugând-o să-l aștepte a doua zi în fața intrării, începând cu ora zece – „... dar te rog, Milena, nu mă lua prin surprindere și nu veni dintr-o parte sau din spate, și-ți promit că nici eu n-am să-ți fac vreo figură de felul ăsta."

Îi era frică; groază este probabil cuvântul potrivit.

Acum, nemaiavând ce face după ce-l momise să-și părăsească vizuina, zâmbea întruna, și cu degetele mâinii drepte își masa încheietura și dosul mâinii stângi.

Nu era singurul gest obsesiv pe care-l făcea. Pe tot parcursul vizitei, Milena a avut senzația că, fie stând sau mergând, el încerca să stea cât mai departe de ea. Când se aflau în aceeași încăpere, el rămânea în picioare și o observa de la capătul celălalt al camerei.

Dacă erau împreună pe stradă, ținea pasul cu ea, mergând pe trotuarul opus. „Și, în afară de asta, trebuie să descrie și să

eticheteze absolut totul", îi povestește mai târziu Milena Stašei Jilovská, dând de înțeles că lucrul ăsta o amuza. „Dacă ne așezăm pe o bancă, la soare, nu poate să nu exclame: Uite, acum stăm împreună pe bancă!"

Dar nu avea oare ceva înfricoșător această obsesie de a numi tot ce se întâmplă? Ca după reîntoarcerea la Praga, când a disecat metodic cele patru zile petrecute împreună. Prima zi a fost incertă, scrise el; a doua, arogantă; a treia, plină de remușcări; a patra a fost cea mai bună.

Cât despre Milena, prima zi nu-i făcuse nici o impresie. Știind prea bine că venea plin de rezerve și suspiciuni, și-a făcut apariția în fața hotelului Riva și l-a abordat imediat, înainte ca el să apuce să-și afișeze zâmbetul; l-a luat de braț, l-a condus la stația de tramvai și i-a spus că vrea să-i arate „cartierul ei"; și asta i-a plăcut; îi plăcea enorm să observe lucruri; ca de exemplu fața și mâinile casieriței de la ghișeul cu grilaj de la poștă, (aceeași casieriță care zi de zi îi înmânase Milenei scrisorile lui); femeia cu roaba de cărbuni; brutarul care rânduia pâinile abia scoase din cuptor pe rafturile din spatele tejghelei; biserica, grădina și parcul din spate (aproape ca o cameră secretă): „...și încetul cu încetul, nu mai eram femeia din capătul celălalt al camerei, pe care o privea cum te uiți la un obiect străin, iar el putea, de asemenea, să uite de persoana lui și de problemele pe care le tot rumega – tuberculoza pulmonară, bolile de care își închipuia că suferă sau natura pătimașă al lui Ernst, care lui îi trezea invidia, fiindcă, zicea el, boala care îl măcina îl făcuse incapabil să nutrească sentimente prea puternice".

Milena a priceput destul de repede că singurul mod de a-i stăvili gândurile obsesive era să-l țină în mișcare. Așadar, au făcut excursii. L-a dus la Volksgarten; s-au plimbat până la Schönbrunn; au urcat pe colinele Galterhölzel și Flohberg, dincolo de Tivoli, „...și făcea totul fără cel mai mic efort", scria Milena, „totul era simplu și limpede; eu o luam înaintea lui și alergam în sus pe deal, pentru că el mergea atât de încet. Și acum, dacă închid ochii, încă îi mai văd gâtul alb, ars de soare, îl văd cum își dădea silința să țină pasul cu mine. Toată ziua mergea prin

soare, ba în sus, ba în jos, și nici măcar o dată n-a tușit. Mânca foarte mult și dormea buștean. Era pur și simplu sănătos, și boala lui nu părea să fie altceva decât o simplă răceală".

Definise prima zi drept incertă deoarece Milena programase să se întâlnească ceva mai târziu, în aceeași seară, cu o prietenă, și-l lăsase pe el să aștepte cu buza umflată în fața hotelului. A doua zi i se păru arogantă, fiindcă ea, vorbind și gesticulând necontenit, trecuse alături de el pe lângă recepție, o luase sus pe scări și, deși observase că lui îi tremurau mâinile și că nu nimerea cu cheia în broasca ușii, ea continuase cu vorba: făcuse remarci despre camera strâmtă, despre patul înghesuit în micul alcov din colț, despre comoda îngustă cu lighenaș și cana de apă foarte simplă.

El insistase să i se rezerve o cameră cu vedere spre curtea interioară, pentru că nu voia să fie deranjat de zgomotul străzii. Dar cu toate că fereastra dădea numai spre casa scării, destul de îngustă, lumina rămânea mult timp aprinsă, plutind în cameră ca un lichid lăptos într-o găleată. Fețele și mâinile le rămâneau în umbră, aproape înghițite de culorile sumbre ale tapetelor, în timp ce hainele, cămașa lui albă imaculată, bluza ei cu dungi albe și albastre (o vedea în oglinda din spatele comodei), căpătaseră contururi de o claritate aproape ireală.

El ședea pe pat, picioarele lungi îi erau întinse, proptite în podea, spatele puțin aplecat înainte, să nu se lovească de tavanul prea scund, și povestea despre o scrisoare pe care i-o scrisese tatălui său, dar pe care nu îndrăznise să i-o dea.

— Nu se poate spune că mă ura când eram copil, doar că nu mă suporta. Ura lui m-ar fi definit mai bine, i-aș fi devenit dușman; dar așa, acea totală lipsă de indulgență cu care mă trata făcea ca totul la mine să-i producă scârbă: faptul că eram mai bolnăvicios, că nu îmi plăceau aceleași mâncăruri, sau că nu aveam aceeași rezistență fizică.

— Dar avea, oricum, un fiu, replică ea. Trebuie să fie totuși de preferat un tată care te urăște decât un tată care nu te dorește câtuși de puțin.

Și i-a povestit despre fratele ei mai mic, care murise. Atunci a întrebat-o imediat unde era îngropat copilul.

— La cimitirul Olšany, răspunse Milena, dar nu știu unde anume: nimeni nu mi-a arătat vreodată mormântul.

A întrebat-o dacă era adevărat că tatăl ei refuza să-i citească articolele.

— Dacă nu vrea să știe nimic de fata lui, de ce-ar vrea să știe de articolele pe care le scrie?

Și el a râs din nou (avea în general un râs straniu: deschis, franc, strengăresc) și a spus că un tată care nu vrea să știe de o fiică atât de talentată trebuie să fie un adevărat monstru.

Și au continuat să-și vorbească, până când și lumina din casa scării muri, și în cameră nu mai pâlpâia decât luminozitatea hainelor de pe ei. Ea era lungită pe patul acela îngust, alături de el, într-o rână și cu picioarele adunate, fiindcă altfel n-ar fi avut loc, cu capul lui lipit de pieptul ei (o rugă temător să-și desfacă primii patru nasturi ai bluzei și să-i facă loc acolo), și, deși fereastra dădea spre curte, ea tot mai auzea zăngănitul tramvaielor de pe Südtyrolerplatz, dar pe urmă nu mai auzi tramvaiele, și îi ținea capul greu și cald, cum ții strâns la piept un bebeluș, iar gândul o purtă spre băiețelul a cărui inimă nu fusese suficient de puternică și de al cărui mormânt nu se mai interesa nimeni.

Se trezi și privi drept în ochii lui, cât se poate de treji. Era din nou femeia străină, femeia din celălalt capăt al camerei. Se citea asta în privirea lui. Și, pentru că-i era o frică de moarte să nu piardă încrederea pe care își închipuia că i-o câștigase, a început să vorbească despre bărbatul ei. Se plimba fără încetare între pat și oglinda comodei, își clătea fața cu apă, își aranja părul și în tot acest timp îi vorbea despre *excesele* lui, despre *fragilitatea* felului său de viață, despre *certurile* dureros de prelungite pe care le aveau zilnic în vestibul, despre cât de mult o afecta dispreț*ul* intelectual cu care o trata.

— La urma urmelor, ce-i reproșezi? întrebă el.

— Poate vrei tu să vorbești cu el despre asta! răspunse ea sarcastic.

La el nu prindea sarcasmul. Îți pierdeai timpul. Părea doar încurcat, ca și cum chiar cugeta la ce s-ar cădea să-i spună bărbatului ei.

A treia zi s-au plimbat din nou prin Volksgarten. Ea ar fi vrut să aducă discuția pe un teren mai sigur, dar nu știa cum. Din pricina asta vorbiră tot despre căsătorii desfăcute sau nefericite. I-a povestit despre vechea ei prietenă și colegă de școală, Staša, al cărei soț dădea semne că nu mai avea timp decât pentru treburile lui de editor; apoi discuția ajunse, în mod inevitabil, și la *cealaltă* colegă a Milenei, Jarmila, despre ale cărei aventuri amoroase îi povestise deja și el într-o scrisoare și pe care, la ora aceea, toată Praga le comenta.

Acum vorbea el, și ea îl acompania tăcută. Spunea că toată lumea știa că doamna Jarmila avusese nenumărați amanți, în afară de tânărul jurnalist Josef Reiner de la *Tribuna*, cu care se măritase; dar în ultimul timp începuse chiar să se afișeze cu unul dintre ibovnici, redactorul Willy Haas (care era și prieten apropiat al lui Polak, nu?).

— Pentru ce atâta lipsă de tact? întrebă ea. Iese în lume cu el ca să-și chinuie și să-și umilească bărbatul?

Oricum, tânărul Reiner n-a suportat rușinea. Într-o seară, când era de serviciu, s-a dus mai întâi la Unionka, s-a îmbătat, a urcat apoi la redacție, s-a încuiat în biroul redactorului-șef și a înghițit conținutul uneia din capsulele de stricnină pe care cu siguranță le purtase în ascuns la el. Jarmila și Willy l-au găsit acolo a doua zi dis-de-dimineață, deoarece ea se îngrijorase că Reiner nu venise acasă la miezul nopții, ca de obicei. Când l-au găsit, era încă în viață, dar a murit la spital puțin mai târziu, în aceeași dimineață.

Mergea în continuare, tăcută, alături de el.

Apoi a zis:

— Nu pot să-nțeleg de ce iubirea trebuie privită mereu ca o compensație pentru altceva. De ce nu se poate ca ceea ce e bun și nobil în om să fie un scop în sine?

De data asta nu era nevoie să mai spună nimic. Știau amândoi că despre căsătoria ei era vorba.

Un timp, rămase și el tăcut. Pe urmă spuse că ar fi, desigur, o soluție, și anume ca ea și Ernst să se întoarcă împreună la Praga. Atunci el ar rupe imediat legătura cu „sărmana fată" cu care, într-un moment de slăbiciune, acceptase să se logodească; de mult luase hotărârea să pună capăt acelei povești.

Milena i-a povestit mai târziu Stašei cât de extrem de mirată, pur și simplu îngrozită, a rămas la propunerea asta a lui. Purtaseră o corespondență de nici măcar patru luni, se văzuseră câteva zile, și deja îi propunea să-și lase bărbatul. Dar pe cât de puțin capabil era să interpreteze sau să aprecieze o ironie, la fel de nepriceput era să-și învăluie sinceritatea în fraze frumoase și rezerve. Bineînțeles că ceea ce conta în primul rând pentru el era să-i fie ei bine – și poate n-ar strica să stea mai întâi un timp într-un sanatoriu, să-și limpezească gândurile. Poate ar trebui să i se dea și lui Ernst prilejul de a cântări lucrurile. Dar nici una dintre aceste sugestii nu i-a clintit hotărârea. Urma ca, odată ajuns la Praga, să stea de vorbă cu „sărmana fată", și apoi să-și îndeplinească, fără abateri, toate angajamentele pe care și le luase la rugămintea ei:

— Orice s-ar întâmpla, poți să fii sigură de loialitatea mea.

A doua zi de dimineață îl conduse la gară. Se vedea limpede că-l chinuia căldura, și totuși dădea impresia că e aproape fericit. Despărțirea, care pe ea o făcea melancolică, nu părea să-l afecteze în nici un fel. Poate fiindcă reușise să-și categorisească și să-și eticheteze atât de bine cele patru zile petrecute cu ea. Dar în momentele acelea ea voia să se odihnească în el – nimic altceva n-o putea liniști, spuse –, și pentru prima oară îndrăzni să-și lipească tare de tot corpul de-al lui. Și rămaseră așa, înlănțuiți, până când a simțit că-și pierde tot oxigenul și că din clipă-n clipă va leșina din cauza canicule. Se simțea neputincioasă și a izbucnit în plâns. Iar el, în prima scrisoare pe care i-o scrise după sosirea la Praga, descria astfel despărțirea lor: „Acolo, pe peronul gării, s-a petrecut un fenomen al naturii fără pereche, de care nu mai avusesem parte niciodată – lumina soarelui care se estompează nu din cauza norilor, ci prin ea însăși. Ce pot spune mai mult decât atât?"

*

Antibiografie

Există două feluri de biografii: unele alcătuite din cuvinte, altele din întâmplări.

Cuvintele sunt poduri de legătură, poduri ce leagă și unifică și, de aceea, într-o biografie alcătuită din cuvinte, totul e foarte bine ordonat, logic și coerent. Dar viața nu-i făcută din cuvinte de legătură. Ceea ce există sunt doar întâmplările, iar întâmplările nu fac decât să ne îndepărteze unii de alții. O împrejurare urmează alteia, și nu ne mai întâlnim niciodată.

Irena Vrkljan

*

O scrisoare

Ba îi scrie că e dispusă să se mute oricând la el, la Praga, de îndată ce-i permite sănătatea și își găsește un mijloc sigur de existență. (Dar, pentru moment, toate contactele ei, colegi, redactori de ziare și edituri se află la Praga, așa că „în fond, e absurd" să rămână la Viena.) Ba îi scrie că o sperie sterilitatea unei relații care nu s-ar clădi decât, și asta în cel mai bun caz, pe respect reciproc. „Franz n-ar putea trăi niciodată cu femeia pe care o iubește", *on vůbec nemá síly milovat,* îi scrie Milena indignată Stašei – „îi lipsește pur și simplu forța de a iubi" – și-i mai spune că s-a săturat până peste cap de „bărbați care pun femeile pe piedestal, nu pentru că le-ar adora, așa cum pretind ei, ci pentru că e ceva în ei înșiși care-i sperie. Franz nu-i așa, dar ce vede el în mine mă îngrozește."

Ca să câștige timp, dar mai ales ca să găsească un punct de echilibru între aceste două extreme ireconciliabile, îi scrie scrisoare după scrisoare și insistă să-i spună ce se întâmplă cu cele ce i le-a promis. Era o strategie pe care o adoptase încă din adolescență, poate dintr-o teamă de a nu fi abandonată: căuta să lege oamenii de ea, cerându-le neîncetat să-i facă servicii, și nimeni nu face asta cu mai multă plăcere decât Franz acum,

numai că, dacă până atunci *ea* fusese prizonieră în lumea *lui,* acum era *el* din ce în ce mai mult prizonier în lumea *ei.*

Franz încearcă să ia legătura cu fostele ei prietene și colege de școală.

O primește pe Jarmila în biroul lui și merge în vizită la Staša, în apartamentul luxos al familiei Jílovský, de pe Stepanska.

Pe Jarmila o găsește „complet moartă" („poate din cauza teribilei întâmplări cu soțul ei sau din alte motive"); cât despre Staša – „Milena, iartă-mă, dar e groaznică. Este exact cum mi-ai spus, adică inimoasă, amabilă, maleabilă, frumoasă, zveltă, dar e groaznică. Cândva, în trecut, trebuie să fi purtat în ea un fel de lumină cerească, ce acum s-a stins definitiv, și lucrul ăsta e înfiorător."

În august îi scrie că s-a dus la cimitirul Olšany, că a încercat să găsească mormântul fratelui ei, „dar degeaba".

(Îl vede în fața ochilor mergând sub bolta copacilor uscați de arșița soarelui, cercetând plăci funerare și monumente de marmură, străbătând bucată cu bucată, parcelă cu parcelă. Fiind incapabil să ia ușor lucrurile, probabil că și-a pierdut o zi întreagă pe acolo.)

În septembrie, îi scrie că, după cum îi ceruse ea, a luat „în secret" legătura cu infirmiera și secretara tatălui ei, Vlasta, și că, după ce s-au întâlnit pe Josefské Náměstí, au mers împreună cu tramvaiul la locuința cumnatului Vlastei, de pe Malá Strana. Acolo i-a transmis că Milena îl ruga pe tatăl ei să-i dea ceva bani în plus față de alocația lunară. Milena nu avea cum să știe exact ce argumente folosise el pentru a-i apăra cauza, dar probabil că înșirase toate bolile și durerile de care-i povestise ea că suferă. Dar trebuie că făcuse asta într-un mod extraordinar de naiv și complet anapoda, deoarece, după doar câteva zile, Milena primește o scrisoare de la Vlasta, în care aceasta îi spune foarte deslușit că tatăl ei nu are de gând să-i mai dea „pomeni" suplimentare, chiar dacă e atât de bolnavă încât e obligată să-și exprime doleanțele prin intermediari. După care Vlasta adaugă următoarea mustrare:

Ceea ce tatăl dumneavoastră nu poate înțelege este cum se face că dumneavoastră, doamnă Milena, care aveți un soț cu un venit fix și sigur, completat de o alocație generoasă și de scrisul dumneavoastră, care, după câte înțeleg, este foarte apreciat, cum se face că dumneavoastră, care nu aveți nici copii, nici datorii și nici rate de plătit, vă aflați într-o situație atât de precară...

Milena își iese din minți, în primul rând pentru că el nu-i în stare să se oprească acolo, ci se ambiționează să rezolve lucrurile. Urmează încă o scrisoare, în care Vlasta afirmă că trimisul ei, acea „cunoștință-scriitor", insistă acum să ia personal legătura cu tatăl Milenei. Îl și vede cum stă „ore-n șir" în sala de așteptare, cu zâmbetul lui larg și degetele lovind ritmic bordura pălăriei; și asta în pofida faptului că menajera i-a spus de nenumărate ori că domnul profesor e în concediu și că nu primește nici pacienți, nici persoane particulare. Abia când Vlasta se oferă „să schimbe câteva vorbe cu el jos, în stradă", acceptă și el să părăsească cabinetul.

Și totul e insuportabil. Ea vrea să-l scoată din viața ei cu cuțitul – după cum chiar el propune într-o scrisoare – și în felul ăsta să scape de el.

*

Ziduri

La mult timp după ce corespondența lor încetase, și-a dat seama că ceea ce-i plăcuse cel mai mult la el fusese neînduplecarea lui – o neînduplecare deloc agresivă, nici defensivă, ci din contră, plină de o smerenie aproape morbidă.

(Chiar și după ce tot ceea ce-i deosebea *nu mai era hotar, ci devenise zid, apoi mormânt*, așa cum scria el, i-a trimis în dar două dintre jurnalele sale, ca amintire a timpului petrecut împreună.)

Dar ea știa că neînduplecarea asta a lui făcuse ca iubirea să nu poată deveni realitate. În nici o împrejurare nu te loveai de rezistență din partea lui, până când, în cele din urmă, îți dădeai

seama că rezistența se manifesta tocmai prin felul ăsta al lui de a nu se împotrivi.

*

Biografie

Conform relatărilor Ginei Kaus, cuplul Polak se gândea să părăsească Viena. O perioadă se puse pe tapet Parisul. (Milena ar fi preferat să meargă la Paris). S-a discutat și de Chicago. Ernst fusese întotdeauna mândru de engleza lui, și în SUA ar fi avut cu siguranță posibilitatea să-și continue studiile de filozofie, pe care le începuse nu demult.

Dar din toate planurile legate de plecarea din Viena nu a rămas până la urmă decât un sejur de aproape o lună în Alpi, la St. Gilgen. Având în vedere faptul că profesorul Jesenský rămăsese surd la rugămințile Milenei și refuza categoric să le mai trimită vreun surplus de bani, soții Polak s-au trezit și mai îndatorați la întoarcerea din St. Gilgen. Certurile din vestibul și de pe casa scărilor se întețeau în mod îngrijorător.

— Păi găsește-ți un chiriaș, dacă ai nevoie de bani! a urlat Ernst în momentul în care ea a descoperit că toți banii puși deoparte pentru chirie fuseseră cheltuiți pe cărți și în cafenele.

Milena dă anunț în *Wiener Allgemeine Zeitung* și, resemnată, speră să-și petreacă restul vieții având grijă de mulțimea pestriță de chiriași care urmau să se perinde prin apartamentul ei.

Dar lucrurile se petrec exact pe dos. Primul chiriaș pe care-l primește în camerele din Lerchenfelderstrasse va fi cel care până la urmă o va scoate din propria-i locuință.

Se numește contele Franz Xavier Schaffgotsch. Într-o bună dimineață, se înființează la ușa apartamentului îmbrăcat într-un costum de culoare închisă, cu vestă, și o valijoară pe care, repeta insistent, „a cărat-o singur tot drumul". Vine direct de la domnul și doamna Kaus, în a căror locuință a fost chiriaș timp de doi ani. În lunile din urmă a avut și o relație așa-zis „deschisă" chiar cu *die gnädige Frau.* Adică fusese „liberă" până când Otto Kaus îi prinsese, pe Gina și pe Franz, în flagrant și trăsese concluzia

că n-ar fi bine să-i lase să continue astfel, fiindcă acest lucru ar aduce prejudicii căsătoriei. Gina Kaus, care auzise că soții Polak se hotărâseră să închirieze, a luat discret legătura cu Milena, a întrebat-o dacă ar fi dispusă să-l primească în chirie pe Schaffgotsch, care tocmai căuta o locuință, și Milena a spus, la fel de discret, da.

Franz Xavier Schaffgotsch avea la vremea aceea puțin peste treizeci de ani, era înalt, blond, cu o frunte frumos – el folosea cuvântul „aristocratic" – arcuită. În timpul războiului fusese ofițer în armata austriacă, se aflase la Petersburg când izbucnise revoluția și, în ciuda obârșiei sale nobile, se convertise la comunism. Circulau o sumedenie de istorii în legătură cu persoana sa, autorul celor mai multe fiind el însuși, despre cum a fost rănit în luptele contra menșevicilor și a gărzilor albe și cum a ajutat cu bani „împrumutați" de la familia lui extrem de avută la finanțarea multor creșe și școli publice în mediul rural al Rusiei.

Dintre toți intelectualii „roșii" din Viena, el era cel mai radical; cel puțin cu vorba, pentru că în practică nu făcea mai nimic. Când vorbea, și vorbea mai tot timpul, cuvintele îi erau ca niște fanioane semnalizatoare pe care le flutura neîncetat prin aer. Putea să vorbească, de exemplu, despre lumea actuală, în care oamenii n-au timp unii pentru alții, în care toți aleargă să-și rezolve treburile lor absurde („și repede, repede, înainte ca banii să se devalorizeze"), o lume în care sărăcia cea mai lucie conviețuiește cu cele mai monstruoase excese de lux („foametea și șampania"), o lume despre care nu se poate spune altceva decât că e un coșmar absurd. Din nefericire, nu-i de ajuns să se bată de două ori din palme (și ilustra asta) pentru ca lumea să se trezească din coșmar. Toată această situație ireală trebuie corectată, și asta nu se poate face decât cu ajutorul întregului colectiv. „Numai colectivul poate rezolva contrastul înfiorător între izolarea interioară și captivitatea exterioară în care trăim", îi spuse el noii sale proprietărese și îi dădu în dar – era foarte generos în ceea ce privește cadourile, aproape mai ceva ca

Milena – un volumaș, proaspăt ieșit de sub tipar, cu scrisorile redactate în închisoare de Rosa Luxemburg.

Volumul a pus în mișcare încă o serie de steguleț̦e semnalizatoare. Rosa Luxemburg și tovarășul ei de partid, Karl Liebknecht fuseseră uciși mișelește de trupele germane. *De ce?* întreba Schaffgotch. „Fiindcă ei înț̦eleseseră faptul că războiul nu poate fi șters definitiv de pe fața pământului decât printr-o schimbare radicală a orânduirii sociale, și o nouă orânduire socială îi îngrozește pe cei avuți, care știu că numai permanentizarea coșmarului, cu noi și noi tranșee, le poate potoli lăcomia de profituri."

Milena s-a îndrăgostit imediat de scrisorile Rosei Luxemburg (mai ales de tonul lor „deloc încărcat, atât de puțin revoluționar, din contră: atât de obiectiv și realist"), și dragostea s-a transformat curând în identificare. Odaia în care ședea ea și traducea sau scria era celula Rosei Luxemburg: o încăpere fără ieșire. Dar de partea cealaltă a odăii, ca și de partea cealaltă a celulei, exista o grădină. Rosa Luxemburg povestește în mai multe dintre scrisorile sale cum îngrijește zilnic puținele plante ofilite care cresc în curtea închisorii. Redactorul *Tribunei* din Praga, Laurin, se lăsă până la urmă convins de repetatele rugăminț̦i insistente ale Milenei, publicând câteva scrisori traduse de ea:

> Știu cât suferiți pentru că anii trec în mod irevocabil fără să „trăiți", dar aveți răbdare și curaj! Vom trăi ani mulț̦i și vom apuca evenimente mari! Deocamdată suntem martorii disoluț̦iei totale a unei lumi vechi, ce se scufundă bucată cu bucată în fiecare zi, încă o alunecare, încă o prăbușire, și lucrul cel mai comic e că majoritatea nici măcar nu observă ce se-ntâmplă, oamenii crezând că păș̦esc pe teren solid.
>
> Rosa Luxemburg, Scrisoare către Sonja Liebknecht,
> 12 mai 1918

*

Portret (al jurnalistei ca femeie emancipată)

Există o fotografie a Milenei făcută în vara lui 1924, în grădina lui Otto Rühle și Alice Gerstl din Buchholz, la Dresda.

Fotografia dă impresia de liniște și armonie. Milena și Franz Schaffgotsch împreună, într-o grădină înflorită. El, îngrijit, în costum de culoare închisă, din semiprofil, cu mâna pe umărul ei. Ea, foarte aproape de el, zâmbind, cu ochii plecați, privind puțin sfios pietrișul aleii, e îmbrăcată lejer, cu o rochie simplă, dreaptă. Pozează în pereche, dar limbajul trupurilor spune altceva. Mâna lui Schaffgotsch abia îi atinge Milenei umărul, e doar o tentativă în gestul lui, iar la ea se observă clar o încordare a ambilor omoplați, ca și cum, în mod inconștient, respinge atingerea.

Scrisoare după scrisoare, îi povestește Stašei cât e de „fericită și liberă" și ce bine se simte cu Franzi (este acum rândul lui Schaffgotsch să capete un nume de alint) în compania lui Otto și Alice. Vorbește despre cât de productivă e colaborarea lor („și Franzi scrie *o* piesă de teatru", subliniază ea cu un fel de mândrie îngăduitoare, ca atunci când vezi un copil care imită cu succes îndeletnicirea unui adult) și cât de bucuroasă e că se află într-un loc impregnat de creativitate și vitalitate. În primul rând o impresionează Hellerau, oraș al grădinilor, construit cu un deceniu în urmă, după planul lui Richard Reimerschmid, pentru a găzdui Atelierele din Dresda – Dresdner Werkstätten – și pe lucrătorii acestora: „Un minunat exemplu de artă urbanistică ce demonstrează nu numai că există o legătură naturală, hai să-i spunem spirituală, între om și munca pe care o depune, dar și că armonia și fericirea nu sunt stări de care au parte numai unii, ca o binecuvântare dumnezeiască, ci ele se pot obține prin voință și înțelepciune, încununate de idealism". Și, cu toate astea, e limpede că șederea de un an și ceva la Dresda nu e decât o haltă pregătitoare, înainte de reîntoarcerea la Praga.

După ce fusese ignorată ani de-a rândul, Milena primește pe neașteptate, cu o zi înainte să împlinească douăzeci și cinci de ani, pe 21 august 1921, o scrisoare adresată ei personal, din partea tatălui ei. Era o scrisoare formală, pe un ton rece: „Veștile care mi-au parvenit aici, la Praga, despre stilul tău de viață mă dezgustă cât se poate de profund", scrie tatăl, „dar starea sănătății tale rămâne un obiect de îngrijorare pentru mine, motiv

pentru care mă declar prin prezenta dispus să-l ajut pe soțul tău să-ți plătească un sejur la sanatoriu, dacă ai în continuare nevoie de tratament medical." Scrisese pe o hârtie de scrisori cu antetul cabinetului și se iscălise formal: *Jesenský*. Nimic altceva, nici măcar prenumele.

Scrisoarea o jignise foarte tare, dar „tăcerea mormântală" fusese întreruptă și au reușit pentru prima oară să întrețină o corespondență directă. Milena ținea chiar foarte mult să-i scrie, ca și cum ar fi fost cu atât mai ușor să-și înduplece tatăl, cu cât îi dădea mai multe amănunte despre viața ei. Dar numai când i-a povestit că era în tratative de divorț cu Ernst, i s-a dezghețat tatălui inima cu adevărat. Un divorț era de bună seamă o rușine socială nemaipomenită, dar profesorul Jesenský s-a dovedit om „practic" și a asigurat-o că detaliile puteau fi puse la punct când Milena se întorcea odată pentru totdeauna la Praga.

Mai târziu, Milena avea să citeze aceste vorbe aproape întocmai: *odată întoarsă la Praga.* Acum, nu numai că avea în față un viitor. Cel mai important era faptul că, după atâția ani, își recăpăta și trecutul. Se putea întoarce acasă.

*

Acasă

Într-o seară descinzi într-un oraș străin și dincolo de șuieratul trenului privești în voie cu ce se îndeletnicesc oamenii în odăile din partea din spate a caselor: o femeie așază un pled cu dungi roșii pe un pat; un bărbat în cămașă stă la o masă și soarbe din ciorbă. [...]

Ador ferestrele tramvaielor și ale trenurilor. Să văd ceva printr-o fereastră mi se pare mult mai plăcut decât să văd direct. A privi ceva printr-o fereastră înseamnă că nu ești posesorul celor văzute. Ești în trecere. Și, fiind în trecere, înseamnă că-ți rămâne un spațiu în care dăinuie dorul de ceea ce tocmai ai văzut.

Gândește-te, spre exemplu, de câte ori n-ai privit pe fereastră când erai doborât de oboseală, când cineva te-a prins cu o minciună, când persoana iubită te-a rănit, când erai zbuciumat de necazuri, de suferințe, când erai cuprins de o rușine înfiorătoare. Atunci, te uitai afară, pe fereastră. Și nu contemplai drumul din fața casei sau fațadele,

nici vreun petec de grădină sau un ochi de cer, ci doar acea putință omenească de a goni, de a fugi de necazuri: fereastra – refugiul în lume. [...]

Ai văzut vreodată fața unui pușcăriaș în spatele gratiilor? O față pe care gratiile o îmbucătățesc? Atunci vei înțelege că nu ușa, ci fereastra e poarta către libertate. Acolo, dincolo de fereastră, e lumea. Dincolo de fereastră e cerul. De cealaltă parte a ușii găsești doar realitatea.

Milena Jesenská, „Ferestre", *Národní listy*, 27 septembrie 1921

*

Ziduri

În povestea cu muntele Blanik, pare că nu trece decât o zi până când fetița părăsește muntele și pe cavalerii adormiți și se întoarce în satul ei. În realitate însă, au trecut decenii, și în sat nu mai știe nimeni cine este.

La fel simțea și Milena când s-a întors la Praga. Orașul era același, unele dintre prietenele sau fostele colege de școală locuiau încă acolo (în timpul petrecut la Viena, contactul pe care-l avusese cu ele prin scrisori sau scurte vizite sporadice fusese singurul ei colac de salvare); dar războiul, absența ei îndelungată și în special divorțul schimbaseră parcă fundamental totul. Limbile, ritualul rămăseseră aceleași, dar era ca și cum trebuiau exersate de la capăt.[1]

Slávkăi Vondráčková i-a mărturisit că relația cu tatăl se îmbunătățise, că puteau din nou să-și vorbească. Mai târziu, avea să înțeleagă că de fapt nu se schimbase nimic în relația lor și că nici nu se va schimba vreodată. Ea era cea care se schimbase. Poate că fiica profesorului Jesenský pur și simplu se maturizase. Sau, mai degrabă, se maturizase într-o asemenea măsură, încât nu se mai considera fiica profesorului Jesenský.

1 Conform registrului Stării Civile din Praga, hotărârea de divorț a intrat în vigoare pe data de 30 mai 1925. Motivul divorțului era „incapacitatea lui Ernst Polak de a-și îndeplini îndatoririle conjugale". (N. a.)

După divorț, Milena și-a reluat numele de fată, iar acum era *doamna Jesenská*, cu o identitate proprie, diferită de a tatălui, și încrederea în sine pe care o căpătase ca urmare a acestui lucru era remarcată și de cei din jur. Jurnalista Hana Slíbková, care revenise de Londra pentru a lucra la *Národní listy,* cam în aceeași perioadă când Milena se întorsese la Praga, povestește cum s-a întâlnit cu ea în biroul redactorului-șef. „Milena era acolo și trebuie să spun că impresia pe care mi-a făcut-o a fost copleșitoare. Era elegantă, avea părul scurt, glumea și era veselă. M-a izbit faptul că adusese cu ea la Praga ceva din combinația aceea minunată de farmec vienez și frivolitate decadentă. Nici eu nu eram vreo înapoiată, dar Milena, *Isuse Christoase:* ea aparținea unei lumi excentrice."

Una dintre primele misiuni încredințate Hanei Slíbková a fost o discuție informală cu Jesenská privitoare la paginile ziarului rezervate „căminului și femeii", pentru care Milena era acum șefă de redacție. Ar fi trebuit să vorbească despre îmbrăcăminte și modă, dar discuția a alunecat și spre alte subiecte. Fără să intre în detalii, dar surprinzător de deschis, Milena vorbește despre divorț:

Să privești zi de zi chipul unui om ale cărui trăsături îți sunt atât de cunoscute și să știi totodată că acel chip nu-ți va mai aparține niciodată e ca și cum ai vedea că viața îți e frântă de o prăpastie. Puțini sunt cei ce reușesc să coboare în ea fără să-și piardă mințile sau fără să devină incorijibil de cinici.

Într-un alt pasaj, în care se spune de fapt cât de important este pentru femeia modernă să fie în permanentă mișcare (*gimnastică, jocuri cu mingea, înot;* cu siguranță ceva ce învățase tot la Dresda), Milena face oarecum aluzie la felul în care privește schimbarea prin care a trecut ea personal:

> Eu cred că în zilele noastre e un lucru cât se poate de obișnuit ca oamenii, dar cu precădere femeile, să fie deprimate fiindcă simt cum le încremenește viața în rutină. Poate au căsătorii fericite, bărbați buni și înțelepți, copii silitori. Dar în același timp simt că viața le va rămâne așa la infinit. Astfel de femei ar face bine să înțeleagă că

nu destinul hotărăște viața unui om modern. Există diverse soluții pentru fiecare acțiune. Tu singur hotărăști ce vrei să realizezi. Și asta înseamnă că femeia modernă are în primul rând de învățat că nu trebuie să dea vina pe alții. Pentru felul în care arată viața ta nu poți învinui pe nimeni.

*

Biografie

Milena a reluat legătura cu vechile ei prietene, stătea ore în șir de vorbă cu Staša Jílovská la aceeași masă din colț, de la Unionka, unde se adunau pe vremuri fetele de la liceul Minerva. Se vedea regulat și cu Slávka Vondráčková, prietena ei din copilărie, acum creatoare de artă textilă.

Slávka era doar cu câțiva ani mai mare decât Milena, dar apucase deja să meargă mai peste tot unde era ceva interesant de făcut: își făcuse școala la Berlin, își luase bacalaureatul în Austria, și mai târziu cutreierase Franța și țările de limbă franceză din nordul Africii. Avea o tunsoare modernă, își purta părul scurt, exact ca actrița Andula Sedláčková, cu bretonul pieptănat băiețește într-o parte, și, văzută din spate, forma capului era aproape sculpturală; purta haine din țesătură groasă de in și pufăia dezinvolt din țigarete tunisiene rău mirositoare, pe care le păstra într-un mic etui plat, pe care era înscris cu litere meandrate numele firmei *La Croix – père et fils.*

Petreceau împreună după-amiezi întregi în atelierul Slávkăi din Smíchov, bând ceai din pahărele înguste și vorbind despre vremurile când mergeau la târgul de Crăciun de pe Staromstské Náměstí, despre cortul unde domnul Hubicka își avea teatrul de păpuși, despre ieslele cu stele și comete, cu Maria și Iosif și pruncul Isus și ciobanii din hârtie creponată care făceau plecăciuni când îi apăsai pe burtă, despre Diavolul beat și călăuza lui, despre Îngerul din ce în ce mai ciufulit, care, an de an, de Sfântul Nicolae, își făcea apariția prin fumul și lumina vetrelor.

Slávkăi i-a povestit și despre relația din ce în ce mai încordată pe care o avea cu Franz Schaffgotsch. Slávka nu ascundea câtuși

de puțin faptul că prefera femeile care se comportau ca bărbații decât bărbații care nu știau să se comporte în nici un fel. Dar în ochii ei, Schaffgotsch era o excepție. Era un bărbat atent și de nădejde și îi făcea impresia unui tovarăș aproape ideal pentru Milena, după toți mitocanii de intelectuali pe care-i avusese în jurul ei până atunci.

Dar, dacă la Dresda și la Viena Schaffgotsch fusese într-adevăr un sprijin pentru Milena, la Praga era din ce în ce mai mult o povară. Nu vorbea aproape deloc ceha și nu prea era în largul lui în cercul jurnaliștilor idealiști în care se învârtea acum aproape exclusiv Milena și unde el stătea retras, neînțelegând nimic din ce se discuta. Așa i se întâmplase și ei înainte, când Polak, Blei și Werfel organizau adevărate întruniri la Continental sau la Herrenhof.

Cu diferența că, dacă pentru Milena era suficient să fie bine îmbrăcată, Schaffgotsch simțea și nevoia să se afirme. Pe cei câțiva oameni dispuși să-l asculte îi plictisea cu raționamentele lui lungi și întortocheate despre piesa pe care o scrisese și pentru care încerca să găsească un editor. Iar restul timpului se pare că și-l petrecea alergând din cafenea în cafenea, unde-și căuta *călăuza vieții – Lebensgefährtin –*, mereu la fel de ocupată. Până la urmă, tot repetând *Kde je Milena?*, se alese cu o poreclă – „Uite, iar vine *Unde-i Milena!*" striga lumea, ori de câte ori îi apărea claia de păr blond în spatele garderobierului și începea să-și plimbe ochii cercetători printre mese.

*

O cameră personală

Chiar înainte de a se muta la Dresda, Milena își făcuse rost de o mică locuință provizorie pe Zborovská, în Smíchov, nu departe de cartierul în care își avea Slávka atelierul. Dar nu se simțea bine acolo. Strada e, pe toată lungimea ei, paralelă cu malul de nord al râului, dar e obositoare și zgomotoasă și se pare că pe atunci se termina în pădurea de coșuri fumegânde ale fabricilor care se tot înmulțeau în partea aceea a orașului.

Dar în iarna aceluiași an reușise să închirieze, cu ajutorul unei cunoștințe de la *Národní listy*, o mică locuință pe Maltézské Náměstí, doar la o aruncătură de băț de casa în care locuise bunica ei, și de unde avea vedere spre aceiași îngeri înțepeniți în zbor, dispuși în jurul postamentului înalt de piatră din mijlocul pieței.

Clădirea, care din motive neclare era cunoscută drept *U sedmi čertů* (La șapte draci), era de fapt un modest palat în stil baroc, ridicat pe la începutul secolului XVII. Avea la nivelul străzii o galerie îngustă cu arcade, cum se vedea adesea în cartierele din acele părți ale orașului. În clădirea alăturată era atelierul unui reparator de jucării. *LEKETØYFORRETNING* – așa scria pe fațadă cu litere mari și subțiri de tipar, și proprietarul zicea că era cuvântul danez pentru „magazin de jucării". Nimeni nu știa dacă patronul micului atelier de la parter era sau nu danez, fiindcă nimeni din cartier nu vorbise vreodată cu el. Nu-și mai arătase de mult fața din spatele grămezii dezordonate de pe masa de lucru din fundul atelierului, ci prefera să comunice cu lumea prin intermediul păpușilor pe care le atârna în vitrină.

(Milena a învățat repede să dezlege logica aranjamentului din vitrină. Păpușile care atârnau cu susul în jos aduceau ghinion, accidente, sau pur și simplu *blbá nálada* – proastă dispoziție. Și, cu cât păpușile se aflau mai sus pe scara ierarhiei, cu atât mai grav era necazul. Dacă atârna de-a-ndoaselea un prinț sau un rege cu mantie și sceptru, nu era deloc semn bun. Și mai grav era dacă *Ježibaba* – vrăjitoarea afurisită din povestea *Jeníček și Mařenka din casa de turtă dulce* – te privea cu ură și dușmănie. În alte zile, peisajul era mai vesel: Honza cel blond, cu ochii albaștri, cu saboți de lemn și pantaloni cu bretele, îndrăgostit de fermecătoarea prințesă cu coroniță de aur și panglici late de mătase roșie în păr. Drept garanție a fericirii lor eterne aveau alături un *vodník* (Vărsător) verde-aprins, care tăia calea unui vrăjitor crud, cu mantie pe umeri și bărbia acoperită de o barbă lungă, în formă de lopată.)

Locuința era strâmtă și tavanul scund, dar Slávka a ajutat-o să și-o decoreze, i-a cusut abajururi, i-a ales imprimeuri frumoase

ca să drapeze fotoliile și canapelele, ceea ce dădu camerelor aspectul unei grote dintr-un basm, mai ales în serile de iarnă, când afară ceața era deasă și felinarele din piață proiectau prin ferestre o lumină roșiatică.

„Nu există nicăieri în lume o lumină ca asta", scrie Milena într-un articol publicat în *Národní listy* în februarie 1926. „Tot orașul, inclusiv râul, cheiul și ferestrele luminate, totul capătă această palidă lumină roșiatică. N-o mai văzusem de ani de zile și, revăzând-o, am avut impresia că regăsesc ceva demult pierdut."

*

Antibiografie

Dar nu puteai regăsi chiar tot ce pierduseși. De la Max Brod și, mai târziu, de la Willy Haas, din Berlin, primeai regulat rapoarte despre starea de sănătate a lui Kafka. Era tot mai proastă.

Am stat alături de muribundul Kafka și am așteptat să-și dea sufletul, îi scrii lui Willi Schlamm în toamna lui 1938 – încă un exemplu, poate cel mai flagrant, al capacității tale de a-ți dramatiza (și romanța) fiecare capitol al vieții.

Dar probabil că ați avut o ultimă întâlnire cu foarte puțin timp înainte să moară. Independent de cele scrise de tine, Schaffgotsch povestește că ați mers împreună să-l vizitați pe Kafka la sanatoriul Kierling din Klosterneuburg, unde era internat, cu puțin înainte de a vă muta amândoi de la Viena la Dresda.

Se pare că vizita a avut loc în mai 1924. Kafka a murit pe 3 iunie, în același an.

*

Ziduri

Ne-am putea oare imagina această ultimă întâlnire?

E aproape sigur că doctorul Klopstock, medicul său personal, îi anunțase vizita, și totuși Kafka trebuie să fi fost surprins, dacă nu aproape îngrozit, să dea cu ochii de ei (o pereche atât de bine îmbrăcată, aproape elegantă), dar nu încape îndoială

că adoptase zâmbetul lui de mască, ce îi întindea pielea deja sleită de boală. În drum spre salonul lui Kafka, doctorul Klopstock i-a informat pe vizitatori că pacientul nu mai putea aproape deloc să vorbească. De asemenea, că se vedeau nevoiți să-i facă injecții cu alcool în partea superioară a laringelui, să poată înghiți măcar câte o jumătate de pahar de apă. Când buzele izbuteau să-i smulgă câteva cuvinte, vocea îi era subțire ca cea mai palidă șoaptă.

Probabil că a invitat-o pe Milena cu un gest să ia loc pe un scaun lângă pat și că, fără să scoată o vorbă, i-a luat mâna într-a lui, ceea ce trebuie s-o fi tulburat tare mult pe femeia care îi ședea la căpătâi, de partea cealaltă a patului, dar care n-a scos nici o vorbă.

Și așa au încremenit cu toții, în tăcere; un grup ireal: Schaffgotsch și Klopstock, de o parte și alta a ușii; ea și cealaltă femeie (abia mult mai târziu i-a aflat numele), șezând de o parte și de alta a patului. Prin fereastră pătrundea lumina încețoșată de afară și se auzea un vânt puternic, șuierând și smucind plopii înalți care străjuiau aleea din fața intrării spitalului.

Kafka zăcea în poziția care-i alina cel mai mult durerea, adică pe spate, cu ochii în tavan, și, în timp ce mâna lui uscată poposea într-a ei, probabil că ea îi observa fără încetare fața, o față de om tânăr, căreia durerea îi dăduse aspectul unei măști cât se poate de severe; și e foarte posibil să-i fi părut că el depusese în spatele acelei măști epoca și lumea în care trăise – și care ei i se părea deja atât de îndepărtată, cu totul irelevantă –, ca pasajele dintre casele orașului său natal, ale căror impunătoare arcade baroce se deschid spre stradă, dar care apoi se pierd printre case și înspre curțile înguste din dos, pentru ca în cele din urmă să dispară în neant: ca un murmur trecător, abia auzit în zarva traficului tot mai zgomotos de partea cealaltă a zidurilor.

IV
VEDERE DE PE ACOPERIȘURI ÎNALTE

Călătorie pe râu (Praga–Zbraslav, iunie 1926)

Se vede foarte clar în fotografie cum valurile domoale se depărtează de laturile vopsite în alb ale vasului urmat de fâșii lungi de apă spumuită de paletele roții de la pupă. De pe punte, un matroz ridică pasarela și împinge ambarcațiunea de la marginea cheiului cu ajutorul unei cângi. Ca și cum acesta ar fi semnalul de pornire, cineva dă drumul uriașului patefon așezat pe o masă, sub marchizele de pe puntea pupei și, în tonul strident al orchestrei de suflători care cântă *Oh when the saints...*, vaporul *Primátor Dittrich* se rotește greoi și încet, încet se îndreaptă spre Vyšehrad, scăldat de razele soarelui.

Excursia din ziua aceea va deveni pentru mulți dintre bărbații și femeile de la bord, toți îmbrăcați în alb, una din multele amintiri legate de „călătoriile de studiu", pe care tinerii pictori și arhitecți ai grupului Manés le organizau pentru prieteni și cunoștințe. Pentru Milena Jesenská n-a existat decât o singură călătorie de genul ăsta, dar o va evoca mereu și mereu. (Mai schimba de la o dată la alta câte un nume de pe lista de pasageri, în funcție de dispoziția în care se afla când povestea.)

Un lucru e cert, și anume că, după ce a trecut sub înaltul pod de cale ferată de la Vyšehrad, *Primátor Dittrich* și-a continuat drumul în sus pe râu, spre carierele de piatră de la Braník și Lahovice, unde râul Berounka se varsă în Vltava. Era o zi fierbinte, înăbușitoare, de iunie, și arșița plutea ca o ceață tremurândă deasupra apei leneșe, abia unduite. Pasagerii simțeau mai puțin că vasul înaintează, cât mai degrabă că peisajul însuși se lărgește și apoi se retrage. Mai întâi o priveliște copleșitoare

la Barrandov, precum proiecția unui vultur gigantic sus de tot, pe marginea unei prăpăstii adânci. Pe urmă, creasta muntelui se retrăgea și, pe măsură ce se lărgea valea, creștea și fleșa aurie a bisericii Jan Nepumucký, iar la Rodotin li s-a așternut în fața ochilor întinderea unei câmpii mlăștinoase. Acum râul curgea larg și liniștit, străjuit de plopi, rânduri, rânduri, și lângă ei, la țărm, erau amarate șalupe.

Fiica Milenei, Jana Černá, povestește că, atunci când pasagerii s-au adunat la traversă, cei mai mulți deja amețiți și somnolenți după șampania care se servise și orbiți de lumina soarelui, care se reflecta unduioasă în oglinda apei, tatăl ei și-a luat pentru prima oară libertatea de a se apropia de Milena și de a o întreba dacă într-adevăr este Milena Jesenská, redactoarea prea bine cunoscutei *Frauenzeite,* de la *Národný listy.*

A pronunțat cuvântul în germană, o provocare pe care Milena n-a putut să n-o remarce:

— Sună foarte disprețuitor; chiar asta-i părerea dumneavoastră?

La care tatăl, zâmbind și cu fața puțin umbrită de aleea de plopi de pe partea cealaltă, a răspuns:

— Doamnă Jesenská, știu c-ați trăit mult timp la Viena, așa că ar trebui să fiți conștientă de faptul că numai în țara asta lumea consideră deplorabil ca femeile să vorbească fără rușine de nevoile și interesele lor.

În aceeași secundă s-a pornit din nou patefonul. O voce de bariton străbătu anevoios discul cu primele tonuri ale lui *It's a Long Way to Tipperary;* și din momentul acela (scrie Černá) parcă mama ei și viitorul ei tată au intrat pe o nouă orbită: un secol cu totul diferit.

*

Un portret (fiul paznicului de pădure, devenit orășean)

Cel de-al doilea soț al Milenei Jesenská, Jaromír Krejcar, era fiul unui paznic de pădure din Hundsheim, Niederösterreich, care, atunci când nu bătea pădurile în lung și-n lat împreună cu câinii, își petrecea timpul în cârciuma satului, alături de

ceilalți administratori și vânători. Într-o seară, tatăl a venit acasă asudat și mort de oboseală după o partidă de vânătoare care durase câteva zile. A căzut cu febră mare la pat. A zăcut așa cinci zile, pe jumătate inconștient și delirând; în dimineața celei de a șasea zile, a trecut la cele veșnice. Jaromír avea atunci zece ani. Imediat după aceea, mama a luat hotărârea să se mute la Praga, unde a deschis o cofetărie modestă într-o urâțenie de căsuță, pe Spálená 33, la doi pași de buticurile selecte de modă de pe Ferdinandova. În timp ce mama vindea bomboane și prăjituri cu fructe la parter, fiul ei, viitorul arhitect, ședea la etaj și visa la vremuri noi, cu fațade simple, curate, și platforme de aterizare pentru aeronave pe acoperișuri-terase.

Se prea poate ca mama să fi reușit să-și facă fiul orășean, dar el nu și-a uitat chiar de tot obârșia țărănească. Când fuma (povestea fiica lui mai târziu), ședea mereu tolănit în fotoliu, cu capul ușor aplecat într-o parte, ca și cum ar fi ascultat sunete îndepărtate, abia perceptibile. Știa să imite cântul tuturor păsărilor și cunoștea numele tuturor plantelor aromatice, știa unde cresc campanulele și unde poți găsi brândușa violetă de câmpie, care e o raritate și care îi plăcea atât de mult Milenei.

Avea un temperament coleric, era mai tot timpul nervos, însă în pădure nervozitatea i se transforma în acele mișcări încordate, dar suple, pe care le poți observa la un frumos animal sălbatic. Milena și Jaromír erau în stare să cutreiere pădurea ore în șir, departe de cărările bătătorite, cu el mereu în frunte. Își cultivau amândoi impulsivitatea. Spre sfârșitul câte unei după-amiezi ploioase de vineri, Milena putea pur și simplu să lase baltă ședința de redacție și să-i telefoneze lui Jaromír, care venea s-o ia de la ziar, pentru a merge cu taxiul tot drumul de la Praga până la hotelul lui Prokop din Špičák. Cu toate că nici unul nu-și permitea, rămâneau câteva zile la hotel, în timp ce prietenii și colegii se întrebau ce se întâmplase cu ei.

Așa impulsiv cum era și cu voința lui de fier, nu a trecut mult timp și a ajuns să o domine pe Milena. Dar ea nu voia să arate mai puțină îndârjire sau rezistență decât el. Numai dacă îi era egală își putea manifesta toată dragostea pe care i-o purta. Poate

că el ședea la marginea apei și fuma ca de obicei, cu capul aplecat într-o parte și gândurile la proiectul unei noi construcții uluitoare, în timp ce ea, gravidă în ultimele luni, mergea prin apele repezi și reci ca gheața ale pârâului de munte, iar el n-a ajutat-o, și nici măcar nu i-a trecut prin cap să o ajute, când ea, căutându-și echilibrul cu picioarele goale, înghețate, pe pietrele alunecoase de pe fund, s-a împiedicat și a căzut.

*

Călătorie pe râu (continuare)

Dar toate acestea aveau să se întâmple mult după ce *Primátor Dittrich*, la sfârșitul unei ore bune de mers, ajunse la cheiul din Zbraslav. Nu erau poduri peste râu la vremea aceea, așa că legătura între cele două jumătăți ale orașului era asigurată de un mic bac. Acesta făcea permanent naveta între Závišt și gara de pe partea cealaltă. Odată ajunși la Závišt, au fost întâmpinați de președintele asociației Devětsil[1], Vladislav Vančura cu soția și fiica (domnul și doamna Vančura aveau de mulți ani un micuț cabinet medical la Zbraslav), administratorul băii, domnul Sůra, și Rek, câinele lățos și ciufulit al familiei Vančura. Câinele sărea, dansa și lătra necontenit în jurul celor prezenți, în timp ce pasagerii coborau de pe bac.

În grădina-restaurant din preajma gării, personalul pusese deja pe mese gustări și turnase bere în căni înalte și lucioase de pământ, dar Krejcar spuse că lui încă nu-i era foame și stărui ca mai întâi să meargă în fruntea unui mic grup de temerari, care se hotărâseră să escaladeze muntele până la ruinele cetății Šance. Aici drumul urcă în pantă abruptă, iar de partea cealaltă, spre valea Brezany, coboară de la o altitudine de aproape trei sute de metri. Jaromír și Milena trag din greu, și după scurt timp ceilalți rămân mult în urmă. De-o parte și de alta a drumului se întinde o fermecătoare pădure de stejari, presărată ici, colo de mesteceni, arțari și fagi. Parcă tot povârnișul e închis

1 Asociație a artiștilor avangardiști cehi fondată la Praga în anul 1920.

într-un glob de tăcere, unde lumina caldă e spartă de reflexele frunzișului și de cântul delicat al păsărilor.

Soarele a început deja să coboare și, dacă urmărești cu ochii cum se prelinge fâșia de umbră pe cărările din vale, ajungi să vezi până aproape de colonia rusească de la Všenory. Milena îl întreabă dacă a fost vreodată acolo. Îi răspunde că a fost chiar de mai multe ori. Când ajungi acolo, e ca și cum te-ai trezi într-o lume de acum câteva sute de ani. Aici oamenii își aduc apa de la fântână și cară lemne în căruțe trase de cai. Recunoaște că e puțin invidios pe universitarii ruși, care, după ce predau în timpul zilei semiotica sau rezistența materialelor la Universitatea Carol, se transformă în țărani și își pun cingătoarea la brâu. „N-ai să vezi niciodată un ceh făcând așa ceva", spune Jaromír, „cehii sunt prea trândavi", și-i întinde foarte natural mâna Milenei, ajutând-o să treacă peste un gard din lemn de mesteacăn, pe jumătate dărâmat, care înconjoară vechea livadă a palatului.

Hoinăresc îngânduraţi prin iarba înaltă și palidă, printre pomii fructiferi și, numai când aud că jos, în vale, clopotul vasului anunță plecarea, își dau seama cât de mult s-au îndepărtat. Înapoi spre casă, dansează împreună pe punte și, ca și cum dansul ar trezi la viață orașul, apar de după cotitura râului, unul după altul, brațe de lumină, până când Praga întreagă se apropie maiestuos, în toată splendoarea ei, cu turnul Petrin clipind în vârf, și apoi cu fațada luminată a impunătoarei cetăți.

Târziu, când ziua se sfârșește și după grogul de seară obligatoriu de la restaurantul Manés, o va conduce spre casă, traversând pârâul Diavolului spre Kampa, pe lângă ruina morii de la Sova, până la Piața Cavalerilor de Malta, unde el vrea să-și ia rămas-bun, o ia de după talie și o sărută fugar; dar sărutul devine prelung, profund și, când buzele lui, fără ca el să-și mai dea seama, se lipesc de gâtul ei, imediat sub lobul urechii, o trece un fior prin tot corpul, din tălpile obosite până sus, spre ceafă. E o seară răcoroasă de vară; în piață nimeni, doar îngerii, de pază cu săbiile scoase.

— Nu vrei să rămâi puțin cu mine, Mireček? întreabă ea.

*

Insomnie

Ființa care vrea să trăiască exclusiv în istorie e ca omul care se obligă să renunțe la somn sau ca animalul care-și trăiește viața rumegând fără opinie. Cu alte cuvinte, este foarte posibil să trăiești fără memorie, după cum ne dovedește animalul, pentru că o astfel de existență e una fericită, dar e absolut imposibil să trăiești fără uitare. Sau și mai clar: există un anume grad de insomnie, de rumegare a sensului și a semnificației istorice, care păgubește ceea ce este viu și, până la urmă, duce la pieirea lui: indiferent dacă e vorba de un individ, de un popor sau de o întreagă cultură.

Friedrich Nietzsche, *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* (*Despre foloasele și neajunsurile istoriei pentru viață*), 1874

*

Timpuri moderne

„În trecut, oamenii mergeau prin oraș ca și cum le-ar fi fost *rușine* că sunt pe-afară", așa se exprima Jaromír Krejcar, și dădea ca exemplu toate pasajele și aleile secrete ce împânzesc, aidoma găurilor dintr-o brânză veche, puturoasă, cartierele cele mai vechi ale Pragăi, față de care doar membrii Asociației pentru conservarea orașului, care erau deja într-o stare avansată de demență senilă, mai puteau întreține sentimente ceva mai prietenoase.

„Nu", continua el, „haideți să nimicim regimentul de sentimentalism al istoricilor artei, care-i terorizează nu numai pe arhitecții cu viziuni moderne și înțelepte, dar și pe locuitorii orașului, care sunt obligați să trăiască în cuiburile mucegăite ale rețelei ăsteia de străzi strâmte și întortocheate."

Iar Milena, devenită acum ecoul părerilor lui, a publicat toată vara și toamna în paginile revistei *Národní listy* o serie de articole scrise de parcă i-ar fi fost dictate de el și în care

promova ideea necesității unei transformări radicale a orașului lor, pe care-l iubea atât de mult.

> Ceea ce lipsește e soluția unui plan rațional, care să corespundă cerințelor omului modern. Trebuie să hotărâm o dată pentru totdeauna amplasamentul gărilor și al aeroporturilor, precum și posibilitățile de legătură ale acestora cu centrul orașului. Nu sunt o sentimentală, dar, dacă vrem ca centrul orașului să nu mai fie o rezervație istorică, așa cum e azi, ci însuși punctul central al unei metropole, suntem obligați să facem un plan de urbanizare pornind de la construcția tehnică de bază a orașului. Și, la urma urmelor, dacă utopiile tehnice de ieri pot deveni realitate azi, de ce nu s-ar putea ca utopiile tehnice de azi să se adeverească mâine?

Dacă își aruncă cineva ochii peste articolele ei din acei ani, publicate în *Národní listy*, va constata că *modern* e cuvântul ce revine în diverse combinații și contexte într-unul din trei sau patru titluri:

Moderní prádlo (*Lenjerie modernă*), 20 noiembrie 1924
Co je to vlastně: moderní člověk (*Ce se înțelege de fapt prin om modern*), 11 iulie 1926
O moderním bydlení (*Despre locuințele moderne*), în două părți: 5 și 19 februarie 1928
O moderním účesu (*Despre coafurile moderne*), 5 februarie 1927

*

Jurnalism

„A fi jurnalist e o îndeletnicire ciudată", scria Milena în perioada aceea. „Nu ți se cere aproape deloc talent, nici măcar prea multă seriozitate. Poate că doar cei care nu reușesc să învețe altceva devin jurnaliști."

În perioada în care a fost redactor la *Národní listy* și-a dat încetul cu încetul seama și de altceva: lucrul esențial în jurnalism

e să înveți să captezi, să interpretezi și să difuzezi starea de spirit a vremii și, dacă vrei să-ți reușească acest obiectiv, trebuie să fii înzestrat cu un auz aparte: trebuie să știi *să asculți.* Își recunoaște în acest auz propria-i obsesie de a forța lucrurile, propria-i neliniște, dorința ei permanentă de a observa, de a trăi și a descrie ceea ce este imprevizibil, nemaipomenit și până la ea de nimeni descris, dar și de a scrie în așa fel încât să *pară* familiar, iar cititorul *să se recunoască* în cele descrise.

Și aici intervine cu adevărat talentul acela de bun ascultător. Nu ajunge să apleci urechea la ceea ce e nou, asta poate să facă oricine. Trebuie să știi să *auzi* cât de *receptibil* e cititorul la nou, în ce măsură este capabil să și-l adopte.

I se întâmpla de multe ori să simtă că e conectată la lumea din jur, ale cărei nevoi și griji avea datoria să le oglindească: precum telefonista unei imense centrale telefonice, care, de la caz la caz, primește sau transmite informații cu viteză amețitoare, dă răspunsuri înțelepte oamenilor îngrijorați, îi îmboldește sau, dimpotrivă, îi domolește. Claritatea și acuitatea cuvintelor ei trebuiau să oglindească și o parte din lumina înțelepciunii, să transmită credința că lumea în care trăim e clădită pe un fundament concret, maniabil, ușor de înțeles. Cu cât transmitea mai multă înțelepciune, cu atât îi creștea încrederea în capacitatea vorbelor ei de a răspândi lumină, dar nu părea că-și acordă răgazul să reflecteze asupra faptului că uneori era cam *prea* multă lumină, ca atunci când, mulți ani mai târziu, traversând Pasajul Mercur, în direcția Stepánská, își dă seama că-și pierduse complet busola: lumina orbitoare ce se revărsa prin lanternele de sticlă din tavan se izbește de ușile moderne din sticlă și din oglinzi ale buticurilor și de bordurile de crom ale scărilor, așa că treptele pe care trebuie să calce îi dispar complet de sub picioare și, într-un moment amețitor, are senzația că cerul și pământul își schimbă locurile între ele.

Serviciile, în combinație cu nevoile sociale, determină soluțiile arhitectonice, și arhitectura, la rândul ei, dă naștere altor nevoi, scrie Karel Teige într-unul dintre manifestele sale.

Cu alte cuvinte: într-o lume în care producția dictează cum să ne trăim propria viață intimă, nu avem nevoie de bucătării separate, nici de dormitoare separate pentru persoane căsătorite. De aceea le excludem cu totul din proiectele noastre.

(Dar ce se întâmplă atunci când nu mai putem distinge deosebirea dintre ce-i sus și ce-i jos, dintre interior și exterior, când oglinzi strălucitoare nu te mai reflectă doar pe tine? Cine hotărăște în cazul ăsta care-ți sunt adevăratele nevoi?)

Însă atunci, războiul e deja aproape. Utopiile capătă o tușă mai apăsată. „Pentru prima oară după cincisprezece ani de viață mizerabilă, mă simt pe deplin fericită", îi scrie Milena lui Ada Hoffmeister, iubitul Stašei, desenator și membru al Devětsil, la sfârșitul verii lui 1927:

> Mă tot minunez cât de stranie e fericirea asta și cât de deosebită față de ce-mi închipuisem eu că ar fi. Mă simt ca și cum aș fi fost salvată, ca și cum aș fi fost curățită de toate pânzele de păianjen din trecut, de toate micile dureri. Poate că nu mai sunt la fel de tânără ca tine și Staša, dar am rămas la fel de fermă în hotărârea de a trăi cât se poate de cinstit, de a nu minți și de a nu comite nici cea mai mică vulgaritate care să dăuneze relației sincere pe care o am cu frumosul, nobilul, minunatul meu soț.
>
> Milena Jesenská, Scrisoare către Adolf Hoffmeister,
> 2 septembrie 1927

*

Antibiografie

Te pasionau romanele polițiste, nu? Tot ce îți trebuie pentru dezlegarea misterului se găsește acolo de la bun început, toate indiciile sunt prezentate. Unui detectiv de geniu nu-i rămâne decât să le descopere, să le asambleze încetul cu încetul, să le dea o semnificație și (în final) să deslușească tiparul, astfel încât vinovatul să poată fi prins, iar misterul rezolvat.

Dar în viață nu e niciodată vorba de urme care trebuie descoperite, de tipare ce trebuie interpretate; dimpotrivă, fiecare

viață conține câte ceva care nu poate fi captat între copertele unei cărți – e vorba de însăși *cursul* vieții, de tot ce se abate de la linia dreaptă, de toate lucrurile ce nu se pot explica, dar care tocmai din pricina asta reprezintă pesemne partea cea mai importantă a vieții, ceea ce-i conferă un anume ritm, un timbru, o culoare:

„Staša, vreau doar să-ți spun că azi-dimineață am ieșit să șterpelesc câteva fire de forsiția și mi-a venit o poftă nebună să-mi cumpăr o pereche de pantofi, cu toate că nici unul dintre noi doi n-avea bani pentru așa ceva; și știi pe cine am întâlnit la Bat'a? Pe *Klárinka Červenková.* O mai știi? A învățat și ea la Minerva: *Klarínko, dýchej potichu...*[1] E foarte îmbătrânită, da' cine nu-i? Am mers împreună la Café Louvre și ne-am simțit aproape ca pe vremuri..."

*

Biografie

Jaromír a refăcut toată partea superioară a casei de pe Spálená, astfel încât lumina să intre și dinspre stradă, și din curte, și la puțin timp după aceea au putut să primească și musafiri. Să mergi la familia Krejcar – *chodit ke Krejcarovi* – sâmbăta după-amiaza a devenit un lucru obligatoriu pentru cei care aparțineau sau doreau să aparțină intelectualității din Praga.

Milena era cunoscută și pentru talentul ei de a invita în același timp, și fără să se sinchisească câtuși de puțin, persoane din toate cercurile posibile; multe dintre acestea se aflau în conflicte aprige și îndelungate unele cu altele. Bineînțeles că prietenii și colegii lui Krejcar de la Devětsil veneau regulat în vizită la el, dar își mai făceau apariția și foștii lui profesori „tăbăciți" de la Belle Arte. Redactorii conservatori, colegi de-ai Milenei

1 Aprox: *Klara, nu respira așa de tare.*

Mai târziu, și Klara Červenková a fost deportată de naziști la Ravensbrück; a locuit la numai două barăci distanță de cea unde își aveau paturile Milena Jesenská și Grete Buber. (N. a.)

de la *Národní listy,* stăteau spate-n spate cu jurnaliștii comuniști care conspirau împotriva orânduirii sociale existente în lume, la cafeneaua Metro de pe Národní (un local pe care nici un intelectual cu scaun la cap nu l-ar fi frecventat în timpul zilei). La întrunirile de sâmbătă veneau însă și prieteni, vechi și noi, ca Staša Jílovská și Ada Hoffmeister, desenatorul Vladislav Brunner și Bela Friedländerova, o tânără liceană eminentă. O dată și-a făcut apariția și temutul critic literar Frantisek Xavier Salda, care a făcut următoarea afirmație în legătură cu articolele din *Národní listy* scrise de Milena Jesenská: *Talent jurnalistic are domnișoara cu duiumul, dar să ne ferească Dumnezeu dacă i-ar veni ideea să scrie vreo carte...*

Vizitele de sâmbăta seara la familia Krejcar erau acum atât de comentate, încât nici Salda nu putea să nu facă cel puțin o vizită simbolică. Sosea foarte târziu, cu taxiul, și era nevoie de cineva care să-l ajute să coboare din mașină, fiindcă încă de pe atunci abia se mai ținea pe picioare. Rămânea apoi problema scării în spirală, care ducea din curtea interioară la apartamentul soților Krejcar. Era destul de greu de urcat pentru orice adult, dar cele două persoane de care era nevoie ca să-l sprijine pe Salda (unul de o parte, puțin în fața lui pe scară, altul de cealaltă parte, imediat în urma lui, ca să-l poată prinde, în cazul în care și-ar fi pierdut echilibrul și ar fi căzut) nu aveau pur și simplu loc. Conform unei versiuni care începuse să fie povestită cu poftă în cercul lor de cunoștințe, Karel Teige ar fi propus ca în loc să fie purtat pe brațe, celebrul critic să fie ridicat cu ajutorul unui sistem de scripeți. Jaromír a fixat roțile scripeților pe balustrada de fier a logiei. Cei doi asistenți treceau sforile pe sub brațele lui Salda, care se afla jos, în curte. Alte două persoane coborau scara cu lanterne aprinse, să lumineze drumul, apoi sforile erau petrecute în jurul roților, și temutul critic literar părăsea încet, încet pământul, ridicându-se în cilindrul format de razele șovăitoare ale lanternelor:

„Faptele", rostește dânsul în timpul levitației, „nu-i poți reproșa niciodată unui artist că manipulează faptele. Artistul culege faptele din realitate. (Altminteri de unde și le-ar procura?

Doar nu există altă sursă!) Singurul lucru important este ceea ce reușește artistul să creeze pornind de la aceste fapte. Și, dacă opera creată e de bună calitate, atunci ea servește întregii omeniri!"

*

Glasuri

... sunt mulți, tot salonul e plin, și valurile de râs, spontane, răgușite, discordante ajung până afară, în logie, unde câțiva musafiri stau la aer, tăcuți, și fumează.

„La vremea aceea se vorbea mult despre *omul muncii*", își amintea Milena mai târziu, „mereu la *singular*, adesea concret, despre *omul sovietic al muncii.* De câte ori se vorbea despre *raportul de putere* și de *încercările* prin care aveau să treacă, omul muncii era permanent invocat ca sursă a celor mai ferme decizii, el era cel care-i readucea pe toți cu picioarele pe pământ, așa că, atunci când era pomenit, îl și vedea în fața ochilor pe acest *om al muncii* – așa cum e zugrăvit pe pancartele comuniste, din profil, cu bărbia și vârful nasului în vânt și cu antebrațele enorm de musculoase. În mână are un ciocan zdravăn sau un baros. El este cel care va dărâma zidurile în numele nostru."

*

Portret (al unui teoretician cu pălărie de pâslă)

Unul dintre oaspeții care-i frecventau cel mai des pe soții Krejcar era Karel Teige. Dacă Vladislav Vancura era, formal, președintele asociației Devětsil, Teige era creierul și motorul acestui grup al oamenilor de artă. El scria manifestele, proiecta și desena copertele; el se preocupa de expoziții, organiza prelegeri, călătorii, excursii și tot el hotăra cine să fie (și cine să nu fie) acceptat ca nou membru al asociației.[1] „Nu era niciodată

1 *Devětsil* a fost, începând cu anul 1920 și până la desființarea sa formală, în 1930, cea mai importantă asociație a oamenilor de artă din Cehoslovacia interbelică. Devětsil este și numele unei cunoscute plante medicinale din

agresiv, nu ridica tonul, ci avea un fel molcom, dar insistent de a argumenta, cu care îți făcea, pe nesimțite, praf rezistența. Putea și Teige să se înfierbânte, dar nu se răstea, nu țipa și niciodată nu se exprima bombastic. Demnitatea era cealaltă latură a acestui erudit. Aveai impresia că nu există domeniu de studiu pe care să nu-l stăpânească. Cel care se lansa într-o luptă intelectuală cu el era până la urmă obligat să se declare învins, nu din lipsă de argumente, ci pur și simplu pentru că „nu avea suficiente cunoștințe".

Tatăl lui Teige, bibliotecar la biblioteca municipală, îi pusese de timpuriu la dispoziție toate cărțile pe care fiul său voia să le citească. Poate că din pricina asta căpătase mania pentru cunoștințe periferice și adesea absolut irelevante. Existau pe atunci, de exemplu, douăzeci și unu de cinematografe la Praga. A pus pe cineva să le treacă numele pe o coală de hârtie de doi metri, pe care și-a pus-o pe perete, deasupra mesei de scris: ADRIA, ALMA, AMERICAN, BELVEDERE, ČECHIE, HELIOS, NA KNÍŽECÍ (și așa mai departe, în ordine alfabetică); sub numele fiecărui cinematograf punea programul săptămânal și bifa cu sfințenie toate filmele pe care apucau să le vadă el și prietena lui, Jozka Nevařilová. Uneori o luau și pe Milena când mergeau să danseze la Lucerna. Teige era scund și îndesat, aproape

---

familia captalanului (lat. *Petasites*). Literalmente, cuvântul înseamnă „nouă puteri" (de la *devet,* cifra nouă, și *sil,* putere) și face aluzie la primii nouă membri ai grupului. După afirmațiile lui Jaroslav Seifert – unul dintre primii membri aleși –, ideea numelui i-a aparținut lui Teige:

„Tocmai atunci apăruse cartea *Grădina din Krakonos* a fraților Čapek și am răsfoit-o ca să găsim un nume potrivit. Hoffmeister a propus „Feriga aurie". Propunerea a fost imediat respinsă. Dar, în aceeași carte, Teige a descoperit *Devětsil,* și numele ăsta a fost de îndată adoptat. Această stranie, misterioasă plantă medicinală, al cărei nume conține și cifra magică „nouă", ni s-a părut cea mai potrivită.

Trăiască Devětsil!

Și, de bucurie, Hoffmeister a cântat la pian un marș militar, acasă la Teige. Eram doar noi nouă la vremea aceea, dar curând s-au înscris și alții. Din păcate, nu sunt un cronicar bun, dar sper că totul este însemnat undeva, cu exactitate. Nu știu unde." (N. a.)

rotunjor, dar toată lumea era de acord că dansa bine, iar el declara: *Un om modern trebuie să se miște în ritmul vieții!* Drept pentru care prindea pe imensul lui afișier și fotografii cu perechi care dansează, inclusiv (bineînțeles) seriile grafice ale pașilor specifici fiecărui dans: *vals, rumba, tango.*

După aventuri de genul ăsta, se întâmpla adesea să stea treaz toată noaptea, să bea cafea neagră și să scrie fie recenzii, fie articole pentru programe sau cataloage editate cu ocazia inaugurării expozițiilor prietenilor săi; îți dădea impresia că e neobosit, un ocean de energie. Singurul lucru pe care nu se obosea să-l ia în seamă era aspectul său exterior. Bunul lui prieten, poetul Jaroslav Seifert, își amintește de fața lui Teige, permanent nebărbierită, și de pălăria lui de pâslă, pe care și-o învârtea tot timpul în mâini în timp ce vorbea; degetele îi alunecau nervos de-a lungul borului și al panglicii din jurul calotei, până când pălăria își pierdea total forma, iar el arăta de parcă ar fi avut o pungă mototolită din pâslă îndesată pe cap.

Teige își pregătea câte o argumentație pentru aproape orice situație în care ar fi putut nimeri. Dar în tot ce scria și în tot ce spunea revenea aceeași temă: spațiu și perspectivă. În 1927, când s-a mutat în vechea casă părintească de pe malul Cernei, l-a rugat pe Jaromír Krejcar să adauge casei un întreg apartament mansardat, pentru el și Jozka, și o terasă cu două ieșiri separate, de unde aveau o priveliște minunată a reliefului de acoperișuri spre Mánes și spre râu. În același an a fost terminată și clădirea Olympic, creația lui Krejcar, la o aruncătură de băț de locuința lui Teige. Olympic fusese gândită să fie primul magazin universal modern din Praga. Aidoma prorei unui uriaș vas de pasageri, construcția își croia drum prin miriada de căsuțe scunde din jur, și fiecare nivel apărea ca o punte luminată sărbătorește, cu scări, panouri pentru reclame și steaguri sau fanioane viu colorate. Pe spațioasa terasă-acoperiș a magazinului, Krejcar a făcut o fotografie cu toată trupa de gimnastică a lui Bela Friedländerová, pentru coperta noii reviste *Pestrý týden.* Zece tinere zvelte, în costume negre de gimnastică, stăteau înșirate una în spatele celeilalte, fiecare cu câte un picior întins în sus, imitând parcă

o demonstrație aeronautică, și umbrele trupurilor lor formau un model discret, dar limpede, pe betonul terasei.

Când Le Corbusier a venit în mult comentata sa vizită la Praga, Teige a insistat să se fotografieze alături de el și de alți arhitecți pe terasa-acoperiș a hotelului YWCA. Mai târziu, cu ocazia vizitelor internaționale, fotografiatul pe terasele-acoperiș a devenit un moment de rutină în program. La câteva luni după aceea a sosit la Praga Vladimir Maiakovski, căruia, deși vânăt de frig și vizibil altofob, i s-a cerut să stea ore întregi pe acoperișul unui bloc de locuințe nou construit pe Zitná, pentru ca scriitorii-gazde să se fotografieze, pe rând, alături de poetul rus.

Doamne, ce munte de bărbat și Maiakovski ăsta! scrie Slávka Vondráčková (care s-a fotografiat și ea cu un braț musculos al poetului pe umerii ei firavi). *Imediat după aceea, ni s-a spus că s-a sinucis. Am rămas îngroziți, nu înțelegeam nimic. De ce? ne tot întrebam. Nu ne-a dat nimeni nici o explicație.*

Cu cât serile la familia Krejcar se prelungeau, cu atât mai tare se învolbura Teige. Putea de exemplu să susțină că „arhitectura nu este o chestiune de măiestrie artistică. Ne putem pune întrebarea dacă n-ar trebui să privim arta ca pe una dintre cele mai nefericite invenții din istoria civilizației. În măsura în care am putea vorbi despre artă cu referire la arhitectură, atunci arta apare ca fiind condiționată de diverse nevoi sociale și, dacă e într-adevăr vorba de nevoi omenești *sănătoase*, *naturale*, este de la sine înțeles faptul că ele nu pot fi subordonate esteticii."

Era, bineînțeles, o afirmație pe care Krejcar nu putea să n-o combată. Prietenii vedeau că indignarea îi creștea în pas cu argumentația lui Treite, iar în cele din urmă declara că nici o știință – și nu în ultimul rând arhitectura – nu poate exista fără sentimente, fără intuiție, fantezie și mișcare: fără toate acestea, nu rămân decât date tehnice lipsite de semnificație.

„Și, în afară de asta", adăuga el, „este de fapt puțin ridicol că excluzi esteticul făcând uz de asemenea argumente puriste, fiindcă ce este purismul tău, *mon cher Charles,* dacă nu o dovadă pură a esteticului". Și pe tânăra lui soție, aflată în drum spre

bucătărie cu tava de servit, o delectau cascadele de râs ce marcau un punct câștigat de soțul ei.

*

Antibiografie („Rețetele Milenei")

Milena prefera să stea mai retrasă când aveau musafiri și să vorbească mai încet, ca prezența ei să nu le atragă prea mult atenția. Prietenii care veneau în vizită o găseau adesea în bucătărie, cu un șorț cu pătrățele albe și albastre, tăind cârnați sau scoțând găluște cu fructe din baia de aburi, cu un polonic, care, spunea ea, fusese cioplit de mama ei. În articolele ei din *Národní listy* își îndemna permanent cititorii să-i trimită rețetele lor favorite și, într-adevăr, acestea curgeau fără oprire:

Puteți face o supă de cartofi, bună și hrănitoare, din doi, trei cartofi tăiați în bucățele, pe care îi fierbeți în apă cu puțină sare; iese și mai bună dacă adăugați și câteva ciuperci tocate...

Milena le completa cu propriile comentarii și sfaturi „înțelepte" despre locurile din care se puteau cumpăra ingredientele, în ce mod trebuiau păstrate și alte asemenea detalii practice. Apoi a întocmit meniuri speciale, folosind cele mai bune rețete, și le-a publicat într-o carte cu titlul *Rețetele Milenei*. În felul acesta a devenit dintr-odată o autoritate și în domeniul atât de dificil al artei culinare, deși, după spusele fiicei ei, nu avea nici timpul, nici răbdarea și nici înclinația pentru o asemenea îndeletnicire.[1]

---

1 „... După câte mi-aduc eu aminte – și am o memorie destul de bună –, nu știu s-o fi văzut vreodată gătind ceva fără să producă o catastrofă. Ori se ardea, ca atunci când a scos tava din cuptor cu mâinile goale (o tavă, pe care, de fapt, menajera noastră, Mánicka, o băgase în cuptor), ori îi dispărea câte ceva, ori se vărsa, ori spărgea vreun vas. Intervenea permanent un motiv pentru care prânzul, pe care începea să-l pregătească, nu ajungea niciodată pe masă. Cât despre cină, punea de obicei niște felii de cârnat pe o farfurie și o salată cumpărată de gata, și fiecare se servea dacă și când i se făcea foame."
Jana Cerná, *Adresát: Milena Jesenská* (N. a.)

Dar probabil că acest lucru n-avea nici o importanță. Șorțul de bucătărie sau capotul făceau acum parte din identitatea ei de jurnalistă. Și poate că nu era atât vorba că se prefăcea sau că juca un rol, cât că dădea viață unei iluzii. Visase atâta timp la căsătoria perfectă, încât încerca acum s-o adeverească pe toate planurile, fiindcă, după toate aparențele, avea parte de ea.

*

Biografie

Ajutată și de Staša Jílovská, Milena a reușit în vara lui 1926 să-l convingă pe Václav Neubert, grafician și tipograf înstărit, să scoată un săptămânal de o cu totul altă factură:

Pestrý týden era o încercare de a realiza o imitație cehă a săptămânalelor englezești și americane. Tonul a fost dat încă de la primele numere, care au apărut în format *broad-sheet.*

Intenția era ca diferența să fie evidentă față de *Národní listy,* împietrit și fosilizat, adică să prezinte, prin format, fotografii și text, imaginea omului modern – *un om pentru care telefonul e la fel de natural ca și propria lui voce, și înotul la fel de simplu și natural ca mersul; un om care poate să călătorească cu avionul, sau cu un tren expres, fără să-și distrugă nervii de groază c-o să moară sau că-și va pierde bagajele,* așa cum Milena însăși se exprima într-unul dintre primele articole.

Erau puțini în redacție. În afară de Helena, secretara (i se spunea Lenka), care răspundea la telefon și se îngrijea de corespondență, mai erau Staša Jílovská, cea care ocupa formal postul de redactor-șef, Ada Hoffmeister, desenatorul Vratislav Brunner și Milena Jesenská.

Cvartetul lucra zi și noapte: scriau, desenau, fotografiau și traduceau. Când aveau nevoie de material suplimentar, făceau apel la persoane din grupul lor de cunoștințe. Karel Teige, spre exemplu, a scris cu entuziasm un articol despre școala Bauhaus, care tocmai își deschisese porțile la Dessau (asta cu numai câțiva ani înainte ca tot el să condamne întreaga școală, numind-o

„un muzeu modern de artă artizanală pentru ucenici tâmplari, care suferă de frustrări estetice"); Jaromír Krejcar a contribuit și el cu un articol despre camerele de baie moderne, cu fotografii de căzi strălucitor de albe, bideuri și diverse tipuri de conducte de apă caldă pe bază de încălzire cu gaz, de la firma Karel Červenka, de pe Štefánikova, din Smíchov („agregatul cu gaz nu numai că simplifică încălzirea băilor moderne. Gazul este în același timp mai ieftin, iar ca salubritate, infinit mai atrăgător decât încălzitul cu lemne sau cărbuni"); Willy Haas trimitea de la Berlin recenzii de film, și Gina Kaus relata de la Viena despre căminele de zi destinate copiilor ai căror părinți lucrează amândoi cu normă întreagă. Și, desigur, nu lipseau articolele de modă ale Milenei Jesenská, fiecare pornind de la ceva extrem de concret – *ceea ce caracterizează anul acesta paltoanele pentru toamnă și iarnă este lipsa nasturilor, lucru care ar putea să pară puțin nepractic...* –, dar, după câteva paragrafe, uneori după doar câteva rânduri, trecea la formularea pietrelor de temelie ale ideologiei simplicității, declarându-se inițiatoarea ei:

> Un palton bun este un palton durabil și un palton care-mi protejează rochiile. Pantofi buni sunt pantofii care nu mă rod, care rezistă tuturor intemperiilor și de-a lungul tuturor călătoriilor în care am nevoie de ei. Rochii bune sunt acelea care nu mă împiedică să mă mișc liber. Vreau să pot respira sănătos, să merg comod, să trăiesc fără stres, și pretind toate aceste calități de la lucrurile pe care le port.

Își semna toate articolele cu prenumele (la fel ca în revista tradițional-burgheză *Národní listy*, la care a continuat să colaboreze, publicând câte un material în fiecare duminică a acelui an, pentru pagina familiei).

A dat la o parte numele greoi *Jesenská* – așa cum s-ar fi lepădat de o rochie veche și incomodă! – și era acum *Milena*, față în față cu toată mulțimea de cititori, care nu numai că se identificau cu ea, dar, în aceeași măsură, aspirau la stilul de viață pe care-l reprezenta: era întruchiparea *timpului însuși* sub forma unui personaj simplu, sănătos, cu concepții pozitive despre viață.

Imaginea fericirii totale se confirmă într-o sâmbătă, cu puțin timp înainte de Crăciunul acelui an, când Milena le anunță mândră prietenilor și colegilor adunați în apartamentul de pe Spálená că ea și Jaromir vor avea un copil.

*

Numai la redacția revistei *Pestrý týdens* s-a muncit din greu în acea vară. Profesorul V. H. Brunner a cioplit șapte sute optsprezece coșulețe din sâmburi de piersici, doamna Milena a citit douăzeci și șapte de romane polițiste, și pe doamna Staša au durut-o în total treizeci și doi de dinți și măsele.

Vara care a trecut, Desene umoristice semnate de A. Hoffmeister, *Pestrý týden*, 24 august 1927

*

Antibiografie („Bărbați pe care i-am cunoscut")

„Problema mea cea mare e că n-am iubit decât bărbați slabi."

Așa scriai într-una dintre scrisorile adresate lui Willi Schlamm spre sfârșitul verii lui 1938 (era un moment când nu numai tu considerai că e momentul să-ți faci un bilanț al vieții).

Dar ăsta nu-i tocmai adevărul adevărat:

Ernst Polak. Avea alte gusturi decât tine, alte înclinații. Distrat, evaziv, dar slab? Nu prea.

Jaromír Krejcar. Voință de fier și până la urmă neputincios: dar în nici un caz slab.

Evžen Klinger. Ultimul tău „chiriaș", slovacul rămas în apartament când toți ceilalți se mutaseră. Blând ca un urs din pluș, dar și arogant și încăpățânat. Deloc slab.

Iar *Willi Schlamm,* pe care-l iubeai fără să recunoști și care îți dădea impresia că poartă de unul singur pe umeri povara refugiului unui popor întreg... Ceea ce admirai tu la acei umeri nu era deloc lipsa unei tării de caracter.

Dar poate că din pricina asta i-ai spus tocmai lui aceste cuvinte:

„Puternic" nu era decât bărbatul capabil să te ia în grijă doar pe *tine*, să aibă ochi doar pentru slăbiciunile *tale*, și până acum (scriai tu) nu s-a găsit nici unul care să poată face asta.

*

Biografie („Moment de cotitură")

Timpul trece prin noi ca și cum am fi țesuți din fire de ață invizibile.

Și atunci, nu există oare momente când simțim zvâcnituri prin pielea trupului – un semn că Dumnezeu trage de cusăturile din care ne-a țesut pentru a ne spune că toate lucrurile la care am aspirat cel mai mult în viață ne-au fost date doar cu împrumut, sau poate nici măcar atât?

Mai târziu, își va însemna ca „moment de cotitură" clipa când unul dintre cei mai iubiți colegi ai ei, desenatorul Vratislav Brunner, s-a îmbolnăvit și a murit.

Asta s-a întâmplat în toamna lui 1927, aproape simultan (după calculele ei „trebuie să fi fost chiar în aceeași zi") cu ziua în care a rămas însărcinată.

*

Ziduri

Fie vară, fie iarnă, Brunner se înființa la redacție în fiecare dimineață la ora nouă fix („era atât de punctual, încât puteai să-ți fixezi ceasul după el") și purta invariabil aceeași haină mototolită și același papion legat în grabă. De îndată ce intra sau, mai bine zis, de îndată ce pășea pragul (avea mersul mărunt și săltăreț al lui Groucho Marx), era salutat în cor de toată echipa de colaboratori cu un energic *DOBRÉ RANO PANE PROFESORE* (bună dimineața, domnule profesor). El însuși insistase să fie salutat de toți, rostindu-i-se nu numai numele, ci și titlul, dar își exprimase insistențele făcând în același timp șmecherește cu ochiul, asta însemnând că, dacă respectai formalitățile, după aceea ți se permitea să fii zeflemitor cu el oricând ți se năzărea.

În luna august a aceluiași an, în ziua în care Milena a împlinit treizeci și unu de ani, Brunner s-a urcat pe un taburet și i-a înmânat Milenei buchetul de flori pe care-l cumpărase cu banii redacției.

Nu-i ușor să ajungă cineva la înălțimea dumneavoastră, doamnă Milena.

Ei i-a plăcut teribil fraza asta. La fel îi plăcea și râvna cu care Brunner folosea orice prilej de a ironiza orice și pe oricine.

Și, la urma urmelor, își amintea Milena mai târziu, tocmai bogăția infinită de capricii, de farse, pofta lui de a lua totul în râs întreținea atmosfera de solidaritate dintre membrii redacției. Mai mult, le dădea sentimentul că pluteau într-un balon sublim al veșniciei, așa că nici unul nu simțea efortul depus, cu toate că uneori lucrau șaisprezece și chiar optsprezece ore pe zi.

În vara anului 1927 redacția a întocmit un supliment cu titlul *Cei mai cunoscuți oameni ai artei de la noi, în rolul de tată*, unde figura și profesorul Brunner, ținându-și în brațe băiețelul de doi ani, pe Jirka. Cel care dăruise viață altora primise la rândul lui o nouă viață în dar.

Sentimentul că fericirea avea să fie nesfârșită a mai dăinuit câteva luni și după acea vară „fantastică". Dar a venit apoi o zi de octombrie, când balonul s-a spart.

Ora se făcuse nouă, nouă și jumătate, zece, dar șifonatul Groucho Marx nu mai pășea pragul redacției.

După câteva zile, au văzut-o pe Lenka ținând receptorul apăsat pe piept, cu lacrimile șiroindu-i pe obraji. Tocmai i se comunicase de la spital că doctorii hotărâseră să anuleze operația planificată. Cancerul se răspândise, atacase deja organele vitale, și viața nu-i mai putea fi salvată.[1]

---

1 Conform mărturiilor Lenkăi Richterova, de la *Pestrý týden*, „ea (Milena Jesenská) era foarte atașată de bătrânul domn".

De neînțeles?

Din scrisoarea către Willi Schlamm (8 august 1938):

„Se întâmplă uneori lucruri atât de ciudate, să dai peste un om care nu-ți e complet străin, dar totul se termină, în mod inevitabil, pentru că realitatea îl smulge de lângă tine:

După vestea aceea au venit, unul după altul, multe semne proaste.

În noiembrie a sosit o scrisoare recomandată de la proprietarii ziarului, familia tipografilor Neubert, prin care li se aducea la cunoștință faptul că Milena era *persona non grata* la redacție. Motivul, pe care l-a aflat mai târziu, erau angajamentul politic și contactele ei politice, ambele considerate „compromițătoare".

La început, Milena nu a priceput absolut nimic. Ceea ce făcea ea nu putea fi caracterizat drept activitate *politică*; cu atât mai puțin i se părea că s-ar fi putut da o interpretare *politică* materialului pe care-l scrisese ea personal, pe care-l comandase altora sau pe care îl pusese la dispoziția revistei. Dacă nu cumva articolele ilustrate, nu complet inocente, despre platformele de petrol din Marea Caspică sau despre hidrocentralele din Urali fuseseră văzute ca un fel de texte omagiale, mascate, la adresa Uniunii Sovietice.

Întreaga redacție, Staša Jílovská, Ada Hoffmeister și Brunner, deja pe moarte, a protestat împotriva concedierii Milenei. Cât o privea însă pe Milena, acțiunea de protest și loialitatea colegilor nu i-au adus alinare. Și-a dat repede seama că existau și persoane care o supravegheau tot timpul, își aruncau ochii pe materialele de pe biroul ei, puricau tot ce scria. Și nu numai activitatea jurnaliștilor era la ora aceea pusă sub lupă. O umbră crescândă de neîncredere, de suspiciuni, se strecura până în straturile profunde ale societății, aidoma cancerului care pătrundea tot mai adânc în trupul lui Brunner. Aceleași articole din *Národní listy* care plângeau intensificarea neliniștii sociale, ca urmare a proastei conjuncturi economice, vorbeau din ce în ce mai des de comuniști cehi de rând, folosiți ca „instigatori" și „provocatori" și care „primeau ordine direct de la Moscova". În Polonia fuseseră deja arestați mai mulți comuniști pentru activitate ostilă statului. Tot mai mulți comuniști de frunte din

---

La Viena, am stat la căpătâiul lui Kafka și am așteptat până a murit. Am stat împreună cu un portar lângă micul sicriu al lui Brunner; a plecat pe lumea cealaltă, și eu nici măcar n-am fost acolo..." (N. a.)

Praga deveneau clandestini, temându-se că autoritățile cehe ar putea recurge la măsuri asemănătoare.

Când anume au devenit opiniile libere și independente nu numai supărătoare, dar și periculoase? Aceasta era întrebarea ce revenea obsesiv în cercul lui Krejcar. Sau mai concret: când a trecut statul de la rolul de apărător al cetățenilor la cel de instituție ce trebuie ea însăși apărată?

*

Biografie

La începutul verii lui 1928, Milena și Jaromír au plecat la hotelul lui Prokop din Špičák. Aveau amândoi mare nevoie de o perioadă de odihnă, de recuperare a forțelor. Și, într-adevăr, Milena s-a lăsat pentru prima oară copleșită cu totul de peisajele de acolo, ochii redescopereau în voie locurile pe care le cunoștea atât de bine, și s-a odihnit în mijlocul lor, ca și cum ar fi făcut parte din propria ei ființă.

De multe ori asociem o viață cu un sentiment de-o clipă, cu un anume ton, chiar dacă sentimentul e trecător și nu se mai întoarce niciodată. Poate că atunci singurul sens al vieții rezidă în clipa ce trece cu iuțeală pe lângă noi. Milena a scris despre lumina albă, tremurândă de deasupra povârnișurilor împădurite; despre spinările căprioarelor care trec în valuri repezi prin lanurile de grâu; despre amurguri înmiresmate de parfumul proaspăt de măcriș.

Făceau plimbări lungi, și Milena era mândră că se putea mișca „aproape ca înainte de sarcină", cu toate că „Honza", cum îi spunea copilului (convinsă că va fi băiat), „protestează, se învârte și mă lovește cu picioarele peste tot în burtă". Dar totul până într-o după-amiază sufocant de fierbinte, pe la sfârșit de iunie, când a avut nefericita idee ca în loc s-o ia la vale vreo doi kilometri, până la un pod de piatră peste pârâu, să treacă prin apă, tocmai prin locul în care pârâul era cel mai învolburat.

Jaromír traversase deja cu eleganță pe partea cealaltă și se așezase pe un bloc de piatră, cu pantalonii uzi leoarcă și suflecați

până la genunchi. Ea și-a scos pantofii, ciorapii, și-a ridicat pantalonii cât de mult a putut deasupra genunchilor și a început să pășească încet prin apa rece ca gheața, care o izbea și smucea cu mâini ascuțite ca acele.

Poate că accidentul ar fi putut fi evitat dacă Jaromír s-ar fi ridicat și i-ar fi întins mâna s-o ajute. Dar a rămas așezat, cu capul lui frumos întors în altă parte, fumând și ascultând parcă, extrem de concentrat, tăcerea văii; și când ea l-a strigat să-i spună că nu poate face singură pasul pe mal, a nimerit cu picioarele deja amorțite pe un pietroi ce se clătina, s-a împiedicat, și-a lovit pulpa dreaptă și genunchiul de fundul râului, s-a prăbușit și s-a învârtit de câteva ori în vârtejul rapid al apei.

Sigur că atunci Jaromír s-a ridicat într-o clipită, a tras-o la mal, și Milena a reușit să ajungă la hotel, deși înghețată bocnă și cu dureri ascuțite în genunchiul drept.

Spre seară se simțea obosită, îi era greață și a spus că vrea să se culce mai devreme. După cină, când Jaromír s-a dus să vadă cum se simte, a găsit-o tremurând, cu fața înțepenită și zguduită de spasme pe care nu le putea nicicum stăpâni. Deși nu existau indicii că i s-ar fi rupt apa, Jaromír se temea, ceea ce era de înțeles, să nu urmeze o naștere prematură. A comandat imediat o mașină care să-i ducă înapoi la Praga.

Pe drum spre Praga, Jaromír i-a telefonat tatălui Milenei, care s-a alăturat imediat echipei de medici pregătiți s-o preia în grijă pe Milena. Febra era încă foarte ridicată, dar, după toate aparențele, fătul nu avusese de suferit. Și nici nu erau semne de naștere prematură. Pe de altă parte însă, părerea doctorilor era că febra, durerile musculare și umflătura genunchiului erau urmarea unei septicemii. Când Slávka Vondráčková a aflat de accident, diagnosticul stabilit era ceva mai blând: *afecțiune reumatică agravată de tromboză la genunchiul drept.*

„Afecțiune reumatică" părea a fi un diagnostic liniștitor, pentru că putea foarte bine să fie o verigă dintr-un proces natural, dacă nu era pur și simplu cauzat chiar de pacientul însuși. Dar doctorul Záhorský, care o a îngrijit-o pe Milena în primele

săptămâni la clinica Vinohrady, și-a exprimat deschis părerea. Acest gen de septicemie nu apare niciodată în urma unei căzături, nici după lovituri ale extremităților corpului, și nici în urma hipotermiei. Nu există decât două cauze: ori o infecție bacteriană existentă deja corp, ori o boală venerică – gonoree, de exemplu.

Lucrurile astea le știa și Milena. Slávka Vondráčková povestește că Milena nu făcea nici un secret din faptul că minunatul, nobilul, frumosul ei soț, față de care avea grijă să nu comită nici cea mai măruntă vulgaritate, poate nu era la fel de nobil și credincios față de ea.

*

Nașterea

Nașterea a durat treizeci și două de ore. Profesorul Jesenský a stat tot timpul lângă ea. Când au început durerile facerii, le-a interzis doctorilor să-i dea vreun anestezic sau vreun analgezic.

Copilul trebuie salvat cu orice preț.

Timp de treizeci și două de ore a zăcut pe spate, neputând să se miște decât cel mult un centimetru la dreapta sau la stânga, cu niște dureri atât de înfiorătoare, încât uneori își pierdea cunoștința. Și tot timpul ținea pumnii strânși:

„Spera să fiu băiat", povestea Jana Černá după aceea, „și, când m-a născut, a văzut că și eu aveam pumnii strânși. Odată, Milena m-a întrebat dacă și eu îmi dorisem să fiu băiat."

*

Honza

I-a dat copilului numele Jana. După tatăl ei.

Sau după fratele ei mort, pe care, spre marea dezamăgire a tatălui, Milena nu reușise să-l înlocuiască.

Și îi spunea *Honza* – așa cum i se spunea și tatălui (sau fratelui).

*

Durerea

Și-a petrecut în total patru luni nemișcată, întinsă pe spate. Mai întâi la spitalul de pe Londýnská, din districtul praghez Vinohrady, apoi la sanatoriul din Piestány, în Slovacia.

Všechno je blbé a mám strašné bolesti, îi scrie Milena Slávkăi Vondráčková.

„Totul e infernal și am dureri înfiorătoare."

Sau într-o altă scrisoare:

„Mi se fac injecții. Pentru câteva momente, mai, mai că apuc să uit de dureri. Dar, după aceea, când se pornesc din nou, e mai greu de suportat șocul decât durerile în sine."

Și încă o scrisoare:

„Tata face *totul* pentru mine. Ca o ultimă binefacere, vrea să-mi ia și fetița. Dar pe Honza nu i-o dau. Cum aș putea să-i dăruiesc de bunăvoie copilei același viitor pe care mi l-a dăruit el mie? Nu, în cazul ăsta, o dau mai curând altcuiva!"

*

Febră

În pavilionul din parculețul sanatoriului cântă o orchestră de țigani și muzica lor o urmărește zi și noapte. Tonurile provocatoare, tânguitoare ale viorilor șerpuiesc prin visele și delirul durerilor – intră și ies, ca niște fire aspre de ață brută.

*

Vise de morfină

Sunt diferite. Unele pe care le visează când otrava tocmai începe să-și facă efectul, altele când efectul otrăvii, încetul cu încetul, începe să scadă. Într-unul din vise stă în semiobscuritate. Se lasă amurgul, dar orchestra de țigani tot mai cântă

în pavilion. Se aude și o voce joasă fredonând parcă o melodie monotonă. Își întoarce ușurel capul și vede lângă ea, pe noptieră, un pistol. Parc-ar fi o imagine de film. În fundul camerei, cu jumătatea trunchiului deja în întuneric, șade Jaromír, care-i spune zâmbind autoritar:

— Hai, Milena, umblă! Mai târziu oricum n-ai să te poți mișca.

Într-un alt vis e din nou fetiță, stă la o masă alături de tatăl ei, care joacă whist cu alți bărbați, cunoștințe de-ale lui. O mănâncă ochii din cauza fumului greu de trabuc, dar în jurul mesei antrenul e în toi, iar tatăl ei radiază de bună dispoziție și satisfacție din spatele sticlei lucioase a monoclului. Le povestește colegilor despre un fost magazioner, un bărbat între două vârste, „căruia i s-a descoperit o tumoare în gingie și în partea inferioară a maxilarului". Tumoarea pătrunsese în întregime sub dinți și săpase o gaură „cât o portocală" sub partea infectată a cavității bucale. Lucrul cel mai straniu a fost că, cercetându-se neoformația extirpată, s-a constatat nu numai că începuse să-i crească un strat de păr, dar și rudimente de organe vitale, ca rinichi și inimă.

— O frumusețe fără de pereche, spune profesorul Jesenský și trage mulțumit din trabuc. Aproape că ne-a părut rău că a trebuit să o operăm.

Nici nu se sting bine hohotele de râs ale tatălui, că în delirul febrei se află acum pe una dintre aleile proaspăt greblate ale sanatoriului, unde apare, venind spre ea, bărbatul cu tumoarea. Jumătatea stângă a feței lui e grotesc de umflată. Dar, ca și cum tumoarea i-ar fi supt toată vlaga, omoplatul stâng îi este complet atrofiat, iar partea superioară a brațului stâng, slabă și subțire ca a unui nou-născut înfometat. Bărbatul își întinde spre ea brațul acela degenerat, semn că-i cere ajutorul. Ea se întoarce, vrând să fugă de-acolo, dar e țintuită locului. E în pat, legată, nu se poate mișca.

În aceeași clipă vede că bărbatul cu tumoarea șchioapătă cu piciorul drept. Exact ca ea.

E piciorul ei.

*

Tratament

E așezată într-o baie de nămol, care ar putea să-i înmoaie articulația rigidă a genunchiului. Apoi, doi medici îi apucă zdravăn partea posterioară a piciorului și-l îndoaie; după aceea, îi pun o paletă ortopedică peste genunchi. Genunchiul, acum ușor îndoit, îi dă niște dureri atât de puternice, încât urlă ore întregi, își mișcă greoi piciorul și dă din mâini, doar, doar va scăpa de acel instrument de tortură. Singura soluție este să i se lege mâinile de marginea patului și să i se bage o cârpă în gură.

Profesorul Jesenský are grijă să comande un transport special de morfină, venit cu un avion de la Praga la Piestány. În fiecare dimineață o așteaptă o injecție de morfină pe noptieră, iar chipul obscur din partea cealaltă a noptierei nu este al lui Jaromír, ci al tatălui, smead, grav, cu monoclu.

— Lasă, *Milčička,* o să avem noi grijă să te faci bine, spune tatăl, și ca să demonstreze că Milena a revenit o dată pentru totdeauna la el, la dependența de el, la anestezie, se apleacă spre ea și îi înfige chiar el acul în brațul întins.

*

Biografie

La sfârșitul verii, când a ieșit din sanatoriu, Milena Jesenská își pierduse slujba la *Národní listy.* („Doamnă Milena, câți dintre cititorii noștri credeți dumneavoastră că vă suportă săptămână de săptămână descrierile de boli și rapoartele despre tot felul de nenorociri?" o întrebase redactorul cu ocazia unei singure și sumare întrevederi.)

La fel de prost s-a terminat și scurtul popas la publicația ceva mai liberală *Lidové novidny.* Stilul ei aparte și alegerea subiectelor, considerate înainte drept meritele ei cele mai de seamă, deveniseră în ochii lor o povară.

Se îngrășase câteva kilograme, iar piciorul drept, pe care acum, cel puțin, se putea sprijini, își pierduse complet mobilitatea. Se considera invalidă și simțea că și alții o priveau la fel: greoaie, împiedicată, lipsită de feminitate.

Dar o avea pe Honza: o fetiță vioaie, deșteaptă, în permanentă mișcare, care începea să se agațe și să tragă de toate cele. Acum apartamentul de pe Spálená devenise neîncăpător; era aproape imposibil să urce scara îngustă ce ducea spre logia de la etaj, târându-și piciorul țeapăn, cu Honza în brațe.

Cu un an înainte ca Milena să se îmbolnăvească, lui Jaromír Krejcar i s-a încredințat proiectarea pe strada Francouzská, din cartierul monden praghez, Vinohrady, a unei clădiri pentru birourile Uniunii salariaților din întreprinderile particulare. Condițiile contractului prevedeau ca arhitectul să poată dispune de o parte a clădirii. Deasupra clădirii cu cinci etaje destinate birourilor, Jaromír a clădit astfel un al șaselea palier, complet separat, care putea fi ușor împărțit în trei secțiuni: una care să adăpostească biroul pentru echipa în continuă creștere a colaboratorilor lui, și alte două pentru locuit: una pentru el, și cealaltă pentru Milena și Honza. Acoperișul clădirii era o terasă accesibilă prin mai multe uși largi, de unde aveai o priveliște nemaipomenită spre Námestí Míru, cu cele două turle în stil gotic nou ale bisericii Sfânta Ludmila și, mai departe, teatrul Vinohrady, cu luptătorii lui înaripați pe acoperiș. Milena pusese imediat pe terasă lăzi cu flori, plantase arbuști și tufe în vase mari de pământ și ghivece mai scunde și aranjase și o lădiță cu nisip pentru Honza.

Primele amintiri ale fetiței sunt legate de această „grădină suspendată" a Milenei, de Jaja, cum îi spuneau nu numai ea, dar și toți ceilalți, lui Marie Penicková, guvernanta cu bonetă ascuțită și caraghioasă, albă cu albastru, și uniformă albastră, întotdeauna impecabil călcată. Dar și de nesfârșitul labirint de tufe și arbuști de pe acoperiș, prin care se plimbau pisicile, cu cozile în sus, ca niște mânerașe.

Dar se petrecuse o schimbare ireversibilă înăuntrul Milenei în timpul lungii ei convalescențe, scrie Jana Černá. Obosea repede, era distrată, iar crizele de furie o apucau – n-ai fi crezut

că e posibil – încă și mai repede. Starea sufletească îi era extrem de schimbătoare, și uneori se comporta aproape sadic.

> Odată a observat că mi-era tare frică de înălțimi. Cu toate că ferestrele salonului aveau pervazuri late de beton, pe care îmi era ușor să mă cațăr și care îmi suportau greutatea, pur și simplu nu aveam curajul să sar de acolo pe podeaua din cameră. Asta o enerva pe Milena, pentru că nu voia să accepte că are un papă-lapte de copil. Și-a pus în cap să mă-nvețe să sar. A luat un cearceaf, m-a suit pe pervaz și m-a obligat să țin de două dintre capetele cearceafului, în timp ce ea ținea de celelalte două.
> — Uite, n-are de ce să-ți fie frică, mi-a spus.
> Dar mie tot mi-era, și răbdarea Milenei n-a durat mult. A tras de cearceaf ca să mă facă să sar. Am căzut și mi-am fracturat brațul. A urmat o scenă de panică și am fost dusă de urgență la spital.
>
> Jana Černá, *Adresát Milena Jesenská*

Erau și momente când Milena se lăsa absorbită de grija pentru fiica ei; era ca o datorie de onoare. Jana Černá își amintește, de exemplu, că la vârsta de șase ani a făcut otită. Deși ajunsese să i se inflameze și urechea interioară, Milena nu i-a dat voie doctorului, care fusese chemat acasă, să-i facă puncție în timpan („timpul petrecut la spital a făcut-o să își piardă pentru totdeauna încrederea în medici"), ci a preferat să stea zi și noapte la căpătâiul fetiței și să-i schimbe din oră-n oră compresele îmbibate cu acetat de aluminiu, până când inflamația a început, încetul cu încetul, să se retragă.

Faptul că avea grijă de fetiță, ca și scrisul sau activitatea politică erau și compensație, și evadare, după cum pisicile erau compensația pentru un bărbat, care acum lipsea mai tot timpul de acasă. Când era plecat, ușile camerelor lui rămâneau larg deschise, iar pisicile se perindau în voie și prin dormitor (unde de cele mai multe ori Jaromír dormea pe o saltea întinsă pe jos), și prin atelier. Milena nu se obosise niciodată să le învețe să-și facă nevoile într-o lădiță cu nisip, ci folosea hârtii și cârpe, așa că nu numai o dată s-a întâmplat ca acestea să se ușureze

pe planurile întinse pe plănșeta de lângă masa de scris. Dacă Jaja nu venea să șteargă, erau o mizerie și o putoare aproape de nesuportat.

Evadarea finală a fost morfina. Milena terminase de mult cu injecțiile, pentru că oricum nu ar fi fost în stare să și le facă singură, așa că acum lua otrava sub formă de pastile dicodit, pe care le păstra într-un vechi urcior de lapte, de culoare galbenă, care foarte rar se afla la o distanță mai mare de doi metri de ea.

Urciorul galben își avea locul pe o tavă, alături de un serviciu de ceai, sus de tot pe un raft, pentru ca Honza să nu poată ajunge la el. Când Milena stătea lungită pe canapea și citea romane polițiste, urciorul se afla pe masa de lângă colțul unde-și proptea ea bastonul. Vara, când se duceau la cabana din Dobřichovice, urciorul era așezat în dulapul pentru așternuturi, înfășurat într-un prosop. Milena nu încerca deloc să-și ascundă dependența de morfină. Urciorul galben cu pastilele de morfină era cunoscut de toată lumea, ca orice alt obiect din casă, ca orice alt ornament. „Singurul lucru deosebit în legătură cu urciorul ăsta", își amintea Jana Černá, „era rapiditatea cu care reușea mama să-l golească".

Dicodit era un preparat care se vindea numai cu rețetă, și foarte puțini doctori erau dispuși să reînnoiască rețeta în ritmul Milenei.[1] Jana Černá își amintește de șirul de doctori, format la început din cei de încredere, care veneau în pelerinaj la locuința din Francouzská. Milena îl ridica pe fiecare în slăvi pentru căldura și înțelegerea cu care-i privea dependența. Apoi, izbucneau „crizele", și Milena, disperată și pocăită, accepta reproșurile care i se aduceau și făcea tot ce putea ca să recâștige încrederea și respectul medicului. Și totul se termina prin capitularea ei. Iar aceasta ducea la o febrilă, dar minuțioasă trecere în revistă a cercului de cunoștințe, în căutarea unui nou doctor, pe care

1 Pastilele acestea se vindeau ca simplu medicament pentru tuse, dar conțineau o doză ridicată de codeină – un derivat al morfinei, drept pentru care era nevoie de rețetă de la medic. (N. a.)

să-l poată convinge să-i dea sau să-i reînnoiască rețete pentru prețiosul medicament.

Nu rareori se întâmpla ca în perioadele de criză, care puteau dura chiar și săptămâni întregi, Milena să încerce să scape singură de dependența de morfină. Se încuia în camera ei, făcea vânt cheii pe sub ușă și-o instruia pe Honza să nu cumva să descuie ușa, oricât ar *implora-o ea s-o salveze.*

În ochii Milenei, obiectele își recăpătau contururile; suprafețele lor deveneau tari, de nepătruns, dar, în același timp, pereții camerei se apropiau tot mai mult de ea. Înaintau smucit, aproape insidios, neregulat: doi pași înainte, un pas înapoi, până când nu-și mai dădea seama nici de ritm, nici de direcție. Camera nu mai exista atunci decât în mintea ei și n-avea nici o ieșire. Așa ferecată în propria ei ființă, Milena se apuca să dea cu pumnii, să lovească tot ce-i cădea în mână și urla că, dacă nu iese de acolo, are să înnebunească.

De partea cealaltă a ușii era Honza, care strângea în palma ei transpirată cheia eliberării, bolborosind cuvintele pe care mama îi spusese să le repete în cazuri din acestea: că urciorul era gol; că rețeta oricum nu putea fi reînnoită; că trebuia să mai îndure puțin:

Ale mami, prosím tě; zkus alespoň trochu vydržet.

Mama răspundea că, dacă Honza nu deschide ușa, sare pe geam, și fetița nici nu trebuia să se uite pe gaura cheii ca să-nțeleagă că mama nu glumea. Mâinile îi tremurau, fața își pierduse culoarea și era pe jumătate descompusă, ca de fiecare dată când nu avea dicoditul la-ndemână; ca și cum totul „depindea" de el, ca și cum i-ar fi fost indispensabil. Iar Honza, cu groaza ei de înălțimi, vedea deja cum fața aceea înfricoșătoare se cațără spre fereastra deschisă, urmată de mișcările violente ale brațelor și de zgâlțâitul picioarelor. Era numai o chestiune de timp până să-și piardă echilibrul și să cadă.

Pe urmă începeau țipetele și pesemne că asta era partea cea mai îngrozitoare: țipete răsunătoare, ascuțite, prelungi, de care n-aveai cum să te ascunzi.

An de an s-au repetat țipetele astea, și de fiecare dată Jaromír și Honza se dădeau bătuți și îi deschideau ușa nebunei cu fața descompusă, ca de moartă.

După un timp, Jaromír a plecat de acasă. Morfina începea să-i ruineze: fuseseră obligați să se mute într-o altă locuință și să primească chiriași, exact ca înainte.

Dar țipetele n-au încetat.

Când Honza s-a apropiat de gaura cheii, era sigură că vocea șoptită, prefăcută, de partea cealaltă a ușii, nu era a mamei. Sau poate că mama se transformase într-o altă persoană, oricum, nu mama ei vorbea. Fetița nu trebuia să-și încalce promisiunea, spunea vocea (blândă și mieroasă). Nu trebuia nici măcar să descuie ușa. N-avea decât să ia niște bani de pe raftul din vestibul, să coboare în stradă și să oprească un taxi. Șoferului trebuia să-i spună *exact cum era situația:* că mama ei era bolnavă și că trebuia să meargă repede la farmacia de pe Strossmayerovo Náměstí. Acolo trebuia să îl caute pe farmacistul Kremlík, pe care Milena îl cunoștea de ani de zile, și să-i spună tot așa, *exact cum era situația:* că mama ei se încuiase în dormitor și amenința să se-arunce pe geam dacă nu i se aducea de urgență medicamentul de care avea nevoie. Dar Honza trebuia să se grăbească și să ajungă acasă înaintea lui Evžen Klinger (așa se numea actualul chiriaș), pentru ca acesta să nu afle despre ce era vorba.

Așadar, Honza a luat banii de pe raftul din vestibul, a ieșit în stradă, a oprit un taxi făcând dezinvolt semn din braț, așa cum văzuse în repetate rânduri că făcea mama ei. La început, șoferul n-a vrut s-o ducă, pentru că o fetiță de opt ani n-avea ce căuta singură într-un taxi, dar până la urmă s-a înmuiat când Honza i-a spus *exact care era situația:* că mama se închisese în camera ei și că amenința să se arunce pe geam, dacă nu i se aducea de urgență medicamentul de care avea nevoie.

Când au ajuns pe Strossmayerovo Náměstí, în fața farmaciei era un alt taxi, în care se afla Evžen, chiriașul, cu rețeta veche într-o mână și cu o cutie de dicodit într-alta.

„Cu toate că nu aveam decât opt ani, am priceput că, dacă n-ar fi fost acolo unchiul Evžen, ar fi fost tata, și dacă n-ar fi

fost tata ar fi fost Vlasta sau bunicul. Mama ar fi putut să unelteasc㠄 până și cu Diavolul, dacă asta ar fi ajutat-o să-și capete prețiosul medicament."

*

Antibiografie

Dar, în primul și în primul rând, s-a petrecut o schimbare abia perceptibilă la început: de unde înainte îți trăiai viața deschis, fără nici un fel de prefăcătorii, acum erai permanent obligată să te controlezi. Lucrul cel mai important e să salvezi aparențele:

Am un picior puțin cam țeapăn, dar nu-i motiv să mă plâng, îi scrii prietenei Wilma Löwenbach.

Și despre postul de la *Národní listy* pe care-l pierduseși:

Nu-mi pot imagina că cineva ar vrea să mă angajeze pentru calități pe care nu le am sau ca să fac ceva ce oricum nu pot face.

În plus, nu vrei să te-ntinzi doar cât ți-e plapuma. *Trebuie* să ai guvernantă la copil, *trebuie* să ai bucătăreasă (o femeie care să-ți vină de trei ori pe săptămână, să-ți facă toate cumpărăturile și să-ți gătească); *trebuie* să ai o menajeră care să-ți facă curat. Zici că „n-ai putere". Dar ai suficientă putere s-o dăscălești pe Jaja că nu se ocupă destul de bine de Honza, s-o învinuiești pe bucătăreasă că te înșală la bani sau s-o apuci violent de braț pe femeia care-ți face curat și să-i scoți ochii pentru fiecare obiect care n-a fost șters de praf ca lumea.

*

Acasă la Milena

Invitațiile de sâmbătă seara au fost reluate aproape imediat după ieșirea Milenei din spital; dar nu mai veneau aceiași oameni. Sigur că prietenii vechi sau vechii colegi de redacție, Staša Jílovská și Ada Hoffmeister, veneau. Dar ceilalți jurnaliști sau editori lipseau cu desăvârșire.

Cât despre artiști și scriitori, își făceau acum apariția figuri noi, „tovarăși" anonimi, care spuneau că se ascund de poliție și veneau „la Milena" fiindcă auziseră c-ar putea întâlni la ea persoane care să-i ajute să găsească o locuință sau vreun loc de muncă sau, cel puțin, adăpost pentru o noapte. Staša Fleischmannová, una dintre fiicele gemene ale Stašei Jílovská (fiicele erau acum îndeajuns de mari pentru a fi și ele luate la întrunirile de sâmbătă), își aduce foarte bine aminte de atmosfera conspirativă, plină de energie îndârjită, aproape disperată, care caracteriza relațiile sociale ale Milenei. Cu puțin timp în urmă, Milena și Staša Jílovská făcuseră pentru *Pestrý týden* ample reportaje ilustrate despre actori celebri de comedie, ca Harold Lloyd și Buster Keaton. Dar, când mergeau și gemenele cu Milena la cinema, „nu vedeam decât documentare sovietice serioase sau filme de propagandă despre școli profesionale și cămine pentru copii orfani".

> Când sora mea și cu mine am împlinit doisprezece ani, Milena a decis că era timpul să ne începem serios educația politică, așa că ne înființam regulat în apartamentul ei minunat și în camera ei mobilată cu nimic altceva decât cu o foarte mare canapea-pat.
> Milena stătea lungită pe mijlocul canapelei.
> Noi ședeam de-o parte și de alta, la câte un capăt al canapelei.
> Camera avea o fereastră mare. Pereții erau albi.
> Deasupra capului Milenei, pe perete, atârna o cruce neagră din lemn: o amintire de la mama ei.
> În jurul Milenei erau gheme de lână. Îi plăcea să tricoteze.
> Când și când lua câte o pastilă de morfină și ne vorbea fie de fabricile de țesături din Manchester, fie de revoluția din octombrie, dar când i se părea ei că începeam să ne plictisim, ne trimitea afară pe terasă, să ne jucăm cu Honza.
>
> Staša Fleischmann (n. Jílovská), *Amintiri despre Milena Jesenská*, manuscris netipărit, Paris, 1983

*

*„Convorbire în contemporaneitate", Milena Krejcarová: Interviu cu un capitalist liberal (*Žijeme, *1932)*

— *Aș dori să vă rog să-mi acordați un interviu...*

— Știți ceva, mai pe la începutul anului n-aș fi avut timp. Am avut foarte mult de lucru, chiar mai mult decât în așa-zisele vremuri bune.

— *Cum așa?*

— Granițe închise, cererea extrem de scăzută pe piața internă, toate acestea mi-au creat multe necazuri și am fost nevoit să mai angajez personal și chiar să închiriez localuri noi. Acum, perioada aceea e depășită. La ora actuală piața internă e saturată, de exportat n-avem voie să exportăm, așa că două treimi din fabricile mele stau degeaba, iar eu am în fine timp să stau de vorbă cu dumneavoastră ziua în amiaza mare...

— *Cum vedeți dumneavoastră viitorul?*

— Cine poate să prevadă viitorul? S-ar putea ca tratatul balcanic să dea un nou impuls pieții. Poate mai pică niște comenzi. Dar, și în cazul ăsta, câștigurile nu vor putea acoperi cheltuielile de producție, și nici vorbă să ne mai aducă profituri în bani gheață.

— *Sunteți într-adevăr chiar atât de sceptic? Colegii dumneavoastră gândesc la fel?*

— Da, mulți gândesc așa. Sigur că sunt și unii care-și închipuie că lucrurile vor arăta ca în perioada antebelică, dar bineînțeles că habar nu au cum s-ar putea reveni acolo. Eu personal nu-mi fac iluzii. Lumea în care trăim acum se va duce direct în iad.

— *Viața dumneavoastră personală este și ea afectată de criză?*

— Fără discuție. Am vândut deja o mașină, la vară ne vom duce la Špindlerův Mlýn, nu în Elveția, unde de altfel nici nu putem schimba bani.

— *Și planurile de viitor? Copiii? Fiul cel mare e deja adult, nu? Va prelua el fabrica?*

— Ce nebunie spuneți! Să mai stea încă unul fără ocupație? Anul ăsta își ia bacalaureatul și am să-l bag la facultate, să se facă inginer.

— *Dar nu-i ridicată rata șomajului și printre cei cu studii superioare?*

— În cel mai rău caz, poate să plece în Rusia. Băiatul fratelui meu e chimist și lucrează acolo. Se pare că-i merge foarte bine.

— Și dumneavoastră? V-ați putea gândi să mergeți și dumneavoastră în Rusia?

— Pentru mine ar fi o aventură prea mare, sunt prea bătrân. Să plece tineretul. Acolo, cel puțin, li se oferă o viață mai bună decât aici.

— Nu suferiți din pricina situației îngrozitoare în care se zbate acum lumea?

— Ba da. Partea cea mai proastă e că nu se găsește de lucru. Nu cu mult timp în urmă, mă aflam la fabrică și eram convins că ceea ce fac eu e bine și folositor. Azi nu mai cred asta. Munca mea se reduce acum la tratative cu băncile și cu fiscul. Sunt neobosiți când e vorba să-și urmărească datornicii. Până la urmă, n-are să-mi mai rămână nimic.

— Care-i prognoza dumneavoastră pentru viitor?

— Totul a fost dat peste cap. Trecutul nu se mai întoarce. Asta-i cât se poate de limpede.

*

Chipul istoriei

Neobosită, în fiecare articol, Milena descria în imagini cât se poate de sugestive trenurile arhipline ce intrau greoaie în gările Smíchov și Holešovice, ușile vagoanelor, deschise cu mult timp înainte ca trenurile să se oprească, și mulțimea de oameni care se revărsa pe peroane – bărbați în haine de lucru aspre, tocite și femei cu fuste groase și capul îmbrobodit – trăgând după ei coșuri cu legume, saci cu cartofi și sfeclă, colivii cu găini speriate, care dădeau din aripi. Mulți dintre oamenii ăștia călătoriseră toată noaptea, dornici să poată vinde câte ceva din ceea ce aduseseră cu ei. Aveau priviri stăruitoare. Dar copiii, fie că stăteau în picioare lângă ei, fie că erau lungiți pe jos, priveau în gol, cu ochi obosți, semn neîndoielnic că le era foame.

Mai veneau și alte trenuri, încărcate cu minerii din Most și Ostrava sau din alte orașe miniere din nordul Boemiei și din Moravia, care se săturaseră până peste cap de faptul că li se închideau minele și că erau mereu amenințați de noi concedieri: soseau vagoane întregi cu bărbați aduși de spate, cu mâna întinsă

la cerșit, iar cenușa de pe fețele lor arăta ca un al doilea strat de piele sub pojghița lucioasă de sudoare.

Se postase, cu piciorul ei înțepenit, în capul scării dinspre ieșirea din gară, unde împărțea manifeste și le arăta pe unde s-o ia pentru a ajunge în locul în care se distribuia gratuit supă. Cu câțiva ani în urmă, stătuse tot acolo, cu Staša Jílovská, să-i întâmpine pe copiii acestor mineri, transportându-i către coloniile de vară înființate de comuniști.

Toate acestea constituiau material pentru noi texte, articole și reportaje. Descrierile „mizeriei" semnate de Milena erau cât se poate de nimerite pentru pagina de noutăți a publicației comuniste *Tvorba,* datorită titlurilor ostentative și a materialul ilustrativ senzațional.

Ziarul îi informa săptămânal pe cititori despre câte o nouă victorie a bolșevicilor în lupta cu sisemul bancar. În vreme ce în Europa curbele economiei o luau în jos și recesiunea devenise un fapt real, ele mergeau mereu în sus în Uniunea Sovietică. Acolo, șomajul și mizeria erau noțiuni necunoscute. Imagini cu zâmbete fericite ale muncitorilor din colhozuri, fotografiați în lanurile de grâu din Ucraina, cu sonde de petrol și turbine hidraulice („... aici se recoltează aurul alb"), cu tinere asiatice lucrând la o centrală telefonică din Irkuțk apăreau alături de imagini cu tineri americani care-și pierduseră slujbele și dormeau pe străzi în New York sau Chicago sau, împreună cu familiile lor înfometate, în beciuri și grote umede. *Tvorba* avea informații și despre ce se întâmpla cu cei care protestau împotriva șomajului și exploatării. Ziarul era plin de fotografii cu muncitori spanioli și germani bătuți până la sânge pentru că își folosiseră dreptul legal de a demonstra sau cu muncitori legați de stâlpi de telefon și linșați, și alții, cu spinarea și șezutul însângerate, în timpul interogatoriilor de la oficiile de poliție fasciste.

Julius Fučík, redactor-șef al revistei *Tvorba,* respinse iritat acuzațiile de „goană după senzațional":

Uitați-vă și dumneavoastră! Nu noi ne punem amprenta pe imaginile astea. Ele își pun amprenta pe noi. Nici un om nu e născut sărac, nici un om nu e născut flămând, nici un om nu e născut

să stea pe vine în tranșee. Noi arătăm aceste imagini pentru ca oamenii să se trezească – o dată pentru totdeauna!

Cu toate acestea, reportajele Milenei Jesenská nu erau pe placul tuturor. Ferdinand Peroutka, fostul ei șef de la *Lidové novidny,* care acum devenise redactor al recentului săptămânal liberal *Přítomnost,* contestă deschis valoarea adevărului prezentat într-unul dintre reportaje, declarând că „articolele Milenei Jesenská, în loc să prezinte în mod obiectiv starea de lucruri concretă, nu fac decât să servească drept instrumente în serviciul propagandei comuniste". Peroutka venea și cu o propunere practică: în loc să intensifice sentimentele de ură, ar fi mai bine să organizeze o colectă națională, pentru a veni în ajutorul celor mai nevoiași: să facă rost de mâncare, medicamente și locuințe.

Milena a răspuns printr-o scrisoare deschisă publicată de *Tvorba* pe pagina editorialului și adresată conducerii de redacție de la *Přítomnost*:

> Acum câtva timp am stat de vorbă cu domnul Peroutka despre condițiile de viață ale șomerilor, în general, și ale celor din Praga, în special. I-am vorbit despre grotele din munți, despre încăperile subterane mâncate de igrasie, despre cocioabele de lemn pline de mucegai și despre gropile săpate în pământ, unde trăiesc mame și copii. Nu-i venea să-și creadă urechilor. Și acum vreți să se meargă și mai departe. Vreți să trimiteți un jurnalist să fotografieze o lucuință din asta de piatră undeva în Praga, cu o femeie în fața „ușii" căminului ei, fericită că primește pomana dumneavoastră; și sunteți atât de crud și insensibil, încât o faceți pe femeia aceea să stea ore întregi în ger, cu pruncul în brațe, și o mai și obligați să zâmbească spre aparatul de fotografiat și să-și exprime bucuria pentru ajutorul primit din partea oamenilor bogați, care încă afirmă că au o conștiință...
>
> Milena Jeseská, „Ajutorul vine de altundeva",
> *Tvorba*, 9 februarie 1933

Se ajunsese la o răscruce și trebuia ales un drum. Nici măcar membrii grupului de artiști Devětsil n-au rezistat prea mult presiunilor politice din afară și asociația s-a scindat într-o falangă moderată și una radicală.

Radicalii s-au alăturat lui Karel Teige și grupului *Levá fronta,* care propaga ideea că și intelectualii aveau acum datoria să sprijine bolșevizarea Partidului Comunist Ceh, dictată de președintele partidului, Klement Gottwald. Și, vrând parcă să se autoconvingă de justețea viziunii sale, Teige a început să publice în *Tvorba* articol după articol, abundând de raționamente nesfârșite pe tema „intelectualii și revoluția", garnisite cu citate din Lenin, adesea de neînțeles, sau cu tirade propagandiste subliniate cu litere aldine, italice sau distanțate.

Cât despre președintele Partidului Comunist, el nu se preta la subtilități de felul acesta. Când comuniștii din parlamentul ceh au fost acuzați că nu sunt decât simple marionete în mâinile Uniunii Sovietice, Gottwald s-a ridicat în picioare și a bătut cu pumnul în pupitrul de la podium:

Când spuneți că urmăm ordinele venite de la Moscova și că mergem la Moscova din aroganță, aveți perfectă dreptate. Noi suntem partidul proletariatului cehoslovac și cel mai de seamă centru revoluționar se află la Moscova. Și mergem la Moscova ca să învățăm... Vreți să știți ce? Mergem la Moscova ca să învățăm cum să vă strângem pe voi de gât!

Pătura liberală, democratică a societății era zguduită de fiori de groază și avea presimțiri funeste. Statul se apăra în singurul mod pe care îl avea la îndemână. Cu sprijinul unei legi promulgate în 1923, menite „să ocrotească și să apere Republica", statul căuta acum să pună stavilă propagandei comuniste. *Tvorba* apărea tot mai des cu spații goale între articole:

ZABAVENO

...adică cenzurat (sau mai degrabă „confiscat") – așa scria în spațiile goale cu litere mari și negre, și uneori: *titul, obraz i text zabaveny* (titlu, imagine și text cenzurate), ca să nu rămână nici o îndoială în legătură cu ceea ce fusese scos.

Când nici măsurile acestea n-au mai avut efect, a fost dată în judecată întreaga redacție a ziarului, în baza a trei legi diferite: articolul 300 din Codul Penal referitor la instigare la ură și

dispreț față de instituțiile de stat, articolul 14, capitolul 1 al Constituției, referitor la incitarea cetățenilor împotriva orânduirii republicane și democratice și, în fine, articolul 15, capitolul 1 al Constituției, cu privire la provocarea la crimă și delict contra cetățenilor.

Pe data de 13 octombrie 1933, Julius Fučík a scris un articol fulminant, apărând dreptul la existență al revistei, un articol care începea pe prima pagină și acoperea încă trei pagini de ziar. Fučík scria că *Tvorba* nu era nici pe departe un organ al protestelor politice sau al propagandei politice, care n-ar interesa decât pe câteva mii de cititori, ci dimpotrivă, era imaginea și vocea a sute de mii de cetățeni ai republicii cehoslovace, din toate clasele sociale și încadrările profesionale, *profesori, constructori, muncitori din industria textilă, angajați ai poștei, mici agricultori, soldați, funcționari, croitorese și străini.* Aceasta fiind situația, a reduce *Tvorba* la tăcere ar însemna să pui pumnul în gură unei națiuni întregi, adică un act care, indiferent de rezultatul legal al conflictului, ar fi condamnat eșecului, pentru că *un popor întreg înaintează în pas de marș spre destinul său definitiv și, indiferent dacă acest destin se numește Victorie sau Înfrângere, un lucru este oricum limpede: marșul nu poate fi oprit.*

Cu o jumătate de an înainte, guvernul de la Weimar capitulase și Adolf Hitler fusese ales cancelar la Berlin. În umbra victoriilor fasciste din Europa, Partidul Comunist din Cehoslovacia era pe cale să devină formațiunea cu cel mai mare număr de simpatizanți din țară. Liberalii sunt încolțiți din două părți, și Milena Jesenská e printre cei care strâng cel mai tare șurubul și, reluându-și polemica împotriva lui Ferdinand Perouka, se întreabă la ce-ar servi cenzura, dacă nu la apărarea unor enorme interese economice și protecționiste:

> Democrația capitalistă ne arată în permanență cât de nedemocratică, de-a dreptul dictatorială este. Ar fi ajuns oare Hitler la putere dacă n-ar fi avut de partea lui cel puțin cincizeci la sută dintre legi, dacă n-ar fi fost susținut de capitaliști, de naționalism, de poliție...

Da: Democrația capitalistă este ca o ușă larg deschisă spre odaia fascismului.

Milena Jesenská, „Ce front dorim să avem",
Tvorba, 23 martie 1933

*

Biografie

Dar cât de profunde erau convingerile ei politice? Avea și carnet de partid?

Dacă ar fi avut, numele ar fi trebuit să-i figureze într-unul dintre registrele Partidului Comunist. Dar numele ei nu exista pe nici o listă de membri, nici măcar a districtului Vinohrady, adică districtul de care aparținea.

Pe de altă parte, dacă deschidem publicații ca *Tvorba* sau *Rudé právo,* îi găsim de mai multe ori numele și adresa (*Francouzská, nr. 4*) la rubrica: chemare la ședința de partid a districtului. Cu alte cuvinte, se pare că nu a renunțat la ambiția de a juca rolul de gazdă, nici când singurii oaspeți erau tovarășii ei de convingeri politice.

Nici Jana Černá nu șovăie vreo clipă cu privire la profunzimea și seriozitatea convingerilor comuniste ale mamei sale:

Milena era o comunistă convinsă şi nu-şi făcea nici un fel de probleme de conştiinţă, indiferent de urmările posibile ale acestor convingeri. La vremea aceea credea cu tărie că singura cale bună şi justă de urmat era comunismul.
Munca de partid era pentru Milena opera vieţii ei şi nu făcea nimic în grabă sau de mântuială. Credea pur şi simplu că nu există un alt mod de a făuri o orânduire raţională, omenească şi dreaptă, decât prin comunism.

Jana Černá, *Adresát Milena Jesenská*

În același timp însă, Černá atrage atenția asupra faptului că mama ei n-a pierdut niciodată ocazia să pună în discuție greșelile

și lipsurile partidului, și din cauza asta a intrat în conflict cu mulți dintre colegii ei, care se preocupau în primul rând de propriile cariere și preferau căile cu mai puține obstacole.

„Ceea ce mă uimește cel mai tare e faptul că ni se pretinde o supunere neabătută", îi scrie Milena Stašei Jílovská, după o ședință pesemne neobișnuit de furtunoasă. „Șușotelile astea permanente, exclamările înăbușite și privirile ferite. Îmi întorc capul și îi privesc în ochi pe tovarășii mei. De îndată ce deschid gura, arată ca și cum ar escalada niște ziduri înalte și periculoase: morți de groază că n-are să fie nimeni să-i prindă în brațe când aterizează de partea cealaltă. Și atunci, ce valoare au încrederea noastră în muncitorime, loialitatea absolută față de colectivele muncitorești, dacă nu suntem în stare să vorbim *deschis* unii cu alții?"

Aproape că nu cadrează cu biografia: dar adevărul e că la vremea aceea Milena nu dispunea numai de multă putere, ci și de o capacitate manipulativă la fel de remarcabilă. Era bine cunoscută necruțarea cu care-și pedepsea prietenii și colegii care nu dădeau dovadă de solidaritate, în primul rând față de ea. În afară de asta, a fost mult timp în bune relații cu multe persoane din conducerea partidului, precum și cu membri de partid și scriitori influenți, ca Julius Fučík sau istoricul și jurnalistul Záviš Kalandra. Se zvonea chiar că avusese câțiva ani o „aventură" cu Fučík. Prieteni comuni povesteau că *Julek* (așa i se spunea) îi făcea deseori vizite Milenei în apartamentul cu terasă de pe Francouzská, când Jaromír nu era acasă sau se știa că e plecat din oraș. Atunci, Milena le trimitea pe Jaja și pe Honza la câte o plimbare lungă în Riegrov Sady, sau chiar până sus, la Petřín. Suferea că era prea grasă și se lamenta deseori din cauza asta. Mai era însă, așa cum se exprima ea, suficient de vanitoasă încât să se poată imagina ca jumătatea unei „perechi frumoase". Vorbea și despre dragul ei Julek cu un fel de tandrețe alintătoare – despre comportamentul lui de gentleman și despre surâsul lui „șmecher" (*šibalský úsmev*), pe care-l adora. Erau văzuți des împreună, mergeau la cinema sau la Kafé Metro, unde fredonau împreună cântece sovietice pentru copii, în cehă,

dar cu un accent rusesc exagerat – *Svítí rudá hvězda/ na vesničky i města/tratata tratata tratata* – (și aici Milena marca ritmul ridicându-și energic bastonul în aer)– *svítí rudá hvězda.*[1]

Pe atunci, Milena avea o normă întreagă ca secretară de redacție la săptămânalul *Svět práce.* Redactorul, Ladislav Kopriva[2], aplica un regim sever. „Biciul" îi spuneau colaboratorii, care trebuiau să-i suporte ochii furioși holbându-se pe deasupra meselor lor de scris. În același timp însă, loialitatea față de superiorii săi era de nezdruncinat. Formal, *Svět práce* era un organ al *Včela,* asociația cehoslovacă a consumatorilor, dar de fapt nimic nu pleca la tipografie fără acordul prealabil al partidului.

Cel care știe să citească printre rânduri, vede foarte clar că au intervenit schimbări în multe dintre articolele, reportajele și interviurile pe care Milena Jesenská le scrie pentru *Svět práce.*

În reportajele anterioare, cele pentru *Tvorba,* angajamentul ei se simte ca un clocot de revoltă în spatele textului: prelungește frazele mai mult decât trebuie și ridică temperatura retorică până la nivelul exagerărilor agitatorice. Poate că zelul politic al acelor articole e orb, dar nu se poate spune că ele nu sunt autentice sau sincere. În *Svět práce,* articolele își păstrează doar retorica, doar învelișul. Le lipsește acel miez, care să le dea rezonanță. Sunt făcute numai din fraze impuse.[3]

---

1 *Steaua roșie strălucește/peste oraș și peste sat/ tratata, tratata, tratata/steaua roșie strălucește.* (cehă)

2 Urzică. (cehă)

3 *„Copiii răspund ei înșiși la întrebările pe care le pun adulții curioși:*

Întrebarea nr. 1: Ce vrei să te faci când o să fii mare?

Răspunsul nr. 1: Vreau să mă fac grădinar în Uniunea Sovietică, să muncesc pentru binele comun.

Întrebarea nr. 2: Crezi în Dumnezeu?

Răspunul nr. 2: Eu nu știu nimic despre Dumnezeu și nici nu cred în el. Dar cred într-o lume în care domnesc dreptatea și egalitatea, în care toată lumea are de lucru, ca în URSS.

Întrebarea nr. 3: Ce știi tu despre URSS?

Răspunsul nr. 3: Știu doar că vreau să fiu acolo și să văd cu ochii mei cum se construiește socialismul."

Semnat MJ. „Anchetă cu 14 întrebări", *Svět práce,* nr. 3/1935. (N. a.)

În anii aceștia de transferuri obligatorii, epurări și procese politice, fiecare membru de partid se simte încleștat. Știrile îi făceau pe cei mai mulți să spună că nu știu ce să mai creadă. De fapt, nu știau încotro să-și îndrepte privirile ca să scape de semnele scrise peste tot cu roșu.

Oricine avea un coleg sau un vecin plecat la Moscova putea să relateze despre razii nocturne în locuințe sau despre vecini și colegi care au fost ridicați și apoi nu li s-a mai dat de urmă. Se ajunsese atât de departe, încât nici nu îndrăzneai să te interesezi de vecinul dispărut, de teamă ca nu cumva întrebarea să fie luată drept dovadă de complicitate.

Milena observa în același timp că frica și suspiciunea se infiltrau și printre colegii și prietenii ei. Unii dispăreau, se retrăgeau din partid. Alții cultivau teama și complezența ca forme normale de socializare. Mai erau și alții, care profitau de nesiguranța climatului și încercau să clădească o nouă carieră: a dogmatismului și a loialității nezdruncinate față de partid. Milena Jesenská vedea tot, știa tot, dar hotăra să rămână pe loc. Poate că se temea să nu-și piardă slujba. La ora aceea, Milena era divorțată și avea singură grijă de un copil de vârstă școlară, așa că într-o asemenea situație „nu poți face pe aroganta și independenta", după cum îi scria Stašei Jílovská.

Și totuși, în cele din urmă, ruptura a fost inevitabilă, dar s-a produs din motive mai mult personale decât ideologice. Milena i-a povestit câțiva ani mai târziu colegului ei, jurnalistul austriac Willi Schlamm, că aprobase – tot pentru bani! – publicarea unui articol scris de „chiriașul" ei, Evžen Klinger, care-și permisese să se îndoiască, destul de discret, de faptul că Zinoviev sau Kamenev ar fi agenți ai Gestapoului, așa cum se afirma la Moscova.

Fără îndoială că Milena a citit articolul înainte să-l trimită la tipografie. Știa probabil foarte bine c-o să iasă scandal. Și, într-adevăr, domnul Kopriva a chemat-o la el în birou și, fluturând ziarul, i-a cerut pe un ton enervat să renege „imediat" afirmațiile mincinoase ale tovarășului Klinger.

— Bineînțeles că nici nu mă gândesc, a răspuns Milena.

La care Kopriva a spus:

— În cazul ăsta, poți cel puțin să nu mai ai de-a face cu *el.*

Probabil că Milena l-a fixat cu o privire confuză, deoarece Kopriva s-a simțit nevoit să se exprime mai deslușit:

— Pentru că trăiești cu el, nu?

Când Milena i-a confirmat lui Kopriva lucrul ăsta, el a zis:

— Atunci despărțiți-vă!

Până să-și revină Kopriva din palma încasată, Milena apucase deja să-și strângă hârtiile din birou și să iasă din redacție.

Asta se întâmpla în august 1936. Ceva mai târziu în aceeași lună, pretinșii trădători de clasă, Zinovjev și Kamenev au fost executați la Moscova, act ovaționat de presa credincioasă partidelor comuniste iubitoare de pace din întreaga lume. La Praga, atitudinea intransigentă față de spionii și trădătorii din rândurile partidului era văzută ca un indiciu clar al faptului că în lupta de clasă nu se permiteau abateri de la linia pe care o trasase istoria:

„Revoluția socialistă n-are nimic de-a face cu revoluțiile estetice care au azi loc în cănile cu ceai ale intelectualilor – o băutură călduță, prost filtrată, îndulcită, parfumată și colorată în toate felurile, menită să potolească stomacul unei clase izolate", scria poetul Stanislav Neumann într-un apel și le cerea tovarășilor săi cu vederi asemănătoare să rezolve, odată pentru totdeauna, problema „intelectualității mic-burgheze" din Praga și a „facilelor ei jocuri moderniste".

Trecuse vremea indulgențelor.[1]

---

1 Era vorba de același Stanislav Neumann care o rugase cu mult înainte să traducă primele povestiri ale lui Kafka, pentru revista sa, *Kmen.*

Neumann împreună cu mulți alți scriitori fuseseră excluși din Partidul Comunist încă din 1929 din cauza „concepțiilor lor mic burghezo-liberale". Marea majoritate a celor excluși, printre care și poeții Jaroslav Seifert, Josef Hora, precum și președintele asociației Devětsil, Vladislav Vančura, au fost „înghețați". Domnul Neumann s-a bucurat de indulgența partidului și a fost reprimit după câțiva ani. (N. a.)

*

Casa tatălui meu avea multe ieșiri

Pe strada Křemenková se afla o căsuță, proprietatea unuia dintre primii membri ai grupului Devětsil, Vladimír Štulc. La parterul casei era de ani de zile un bistrou administrat de un oarecare Goldhammer sau *Goldi*, cum îi spuneau amicii.

Bistroul consta dintr-o singură încăpere cu o tejghea îngustă, câteva scaune în jurul câtorva mese, iar jos era o pivniță, unde Goldi își depozita vinurile. Vinurile răcoritoare din valea Rinului și Mozelei, aduse din Germania, sau vinurile italienești rubinii, Chianti, erau vestite în toată Praga, așa că, începând cu orele târzii ale după-amiezii și apoi toată seara, mica lui clientelă obișnuită, amatoare de vin, se aduna la mesele din apropierea tejghelei. Erau mai ales intelectuali, actori și scriitori. Veneau des Jaroslav Seifert și Vítězslav Nezval, vechi membri ai Devětsil; când Karel Teige și prietena lui, Jozka Nevařilová, se mutară pe strada Černá, adică la câteva sute de metri de bistrou, deveniră și ei clienți fideli ai locului.

În 1927 Karel Teige moștenise casa părinților, întregul imobil de pe Černá nr. 14, care fusese proprietatea tatălui; când i-a încredințat prietenului său, Jaromír Krejcar, proiectul de renovare a clădirii, Teige avea în minte un scop foarte clar: cu ajutorul acelei moșteniri a trecutului, voiau să indice cum va arăta viitorul.

Krejcar a început prin a îndepărta orice urmă de stil baroc din ornamentația fațadei, pe care a făcut-o simplă și netedă ca fațada unui local industrial. Apoi a dărâmat mai multe ziduri interioare, pentru a soluționa într-un alt fel chestiunea încăperilor și a adăugat încă un etaj. Acest apartament de la mansardă era format din două locuințe separate, dar unite printr-un alcov-bucătărie de uz comun: simplu și practic. Locuințele aveau toalete, băi și camere de lucru pentru Teige și Nevařilová, dar nici o încăpere care să aducă măcar a dormitor conjugal cu loc pentru pat dublu sau pentru două paturi alăturate.

Teige mergea așadar la Goldi și, cu paharul de vin într-o mână și pălăria tocită de cât o tot freca, în cealaltă, își prezenta discursul referitor la tot ceea ce detesta el cel mai mult în arhitectura burgheză, în primul rând dormitorul conjugal, pe care-l considera *un cuib sau mai curând un loc pentru clocit al celei mai primitive forme de viață sexuală burgheză, o imagine aproape șocantă a banalității și decadenței erotice.* Ca să nu mai vorbim de căsătoria în sine: *o formă de canonizare a prostituției.*

Mai declara cu tărie că trecuse de mult vremea când oamenii se baricadau în locuințe ca în niște cetăți bine păzite. Locuința trebuie văzută acum ca ceva practic și, prin urmare, trebuie subordonată nevoilor concrete ale unui proletariat în continuă creștere. Nu se punea acum nici problema de gust, nici de opinie, ci pur și simplu problema necesității istorice.

Teige făcea comparație între locuință și căile ferate:

> Dacă acum câteva sute de ani căile ferate ar fi fost inventate cu scop experimental și speculativ, ele n-ar mai fi avut nici un fel de importanță practică. La fel se întâmplă cu noul tip de oraș, de case-colectiv, care până nu de mult erau o utopie arhitectonică, dar care vor lua avânt și își vor dovedi deplina importanță practică numai în Uniunea Sovietică de azi, unde, conform planului cincinal, e nevoie de aproximativ 60 000 de ingineri străini pentru atingerea obiectivelor economice. Dacă ținem seama de faptul că în țările vestice activitatea în domeniul construcțiilor e în regres, arhitecții avangardiști din vest trebuie să înțeleagă că sarcina lor cea mai importantă este de a crea case-colectiv, cu spații individuale standardizate, și că acest concept a dat deja rezultate pe scară largă în orașele sovietice nou construite.[1]

Ce însemna de fapt arhitectură *adevărată* după Teige?

Teige susținea că are un vis: un vis despre o arhitectură care să dărâme toate zidurile existente între estetică și formă, o arhitectură care să constea din „plan de bază și nimic mai mult",

1 Karel Teige, din *Nejmenší byt* (*Cea mai mică locuință*), publicație-program, 1932. (N. a.)

capabilă să depășească toate restricțiile, cu excepția celor de care oamenii au nevoie (la momentul respectiv); era un vis pe care omul l-a întreținut din toate timpurile: *...ca pământul, laolaltă cu natura, să fie locuința omului, fără palate, fără temple și fără arhitectură...*

Cu mult înainte ca procesele de la Moscova să dezgolească fațadele stalinismului, trădarea acestui vis – *victoria prudenței și a josniciei*, cum spunea el, l-a făcut pe Teige să se îndepărteze de convingerile lui comuniste. Faptul că în 1932 concursul internațional pentru construirea Palatului Sovietelor din Moscova a fost câștigat de *Joltovski, cu proiectul său neoclasic, academic și demodat, un morman de gunoi stătut,* era ceva, așa cum se exprima în *Žijeme*, *absolut de neînțeles, aproape scandalos.* Când arhitectura stalinistă neoclasică, a apărut așa, din senin, Teige a văzut în lucrul ăsta *un simptom înfricoșător al răului până atunci disimulat,* care, în mod conștient, urmărea *să promoveze aparența, și nu realitatea, elementul decorativ, și nu funcția:* o adorație simplificată și paralizantă a puterii cu insignele ei, în locul respectului și grijii față de individ și nevoile acestuia.

Arhitectura trebuie să se nască din oameni, nu din birocrați – aceasta era concluzia lui Teige; și, ca urmare, nu numai birocrații i-au întors spatele, ci și mulți dintre colegii și prietenii de până atunci – toți cei care erau ocrotiți de birocrați.

După 1936 i s-a pus eticheta de *trotkist* și au avut loc campanii împotriva lui, când „teigeanism" era sinonim cu „umanism" și alte monstruozități burgheze decadente.

Dar serile de la Goldi au rămas aceleași, deși clienții se mai schimbau de-a lungul anilor. După război veneau la bistrou și ofițeri superiori din Armata Roșie, care preferau să soarbă un Chianti decât să dea pe gât un pahar cu vodcă, și, într-o seară cu totul memorabilă, Goldi l-a primit pe însuși tovarășul Registan, autorul imnului sovietic, care le-a cântat tuturor melodii populare armenești, acompaniindu-se cu vioara și acordeonul.

Teige își continua vizitele la Goldi, ședea la bar când nu era prea multă lume, sau pe trotuar, când înghesuiala era prea mare: o figură melancolică, îmbrăcată într-un palton mototolit

și pălărie de pâslă, care acum se retrăgea din discuțiile agitate; își lăsa paharul pe masă și se scuza că trebuie să plece acasă pentru că avea de lucru.

De lucrat, lucra el, dar pericolul de a fi și în Cehoslovacia comunistă condamnări la moarte fără motiv, asemănătoare celor din Moscova, l-a făcut să-și ardă toată corespondența internațională, compromițătoare. Stătea treaz noapte de noapte, fuma, bea cafea neagră și scria la o enciclopedie uriașă în cinci volume, despre pictura, sculptura și arhitectura cehă din ultima sută de ani. Își spunea că, dacă nu mai poate să influențeze orientarea artei contemporane, poate cel puțin să se retragă cu întreaga artă contemporană la el acasă și să construiască un palat din mormanele de însemnări și extrase adunate pe masa lui de scris.

Enciclopedia nu a fost publicată, fiind considerată decadentă și formalistă. La fel și proiectul despre fenomenologia artei moderne, pe care curând după aceea l-a prezentat spre examinare biroului oficial al cenzurii. În vara loviturii de stat a comuniștilor, Teige este propus pentru postul de profesor de istorie a artei la Universitatea din Praga. Propunerea este respinsă din considerente politice. Unul dintre cei care se opun cu cea mai mare înverșunare e fostul redactor-șef de la *Svět práce,* Ladislau Kopriva, care după venirea la putere a comuniștilor este avansat pe post de șef al poliției secrete din Praga. Agenții poliției păzesc zi și noapte apartamentul lui Teige și merg pe urmele lui oriunde se deplasează.

Până la urmă, nici nu mai are curajul să scrie la el acasă; ia tramvaiul și se duce la iubita lui, Eva Ebertová, care stă lângă Arbesovo Náměstí, în cartierul muncitoresc Smíchov. Locuința e prevăzută cu două ieșiri, așa că Teige are pe unde să fugă în cazul în care poliția își face cumva apariția. În memoriile sale, Jaroslav Seifert relatează în capitolul „Dans macabru în Smíchov" despre sfârșitul inevitabil:

> Karel Teige a murit în octombrie 1951. Era o zi mohorâtă de toamnă. Electrocardiograma mințise. Doctorul care o citise cu puțin timp înainte ca Teige să moară nu constatase din cele înregistrate de aparat

decât că inima îi funcționa cât se poate de normal. Dar nu era așa. De mult nu mai funcționa normal. Inima lui Teige era atât de uzată, încât medicul care i-a făcut autopsia nu înțelegea cum de putuse Teige să trăiască atât de mult, mai ales ducând o asemenea viață. Era urmarea muncii lui susținute, care aproape literalmente nu-i permitea să doarmă. Lucra toată noaptea. Se așeza la masa de scris în fiecare seară la ora zece și nu se ridica de-acolo până a doua zi în zori. Îl obligau împrejurările. Îi era teamă că n-o să apuce să termine cartea.

Se culca abia când se lumina de ziuă și dormea în timpul dimineții. La ora prânzului se ducea la prietena lui. Locuia în apropiere de Arbesovo Náměstí, din Smíchov. Acolo lua masa de prânz, și după-amiezile îl ajuta domnișoara E. să conspecteze pentru cartea lui. Așa se scurgeau zilele, și așa s-au scurs timp de trei ani, între 1949 și 1951.

Într-o zi fatală de octombrie, când Teige nu sosise încă, domnișoara E. se hotărî să-i iasă în întâmpinare. Au trecut unul pe lângă altul fără să se observe și, abia când domnișoara E. a făcut cale întoarsă, l-a găsit într-un intrând pe Arbesovo Náměstí. Se sprijinea de un stâlp de fier și o chema. Era desfigurat de durere. I se vedea deja moartea pe chip. A reușit cu greu să-l ducă până în casă și a ieșit din nou în grabă, să cheme un doctor. A trecut un timp până să găsească pe cineva. Când s-a întors, Teige era mort.

Fără să se gândească prea mult, a luat și ea hotărârea să moară. Dar mai întâi trebuia s-o anunțe pe soția lui Teige că-i murise bărbatul. I-a scris: „Karel s-a dus. A murit azi la prânz" și a trimis scrisoarea la Salamounka printr-un șofer de taxi.

De îndată ce soția lui Teige a citit mesajul, i-a ars toată corespondența. Și nu era puțină. Cu toate că le întâlnea zilnic pe amândouă, Teige le scrisese aproape zilnic ambelor femei. Și, după gestul acesta dramatic, soția s-a otrăvit cu gaz.

Domnișoara E. a mai trăit doar câteva zile. A folosit acest răstimp ca să pună în ordine manuscrisele pe care Teige la avea la ea, și le-a dat prietenilor. După aceea, a urmat exemplul doamnei Teigova. A dat drumul la gaz.

La înmormântarea lui Teige, capela a fost mai mult goală. Au venit doar câțiva prieteni mai tineri, pe care eu nu-i cunoscusem încă. Prietenii și cunoștințele din generația lui Teige – era vorba de generația lui Teige, nicidecum, așa cum se pretindea, a lui Wolker – au lipsit cu desăvârșire.
Stăteam acolo singur, cu credinciosul pictor Muzika, în spatele unor scaune goale.

Jaroslav Seifert, *Frumuseți din întreaga lume*

*

Despărțire (Praga, septembrie 1933)

Sunt împreună la plimbare, sus, la Vyšehrad: mamă, tată și fiică. E o după-amiază de început de toamnă, senină, dar rece și vântoasă. Privit dinspre vechile fortificații ale palatului, râul apare ca o boltă impunătoare. Se întinde ca un arc, mare și sclipitor, spre Podolí și Hlubočepy, unde îmbrățișează cele două insule lunguiețe și ușor curbate, Císařská Louka și Veslařský Ostrov, și lângă ele se văd rânduri răschirate de ambarcațiuni locuite, dughene de tâmplărie și ateliere. Mai jos de zidurile fortăreței tronează noua hidrocentrală, creația lui Antonín Engel – un „monstru" neoclasic (Krejcar) cu fațada formată dintr-un rând de coloane simetrice spre apă. De partea cealaltă a apei se vede fumul butucilor de la fabrica din Smíchov, care umple cerul și îi dă un luciu aproape alb, cum devine cositorul topit când e scufundat în apă.

Au trecut doar câteva ore de când Jaromír i-a telefonat Milenei la redacției să-i spună că vaga promisiune ce i se făcuse la începutul verii la Moscova părea *în fine* să devină realitate. I se comunicase să se prezinte personal la ambasada sovietică, ambasadorul Aleksandrovici îl întâmpinase chiar de la intrare, mult înainte ca secretara să apuce să vină și să-l prezinte; după aceea, tot ambasadorul a pus *personal* pe birou toate documentele, contractul de construcție, viza de călătorie, vrând parcă să sublinieze că nu era vorba de o sarcină oarecare. Lui Krejcar urma să i se pună la dispoziție nu numai o locuință foarte

spațioasă pentru uz personal, ci și o întreagă echipă de colaboratori. Să ți se încredințeze contractul pentru construirea centrului de convalescență și reabilitare destinat muncitorilor și funcționarilor de partid, așa cum era acesta din Kislovodsk, era considerat un lucru *extrem* de prestigios în interiorul comunității din Uniunea Sovietică, ceea ce *bineînțeles că nu însemna* – ținuse ambasadorul să sublinieze – că cineva se va amesteca în treaba lui sau că va căuta să-i dicteze ce să facă. Sigur că exista un comitet al construcțiilor și *se subînțelegea* – fiind vorba de un centru de recreere pentru funcționari de partid – că hotărârea definitivă privitoare la proiectul construcției și aprobarea lui îi reveneau partidului. Dar toate acestea trebuiau privite în primul rând ca *formalități*, deoarece – și ajungând la acest moment al conversației, ambasadorul Aleksandrovici și-a pus cu un gest aproape frățesc brațul pe după umerii lui Krejcar – multă lume, chiar și din afara cercului de arhitecți, cunoștea deja foarte bine activitatea tovarășului Krejcar. Se știa de ce este dânsul capabil, nu-i așa, tovarășe Krejcar?

Cei trei se plimbau pe zidurile fortăreței. Jos, râul.

Cu zece ani în urmă, stătuseră împreună pe puntea unui vapor și priviseră malurile aceluiași râu. Dar acum nici unul dintre ei nu-și mai amintește de excursia aceea. De foarte mult timp nu mai discută decât de lucruri practice, de probleme concrete, care trebuie rezolvate.

— Cine-mi dă mie de lucru aici, dacă nu mă duc? întreabă Jaromír.

— Dar cu Honza ce facem? se întreabă Milena. O școală sovietică...?

Sunt replici de film, dar așa vorbesc:

— Știu că nu te pot obliga să mergi cu mine.

— Sunt atâtea lucruri pe care trebuie să le iau în considerare.

Cu doar câteva luni înainte, îi rugase pe cititorii ziarului *Žijeme* să-și imagineze o casă mare, încăpătoare, inundată de lumină, așezată într-un spațiu verde, undeva în afara orașului sau cel puțin în mijlocul unei grădini mari. O casă în care să-ți poți lăsa copiii de dimineața până seara. O casă plină de copii,

o casă *pentru* copii, o casă în care copiii să poată trăi laolaltă, liniștiți, cu gândurile lor, supravegheați și îngrijiți de oameni pricepuți, de doctori instruiți, de profesori buni, o casă aflată departe de problemele de familie, departe de exploziile sentimentelor, de sărăcie sau de lux, departe de tot ce nu servește interesele copiilor:

„Și imaginați-vă apoi", scria Milena, „câte sute, chiar mii de femei ar fi fericite să existe un astfel de loc. Ar fi o salvare pentru copiii lor."

Acum o ține pe Honza de mână și stau la marginea unui asemenea loc, scăldat de lumină și căldură, ca într-o reverie indusă de morfină. Dar gândurile i se retrag în fața acestui loc miraculos. Se întâmplă exact cum presimte deja. Aici lipsesc vorbele, nu e nimic care să roadă în carne vie, nimic care să explodeze: e un loc lipsit de realitate. Doar prăpastia e reală și de ea trebuie să se ferească, dinaintea ei trebuie să se retragă. Nu-i nevoie de judecată, de hotărâri; e vorba pur și simplu de instinct.

Și mâna Honzei tremură într-a ei; fetița șoptește că-i este frică:

Já se bojím, mami...!

Dar, ca de obicei, Krejcar nu ascultă. Și-a scos pălăria și își netezește părul pe care vântul i-l bate pe față, întinde apoi mâna spre balustrada de fier, care-i împiedică să se prăbușească de pe zidul fortăreței. Importanța faptului că însuși ambasadorul l-a întâmpinat și aproape că l-a îndemnat să accepte proiectul nu poate fi subestimată. Și dacă stai să te gândești, nu e nici o catastrofă. Nu e vorba decât de câțiva ani.

V
ȚARA NIMĂNUI

Parcă ar fi o călătorie într-o țară necunoscută. Fețele întoarse spre zidul cimitirului, bărbatul cu bicicleta care, îngrozit, face stânga împrejur și o ia la goană de îndată ce dă cu ochii de aparatul de fotografiat; privirile din spatele perdelelor, copiii ascunzându-se în grădini, instruiți de oamenii mari prezenți, dar invizibili, să tacă din gură și să nu stea de vorbă cu străinii. Sigur că au loc demonstrații de 1 Mai, dar majoritatea celor fotografiați pe străzi sunt apatici, drapelele și pancartele sunt rare și atârnă aproape de pământ, iar suflătorii înaintează țepeni, cu umerii drepți, de parcă s-ar teme c-ar putea fi oricând atacați, și nu-și ridică privirea de pe partitura din fața ochilor. Nimeni nu îndrăznește să se uite în urmă.

Ceea ce ar trebui să fie o zi de sărbătoare (spune crainicul), un prilej pentru muncitorii de toate naționalitățile și etniile să se înfrățească și să întâmpine laolaltă primăvara, s-a transformat aici, în nord, în regiunea Sudeților, în ceva aproape opus. Ziua de 1 Mai e o zi a groazei. Bănuiesc cu toții că au printre ei un trădător: un neamț care nu arată ca un neamț adevărat, un spion ceh sau, și mai rău, un porc de marxist.

Crainicul nu rostește aceste ultime vorbe (dar le-ar fi putut rosti, pentru că lumea așa gândește). Acum câțiva ani (spune totuși vocea) traficul era continuu în regiunea asta. Cehii mergeau în Germania după cumpărături. Nemții treceau granița ca să cumpere bere. Acum, toate punctele de frontieră sunt închise și comerțul a murit. Iar imaginile arată nu numai puncte de frontieră cu barierele lăsate și soldați care patrulează abătuți de ambele părți, dar și drumuri pierdute parcă în restul decorului, fiindcă nu mai

sunt umblate, și case din care n-au mai rămas decât coronamentele, totul s-a transformat în ruine.

Înregistrarea transmite în surdină muzică de marș, urmată de vociferări; se vede un aparat de radio în nișa unei ferestre; radioul e deschis, dar oamenii care probabil îl ascultă rămân invizibili în bezna camerei din spatele aparatului. Bineînțeles (spune vocea crainicului) că asculți radioul dacă n-ai cu cine vorbi. Cel puțin, la radio se vorbește o limbă pe care o înțelegi. Dar e aceeași limbă ca cea din ziare sau de la cinematograf: „Trebuie să ne ocrotim țara, rădăcinile noastre germane de sudeți" (spune crainicul) și se arată imediat o imagine în care niște acoliți de-ai lui Konrad Henlein îl pun la punct pe un patron de fabrică. Sunt tineri, par siguri pe ei, sunt hotărâți, iar proprietarul de fabrică rămâne împietrit.

Aici nu angajăm nici un porc ceh (nu, nu spune așa, dar așa ar fi putut să spună, fiindcă așa gândește lumea acolo).

Și ce pot face autoritățile? Ar putea interzice partidele sudet-germane, dar nu pot interzice propaganda politică, după cum nu pot împiedica familiile germane să își învețe copiii jocuri, cântece și dansuri germane, sau să le permită să se întâlnească în sălile de gimnastică pentru a face exerciții de educație fizică.

Deutsche Turnverband s-a infiltrat peste tot, până și în cel mai mic sat (spune crainicul) și se arată imaginea unei clădiri din cărămidă, cu două sau trei etaje, fără nici un semn distinctiv; un șir lung de copii în uniformă de școală se țin de mână și merg în pas cadențat într-acolo, cântând; pe urmă, o imagine a conducătorului sudeților germani, Konrad Henlein, ținând un discurs, apoi imaginea unei pancarde sau poate a unui manifest sau a unei reclame de ziar.

Komme zu uns – ehe es zu spät ist.[1]

(Este rugămintea pe care o adresează cei ferecați poporului-frate aflat de partea cealaltă a frontierei: Veniți să ne eliberați înainte de-a fi prea târziu.)

La Praga se spune că nici nu poate fi vorba de un nou Anschluss, de o nouă anexare. Oricum, regiunea Sudeților nu face parte din

1 Veniți la noi – până nu-i prea târziu (germ.).

Austria, ci este teritoriu ceh. Dar în pofida asigurărilor neîncetate ale guvernului că situația e sub control („forțele noastre țin deja Liberec cu mână de fier"), în mintea tuturor crește certitudinea că anexarea e doar o chestiune de timp. Ziarele germane care se vând în centrul Pragăi răspândesc deja această știre și publică din nou imagini cu pancarte și afișe care răspund întrebărilor tuturor, negru pe alb:

Zum letzten Mal wird zum Appell geblasen.
Habt keine Angst.
Wir kommen um euch zu befrein.[1]

*

Chipul istoriei (Praga, mai-august 1938)

E ca și cum ai asista la o repetare a trecutului: exact ca după izbucnirea războiului din 1914, străinii mișună și acum pe străzile orașului.

Refugiații: îi recunoști imediat. După hainele reparate sau peticite în grabă, după privirile buimace, lipsite de speranță. Într-o dimineață, când se îndreaptă spre stația de tramvai de la cimitirul Olšany, o oprește un bărbat care trage după el o valiză grea, ruptă și cu marginile tocite.

— Vorbiți nemțește? întreabă bărbatul.

— Da.

— Sunteți evreică?

— Nu, nu sunt.

După care bărbatul, fără s-o privească măcar, își continuă drumul în jos pe stradă, trăgându-și valiza după el.

Asta-i marea diferență. Atunci, în 1914, să faci rost de mâncare și adăpost pentru refugiații evrei era o chestiune pe care și-o asumau cu toții. Acum evreii fără domiciliu fix sunt pradă sigură pentru turnătorii de meserie și pentru polițiștii care-i

1 Chemarea la apel se va auzi pentru ultima dată.
Nu vă temeți.
Venim să vă eliberăm (germ.).

urmăresc în primul rând pe ei, iar oamenii de rând (în orice caz, marea lor majoritate) le întorc spatele.

Dar bărbatul cu valiza are noroc: se află totuși într-un oraș în care cine are relații poate, în cel mai bun caz, să stea ascuns câteva săptămâni sau luni.

De-a lungul graniței cu Germania și Austria s-au adunat deja mii de refugiați care nu știu încotro s-o apuce. În Cehoslovacia reușesc să intre. Trebuie doar să se strecoare sub gardul subțire de sârmă ghimpată care marchează frontiera și să-și tragă bagajele și copiii după ei. Dar, de îndată ce intră în țară, poliția cehă pune mâna pe ei și-i trimite înapoi, și soldații de frontieră germani și austrieci nu mai sunt la fel de binevoitori ca înainte. Granița e închisă. Refugiații înțeleg îngroziți c-au nimerit într-o cursă: într-o țară a nimănui, adică un câmp mocirlos, cu sârmă ghimpată de ambele părți.

Mai întâi vezi pe câmpul deschis numai câteva zeci de oameni, care stau acolo în vânt și ploaie, într-un ger năprasnic; pe urmă vezi câteva sute, apoi câteva mii. Doar câțiva au cu ei obiecte personale și nici unul ceva de mâncare. Un tată sapă cu mâinile goale trei gropi micuțe, direct în pământul întărit de ger. Își așază câte un copil în fiecare dintre ele, face acoperișuri din pănuși de porumb și le pune deasupra gropilor, iar el se așază pe o moviliță, alături. Dacă oamenii din jur nu le-ar sări în ajutor, probabil c-ar muri de foame, de frig și de rușine. Dar oamenii fac și ei ce pot ca să ajute. Aduc mâncare, haine groase, puțină pânză de cort și un camion vechi, folosit înainte la transport de mobile și pe care-l pardosesc cu un strat de paie. Cei care sunt în starea cea mai gravă se mută acolo, înăuntru: un bărbat care suferă de ulcer, o femeie care urmează să nască peste câteva zile, o femeie care, după ce a născut afară, pe câmp, și-a înfășat copilul în niște zdrențe pe care i le-a dat cineva, un bătrân paralizat, purtat pe brațe până acolo de la mare distanță. Mai sunt și doi oameni grav bolnavi, unul de tuberculoză, care tușește zgomotos și răgușit, altul care suferă de o boală necunoscută și are temperatura foarte ridicată. Ceilalți n-au de ales, ori stau în gropile pe care și le-au săpat în pământ, ori sub bucăți subțiri de pânză de cort.

Milena Jesenská, „În țara nimănui",
Přítomnost, 29 decembrie 1938

*

Biografie

Redactorul-șef de la *Přítomnost,* Ferdinand Peroutka, fusese în concediu toată vara și, dacă nu erau texte de citit pentru corectură, i se permitea și secretarului de redacție, Richter, să-și ia liber câteva zile. Atunci, Milena rămânea doar cu portarul clădirii de pe Národní, domnul Seidler. Acesta ședea dormitând în cabina lui îngustă, care acum, pe timp de vară, era plină de bâzâitul supărat al muștelor. Nimic n-ar fi putut întruchipa mai bine starea unei așteptări neputincioase decât acest bărbat durduliu, în uniforma lui superstrâmtă de supraveghetor, care zi de zi dormita cu ochii larg deschiși, ca de groază, în spatele geamului murdar al postului său de observație.

Nesiguranța răspândită de ziare prin termenul „situația mondială" conducea la o stare de inactivitate vecină cu paralizia. Dar oamenii simțeau că în interiorul acelei paralizii sălășluia ceva neplăcut, un fel de nerăbdare ascuțită, o nervozitate crescândă, iar acel ceva presa atmosfera încinsă și inertă într-un fel de conglomerat, care pulsa încontinuu, de parc-ar fi fost conducător de electricitate; așa se simțea.

Din când în când suna telefonul de pe biroul ei, și secretarul de presă al lui Henlein, domnul Sebekowsky, își lua avânt și îi citea încă unul dintre nenumăratele comunicate de presă ale germanilor sudeți. Despre nevoia de a apăra neamul germanilor sudeți. Despre dreptul extrem de vechi de autodeterminare al poporului german. Despre perfidia, decepția de care se făcea vinovat regimul de la Praga.

În spatele glasului mieros, aproape lingușitor al domnului Sebekowsky, se auzea, de partea cealaltă a zidului, vocea adevăratului Führer, pasionată, instigatoare, străbătând valuri de ovații entuziaste. Până la urmă, nu a mai putut supota. Milena și-a strâns manuscrisele, le-a pus într-un dosar pe care l-a băgat în geantă și a coborât în fierbințeala de cuptor de pe Národní.

Singurul loc în care se putea răcori puțin era piscina de la școala de înot de pe Žofin, unde mergea cu Honza de două

ori pe săptămână. Odată încercaseră să se apere de pârjol refugiindu-se într-o sală de cinematograf, la un matineu. După jurnal, a urmat un film-reclamă, care arăta cum se testau măștile de gaz pentru copii. În aceeași noapte visase că o mască din aceea strâmtă îi apăsa fața și se trezise pentru că se sufoca, iar inima îi bătea gata să-i sară din piept. Nici după ce deschisese toate geamurile apartamentului palpitațiile nu încetaseră.

„Mi-am reluat vechiul obicei: merg pe jos", îi scria Milena lui Willi Schlamm într-una dintre primele scrisori expediate de la redacție, după ce Willi și Steffi pricepuseră, în cele din urmă, că și în Praga era periculos de locuit.

„Pentru mine asta-i singura modalitate de a evita chipurile oamenilor răi, singurul lucru care mă ajută să regăsesc măcar o părticică din echilibrul trecutului."

Cu aceste cuvinte, Milena îi amintea discret lui Willi de plimbările pe care le făcuseră împreună la începutul acelui an, de „momentele lor bucolice", cum le numea ea.

Mie, Honzei și lui Evžen ne este dor de voi, declara Milena în scrisoare.

*

Excursii

Willi Schlamm și soția lui, Steffi, au sosit la Praga cu primul val de refugiați: doi intelectuali evrei care, după venirea lui Hitler la putere în 1933, au considerat că cel mai bine ar fi să părăsească Germania. În anii petrecuți la Praga, Willi Schlamm a fost editorul revistei *Weltbühne* și a încercat să pătrundă în lumea jurnaliștilor. Dar abia în ultimii ani, și abia după ce Milena Jesenská a reușit să-l convingă pe Ferdinand Peroutka să-i acorde și acestui „troțkist notoriu" acces la coloanele ziarului *Přítomnost,* a început mai serios relația lor. Milenei îi plăcea umorul lui sarcastic, ușurința, naturalețea cu care aborda chiar și cele mai dificile subiecte.

Aveau temperamente înrudite și le era imposibil să nu brodeze la infinit în jurul unei povești reușite, odată aceasta începută.

Milena și-a dat prima seama de acest lucru și tot ea a fost prima care i-a oferit posibilitatea „să vină să se ghiftuiască" și cu povestirile ei.

Cât privește colaborarea la *Přítomnost*, Milena era cea care venea cu propuneri de subiecte și perspectiva din care să fie privite, iar Willi scria conform indicațiilor; ea traducea, pe urmă el revizuia textul, modifica și corecta manuscrisul ei. Și în timp ce făceau toate astea, se plimbau, iar plimbările puteau să le ocupe uneori toată dimineața. Între timp, Steffi, nevasta lui Willi, avea grijă de Honza. (La propunerea Honzei – „Honza, pur și simplu, o adora pe Steffi", scria Milena mai târziu)

Merg alături: ea, cu bastonul, târându-și piciorul; el, cu pas lung, tineresc, săltăreț. Și mereu la deal: spre locuri unde aerul era mai limpede, mai curat, iar priveliștea deschisă, nemărginită. De la Petřín și mănăstirea Strahov, plimbarea continuă în jos, spre grădina palatului și Jeleny Příkop. Dar Milena n-are curajul să meargă până la capătul drumului, adică până la parcul baroc de la Obora Hvězda, așa cum i-a propus el odată. Încă mai simte la fiecare pas o întindere și o durere, iar încordarea mușchilor îi prinde spinarea ca într-un clește, până spre ceafă. Dar merge mai departe: până la palatul de vară Belvedér și parcul Chotek, spre muntele Letna, unde e un bufet în aer liber și unde beau o cafea și privesc tramvaiele care alunecă prin lumina mată din adâncul văii.

În primăvara și vara acelui an venea zilnic la cafeneaua de la Belvedér un bărbat mai în vârstă, cu un întreg teatru de păpuși în spinare. Scena și-o deschidea cum se deschid cele două uși ale unui altar, și-o proptea de piept și scotea apoi păpușile, care atârnau liber de la nivelul liniei drepte pe care o formau umerii lui. De cum își făcea apariția suind din vale și clătinându-se sub imensa greutate pe care o ducea în spate, copiii veneau în cârduri și se înghesuiau în jurul lui. Cea mai îndrăgită era piesa *Kašpárek v pekle* (*Caspar în iad*), cu un Caspar încălțat cu cizme fine, verzi, „cu manșetă", și multe rânduri de clopoței pe căciuliță. Dar nu el sau prințesa răpită, pe care Caspar, șiret și ingenios, căuta s-o salveze, îi fascinau pe copii. Pe ei îi fermecau

cei patru drăcușori, Alotrius, Aneiáš, Kruciáš și Sakriăs. Era de neînțeles cum puteau ei așa, pe neașteptate și iute ca fulgerul, sfidând parcă legea gravitației, să sară de pe prundișul alb și lucios, până pe marginea scenei, unde ședeau bălăbănindu-și picioruşele cu copite despicate și mișcându-și furioși limbile. Maestrul stătea ascuns în spatele mașinăriei teatrului său (nu i se vedea decât dosul mâinilor, cu care-și manevra personajele), imita râsul răgușit al dracilor și sporovăiala lor împleticită, și din când în când își pescuia din bagaj un fluieraș, la care cânta o melodie emoționantă, impresionant de melancolică.

Pe fundalul sunetelor drăcești scoase de maestrul ventriloc, al cascadelor de râs ale copiilor și al melodiei stranii din fluier, Milena îi povestea cum e să te trezești într-o dimineață și să vezi că toată lumea îți întoarce din senin spatele. Era în tramvai, în drum spre casă, o ținea pe Honza de mână, când femeia care ședea alături de ea și cu care se întâlnea mereu în drum spre casă după slujbă – locuia pe Horní Stromka, nu departe de apartamentul lor de pe Kouřimská, și odată se înscriseseră amândouă ca voluntare la cantina comuniștilor – s-a ridicat și a coborât în mod ostentativ să aștepte un alt tramvai. Când s-a dus să cumpere pâine, făină și zahăr de la magazinul unde mergea de obicei, pe Tylovo Náměstí, de îndată ce-a sunat clopoțelul de deasupra ușii și a apărut în prag, s-a lăsat o tăcere mormântală. Era septembrie, și patronul, domnul Steigl, așezase lângă perete, unele peste altele, lăzi pline cu mere de toamnă, care răspândeau un parfum îmbietor. L-a întrebat cât costă fructele, iar domnul Steigl a luat în mână un măr, a mușcat din el și a început să-l mestece foarte încet, dinadins, aproape disprețuitor. În urmă cu mai mulți ani, Evžen Klinger îl ajutase pe fiul lui Steigl să-și întocmească dosarul în vederea înscrierii la Politehnica din Bratislava, dar toate astea erau acum date uitării și, (de bună seamă) în ochii tuturor clienților lui, ea nu era altceva decât o perfidă, o trădătoare de clasă.

Era ca și cum, mai devreme sau mai târziu, toți se loveau cu capul de același prag de sus. După patru ani petrecuți în Uniunea Sovietică, Jaromír s-a întors în Cehoslovacia deprimat,

sleit de puteri, cu o boală cronică de inimă și cu o letonă care-l chinuia cu crizele ei de isterie. Pentru a se putea bucura de câteva ore de liniște, Jaromír se înființa de mai multe ori pe săptămână, seara, în apartamentul de pe Kouřimská, cu servieta doldora de rachiu ieftin, pe care și-l turna într-o ceașcă de ceai și îl dădea pe gât cum alții beau apa. Ea îi amintea că, din cauza problemelor lui de inimă, doctorul îi interzisese să fumeze și să bea, dar el nu ținea seamă de asta și vorbea fără încetare despre ceea ce-l durea cel mai tare: că nu i se mai încredința nici un proiect, că toți îi întorseseră spatele.

Milena n-avea nici o para chioară în buzunar. Telefonul amuțise. Părea că toți editorii de la care căpătase de lucru în trecut îi șterseseră numele din agendele lor. Le scria tuturor cunoștințelor și ruga pe toată lumea să-i împrumute ceva bani, iar cu ce mai câștiga din traducerile sporadice de care-i făcea rost Evžen (el traducea din maghiară în slovacă, apoi Milena din slovacă în cehă) trăiau de pe o zi pe alta, până când a căutat-o pe neașteptate vechiul ei dușman, Ferdinand Peroutka, și a invitat-o în audiență. *Găsesc poeziile dumneavoastră execrabile, doamnă Jesenská, dar aveți, fără doar și poate, talent jurnalistic.* („Dacă ar fi știut cât de execrabil îl găseam eu pe el".) Pentru Milena, angajarea la *Přítomnost* a fost un miracol al cerului; și chiar dacă mai existau suspiciuni între ei „... erați acolo tu și cu Steffi, și așa, peste noapte, voi întruchipați pentru mine lumea întreagă. *Du bist etwas anderes, Willi; du bist die ganze Welt für mich.*"[1]

Era îndrăgostită, dar nu se cădea să-i spună asta: avea patruzeci și doi de ani, un corp umflat și un picior țeapăn, complet imobil; *o invalidă care-și dă aere* – ea însăși se caracteriza așa. Din cafeneaua în care puteau să stea ore-n șir de vorbă vedeau vagoanele de tramvai luând smucit câte un colț de stradă, șlepurile care înaintau lin, parcă deasupra luciului sclipitor al apei, norii care uneori, după-masa, se adunau peste Petřín, rândunelele

1 Tu ești altceva, Willi; tu ești lumea întreagă pentru mine (germ.).

care țâșneau pe neașteptate din câte-un golfuleț în care aerul era mai umed și mai răcoros; și a spus:

— Nu ți se pare că merg bine, aproape ca o fetișcană?; când pe el l-a umflat râsul, ea s-a ridicat de pe scaun și a început să pășească pe pietriș, trăgându-și piciorul cu mișcări exagerate, caricaturale. Atât bătrânul cu teatrul de păpuși, cât și copiii adunați în jurul lui o priveau acum pe femeia care-și deplasa anevoie și smucit greutatea corpului pe aleea parcului.

— *Uite, Willi, merg fără baston!*

*

Antibiografie (Dezintoxicare)

Ceea ce nu i-ai spus însă lui Willi – sau, cine știe, poate că totuși i-oi fi spus (era oricum o poveste „de toată pomina") – era faptul că, înainte de a începe lucrul la Přítomnost, te internaseși de bunăvoie la spitalul de psihiatrie din Bohunice, pentru dezintoxicare.

Fusese sugestia vechiului tău prieten din copilărie, Jiří Foustka. Era nu numai doctor, dar și motociclist. Tu făcuseși un reportaj extrem de apreciat despre el, „Doctorul-miracol și monstrul său pe două roți" (un Indian Special Police Model), pentru *Pestrý týden*, și poate că sugestia respectivă fusese felul în care-ți mulțumea pentru interesul stârnit de reportaj; sau poate în semn de recunoștință pentru perechea de ciorapi roșii, pe care odată, demult, îi furaseși de la tatăl tău ca să-l impresionezi.

În orice caz, așa ai prezentat tu lucrurile. După părerea ta, „tratamentul" în sine nu avea nimic special. Stăteai într-un salon împreună cu alte trei femei, dintre care două se insultau fără încetare, în timp ce a treia se târa tot timpul pe podea, își făcea nevoile și apoi se ungea cu fecale pe tot corpul.

Dar acum, hotărârea fiind luată, nu mai era cale de întoarcere. Aidoma unui câine care-și mușcă zăbala, suportai strângând din dinți, cât puteai de tare, chinurile abstinenței. Știai că peste puțin timp aveai să-ți pierzi și văzul, și vorbirea. După aceea, avea să se dărâme și ultima ta punte de legătură cu restul

lumii. Nu ai mai fi avut nici nume.Tratamentul a durat paisprezece zile. Sau poate nici una. Când, mulți ani după aceea, Evžen Klinger a fost întrebat în legătură cu acest lucru, a răspuns că nu-și amintea ca tu să te fi internat de bunăvoie pentru dezintoxicare, nici în anul acela, nici într-un alt an:

— Dacă s-ar fi întâmplat așa ceva, firește c-aș fi știut și eu.[1]

Dar poate că n-are nici o importanță dacă ai scăpat de dependență doar prin propriile tale forțe sau dacă membrana izolatoare din jurul tău a plesnit pur și simplu.

„Poate că există o frică și mai mare decât aceea de a nu putea dormi", îi scrii lui Willi Schlamm în septembrie 1938, „cred că e aceea de a nu reuși să te trezești la timp."

Și (câteva zile mai târziu):

„Trăim cu toții într-o stare de disperare. Dormim cu ochii întredeschiși sau nu dormim deloc. În nord e stare de forță majoră. *Doi morți.* Presimt că ne așteaptă zile înfiorătoare înainte să izbucnească războiul."

*

„Știrile zilei pot fi citite în paginile cu anunțuri ale ziarelor"
(*Přítomnost*, 17 septembrie 1938)

---

1 O altă variantă a poveștii este următoarea:

În 1936, prietena ei, Alice Gerstl, o rugase pe Milena să-i ajute pe doi prieteni de-ai soțului ei, Otto Rühle, să fugă din Germania de pericolul nazist. Henry și Frieda Jacoby au locuit câteva săptămâni în apartamentul Milenei Jesenská de pe Kouřimská, din Praga, dar condițiile li s-au părut insuportabile. Gazda n-avea grijă de nimic – nici de haine, nici de mâncare, nici de fiica ei – și se întâmpla uneori să-i înfrunte cu absurdități, acuzându-i că i-au furat obiecte de valoare sau că s-au folosit de banii ei fără să-i spună.

După un timp, Henry Jacoby îi scrie lui Alice Gerstl:

„... e tragic, cu atât mai mult cu cât nimeni nu pare să se preocupe de internarea ei într-un sanatoriu, unde ar putea să fie supusă unui tratament de dezintoxicare, și să scape de dependența de otravă. Dacă nu se face asta, totul se va sfârși într-o bună zi cu o catastrofă. Așa stând lucrurile, firește că Frieda a refuzat să mai stea acolo, și după cele întâmplate înțeleg că nu mai e posibilă o conviețuire pașnică între noi." (N. a.)

** De vânzare: farmacie în stațiune balneară din nordul Cehoslovaciei.*

** De vânzare: trei imobile cu apartamente de închiriat în Teplice-Šanov.*

** Răspundeți la rubrica „mult sub nivelul prețului de piață".*

** Muncitor din Sudeți, 33 de ani, vorbitor de cehă și germană, zece ani de experiență, caută, datorită noilor condiții politice, colaborare cu coleg dintr-o altă regiune a țării.*

** Medic ceh din regiunea Sudeților caută cabinet la Praga.*

** Medic evreu cu mulți ani de experiență caută noi angajați. Se oferă salariu atractiv fiecărui solicitant.*

*

Calendarul durerii (Přítomnost, septembrie 1938)

17 septembrie. Chamberlain se întâlnește cu Hitler la Brechtesgaden.
Chamberlain (declară după aceea în fața presei): „Am avut o convorbire cât se poate de prietenească cu Hitler".
19 septembrie. Franța și Anglia comunică independent una de alta că nu intenționează să-și păstreze promisiunile făcute Cehoslovaciei, dacă Cehoslovacia nu se supune cerinței Germaniei de a proceda fără întârziere la retragerea tuturor trupelor sale din regiunea Sudeților.
Chamberlain: „Soluționarea crizei din Cehoslovacia este o condiție absolut necesară pentru salvarea păcii în Europa".
23 septembrie. Mobilizare în Cehoslovacia.
25 septembrie. Germania cere insistent ca Cehoslovacia să-și retragă toate trupele din regiunea Sudeților.
Chamberlain (după întâlnirea cu Hitler la Godsberg): „Sunt un om bătrân, nu rezist unor asemenea presiuni".
29 septembrie. Chamberlain, Daladier, Mussolini și Hitler se întâlnesc la München și semnează un acord care îi dă Germaniei dreptul să ocupe Sudeți începând cu data de 1 octombrie.
Chamberlain (flutură foaia de hârtie albă): „*Pace în timpurile noastre*".

*

Zidurile cimitirului sunt la fel de netede; fabricile sunt și ele aceleași, și tot aceleași sunt coșurile fumegânde și rândurile nesfârșite de cărămizi înnegrite; aceeași sală de sport, dar fețele, care înainte se fereau să nu fie fotografiate, sunt acum, în mod neașteptat, întoarse toate spre cameră. Lumea râde și zâmbește când se ridică barierele frontierei. Convoaie de vehicule blindate ale armatei, șiruri de camioane cu soldați germani înghesuiți ca sardelele pe platforme înaintează încet, încet, pe străzile înguste ale orașului. O femeie fuge în mijlocul drumului. Un soldat de pe platformă o prinde de mâini și o trage prin noroi în urma camionului. Pe marginea drumului, o droaie de copii își flutură batistele albe, așa încât tabloul din fața ochilor aproape că se dezintegrează într-o mare albă, de păsări.

Alles ist anderes, Willi, die ganze Welt ist anderes.[1]

*

Cadru interior, cadru exterior

După cum scoica își modelează corpul pentru a se potrivi spațiului dintre cele două valve, așa se modelează și orașul, ca să intre în cadrul destinat lui. Se strânge, pe urmă se lărgește din nou. La Praga, chiar și cea mai dărăpănată sau respingătoare fațadă poate ascunde o intrare fermecată. Mascați de umbrele nișelor din casa scării, stau de pază îngeri și luptători din vremuri de mult trecute. De pe balustradele din lemn ale logiilor atârnă plante înmugurite. În curte, sub frânghiile pentru întins rufe, sunt așezate niște căzi. În zile calde de vară, femeile își îmbăiază acolo copiii sau câinii și, dacă nu e nimeni să le vadă, fac și ele baie. Se mai întâmplă ca, în partea de curte în care soarele bate cel mai puternic după-amiza, câte cineva să încropească o mică grădină de zarzavat, dar și un părculeț, un loc

1 Totul e altfel, Willy. Lumea e altfel (germ.).

amenajat cu mese de lemn și bănci, unde te poți retrage cu un ceai sau un pahar cu vin când zgomotul pe care-l face joaca copiilor și cearta vecinilor devine insuportabil.

Dar întâi de toate, luminile. Noapte de noapte se văd lămpi aprinse în spatele perdelelor din bucătării și camere de lucru. Pe stradă nu se observă nimic, fațada e întunecată, tramvaiele care hurduiesc pe stradă transmit cel mult un tremur ușor fațadei impunătoare: nimic mai mult. Dar lumina de la ferestrele dinspre curte e aprinsă și neobservată până târziu în noapte și gospodinele, care nu-și găsesc deloc liniștea, pot astfel ieși afară, în logii, unde-și pregătesc conservele de legume, pe care apoi le pun la păstrat în cămările din dos; zăngăneala și clinchetul de sticle și borcane care se aud surd, dar neîntrerupt până-n zori nivelează toate contrastele și, în cele din urmă, luminile se sting.

Aici, în spatele fațadelor, se refugiau oamenii după trădarea de la München și după anexarea Sudeților. Noaptea stăteau de pază; ascultau știrile; își păzeau rezervele de alimente. Chiar și profesorul Jesenský, căruia înainte nici prin gând nu i-ar fi trecut să renunțe la plimbarea cu câinii, prefera acum să rămână la cabinet sau acasă, în noul său apartament de pe Dittrichova. Îmbătrânise vizibil în ultimii ani. Părul i se rărise și mai mult, iar în locul monoclului purta acum o pereche de ochelari cu rame groase, care îi alunecau tot timpul de pe nas. Dar demnitatea îi era neștirbită. Trecerea anilor nu făcuse decât să-i adâncească cutele feței: ridurile de pe frunte și gropița din bărbie.

De mai mulți ani, Honza mergea la el în fiecare duminică, la cină. Profesorul cerea în mod insistent ca nepoata „să-și cunoască bunicul", și Milena n-avea de ales decât să se conformeze acestei dorințe. Însă nimic mai mult: de îndată ce Honza a învățat cum să ajungă pe Dittrichova, i s-a permis să îl viziteze singură pe bunicul.

Cu toate acestea, în iarna de după anexarea Sudeților de către Germania, Milena mergea și ea din ce în ce mai des cu Honza la cina din casa tatălui, și atunci mama și fiica stăteau față-n față la masa mare din sufragerie, cu antebrațele lipite de fața de masă din damasc alb, bine scrobită – (Honza avea

să-și amintească și ea de fețele de masă de damasc ce păstrau caracteristica umezeală rece a pivniței) – și profesorul, ca de obicei, în jilțul lui din capul mesei. Dar dacă altădată nu contenea s-o învețe pe Honza o mulțime de lucruri, după părerea lui nemaipomenit de importante, acum ședea fără să scoată o vorbă și, cu un gest de nerăbdare, îi făcea semn menajerei să aducă supiera: el, tiranul familiei, luase de bunăvoie hotărârea să abdice.

Nu se apropiaseră în anii din urmă?

Milena se gândea deseori la ziua în care l-a văzut de la fereastră pe tatăl ei, în fruntea naționaliștilor cehi, la încăierarea ce-a urmat și la glontele care a răpus un bărbat, lăsându-l mort pe stradă. Demonstrația aceea fusese organizată, manevrată în așa fel încât să ducă la tumultul ce-a urmat.

Dar mai sunt și alte demonstrații spontane, care izbucnesc aproape fără ca cineva să înțeleagă cum și de ce, ca atunci când privea ea jos în stradă, pe Národní, de la fereastra redacției *Přítomnost*, și, în același timp, la radio se transmitea comunicatul prezidențial: *...obligat de împrejurări și supus unor presiuni extraordinare, guvernul acceptă cu durere în suflet planul franco-britanic.* Aude ce se spune la radio și vede de la fereastră o mulțime de oameni care, alergând, se revarsă în stradă din birouri și magazine: funcționarii băncilor în cămăși albe cu mânecile suflecate, chelnerițe cu șorțuri la brâu, femei trăgând după ele copii care nu pot ține pasul și se împiedică, muncitori constructori în salopete pătate de moloz și vopsea. Se aude sunetul furios al clopoțeilor tramvaielor, care încearcă să-și croiască drum prin mulțime, dar renunță până la urmă și se opresc, iar vatmanii și vânzătorii de bilete se dau jos și se alătură și ei mulțimii de revoltați de pe trotuare, de partea cealaltă a stației.

Aceasta nu era o demonstrație, nimeni nu le spunea oamenilor ăstora ce să facă. Revolta era spontană, ca o izbucnire din rărunchi, manifestarea unui sentiment nestăpânit de disperare, de neputință și de ură. Mulțimea a fost împrăștiată, dar asta nu însemna că se pusese capăt urei. Lumea o păstra în suflet.

Deși nu avea bani, Milena și-a cumpărat în toamna aceea un aparat de radio, care a devenit punctul central al micuțului

apartament de pe Kouřimská, unde locuia împreună cu Evžen. Radioul rămânea deschis toată ziua. La micul dejun îl ascultau pe Hitler zbierând că Slovacia trebuie să fie pe deplin autonomă. La masa de seară ascultau cuvântările lui Goebbels despre cât de mult visează poporul german la un spațiu vital propriu și buletinele de știri despre cum capitulau autoritățile cehe, punct după punct.

(Știau, *toată* lumea știa că nu era decât o chestiune de timp până când armata germană avea să pună mâna și pe restul de pământ care încă nu fusese anexat.)

Radioul mergea până seara târziu, iar dacă Milena se simțea prea agitată ca să se culce, era în stare să rămână ore întregi lângă aparat și să navigheze între diferite puncte de emisie. Îi era complet indiferent dacă asculta muzică, pe cineva vorbind, zumzăitul static al vreunei stații care-și încheiase de mult transmisia sau voci emițând avalanșe de cuvinte într-o limbă pe care n-o pricepea; refuza pur și simplu să închidă aparatul.

Tot radioul i-a prevestit, în noaptea de 15 martie 1939, catastrofa:

> Din cinci în cinci minute se transmitea calm aceeași știre: trupele germane au trecut frontiera și se îndreaptă spre Praga. *Păstrați-vă calmul. Mergeți la lucru. Trimiteți-vă copiii la școală.*
> Pe la șapte și jumătate dimineața, cârduri de copii mergeau, ca de obicei, spre școală. Muncitori și funcționari mergeau și ei, ca de obicei, la serviciu. Tramvaiele erau pline, ca întotdeauna. Singura schimbare se vedea pe fețele oamenilor. Tăceau. Niciodată n-am auzit atâția oameni tăcuți. Era o tăcere mormântală pe străzi. Nu scotea nimeni o vorbă. În birouri, toți stăteau cu nasul în hârtii. Nu știu de unde vine asta, tăcerea asta la unison, cum se face că atâtea suflete, care în rest n-au nimic de-a face unul cu altul, pot dintr-odată să intre în același ritm.
> La ora nouă fără douăzeci și cinci, în dimineața de 15 martie 1939, soldații statului german au ajuns la Národní Trida. Nimeni nu și-a ridicat ochii, nimeni nu s-a întors să privească.
>
> Milena Jesenská, „Praga, dimineața de 15 martie 1939",
> *Přítomnost*, 22 martie 1939

*

Ziduri

Unele momente au atâta greutate, încât ai senzația că ele cuprind totul. Un incident se poate povesti de nenumărate ori și, cu toate că e vorba de același interval de timp, aceleași ore și aceleași minute, parcă sunt povești diferite.

Zăpada a început să cadă devreme în dimineața aceea, dar s-a transformat curând în ploaie rece, măruntă, dar deasă, stăruitoare; șiruri de copiii se grăbeau spre școală, în rânduri drepte, ordonate, ferindu-se de perdeaua ploii cu căciulițe și glugi strâns legate. Și fetița Milenei s-a îmbrăcat în dimineața aceea să plece la școală, dar, nu se știe din ce motiv, a ajuns doar până la parcul Lobkowic, din apropierea casei lor. Niște colegi de școală mai mari îi atrăseseră atenția asupra unui tun german, care se oprise chiar la poarta cimitirului Olšany și acum aștepta acolo cu țeava îndreptată exact spre ei. Copiii au rămas toată dimineața în parc, strigând cuvinte de dispreț către soldații din cabina tunului: *n-o să mai învățăm germana, niciodată în VIAȚA noastră.* Părul îi atârna Honzei ud și încâlcit, fiindcă Milena uitase să-i dea pelerina de ploaie; și când s-a întors de la redacție seara, târziu, a găsit-o pe Honza cu guturai și febră, stând la masă, dar refuzând să mănânce.

Radioul vorbea necontenit despre menținerea ordinii; despre cancelarul de stat, care avea de gând să viziteze Praga „eliberată". După care se transmitea muzică. Wagner: uvertura la *Parsifal.* Ea ar fi dorit ca în loc de Wagner să se difuzeze Mahler – *Simfonia Învierii*, cu clopote și clopoțeii vacilor și cu minunatul contralto care cântă *Ach nein! Ich liess mich nicht abweisen.* (*Ah, nu! Nu m-am lăsat respinsă*). Dar acum, după ce și posturile de radio nimeriseră pe mâini străine, dispăruse și posibilitatea asta de refugiu.

Apoi, pas cu pas, și cu o consecvență implacabilă, a urmat dezmembrarea. Remarcabil era faptul că nu marile evenimente – procesiunile din Piața Václav, unde atârnau steaguri cu svastica

pe toate fațadele sau protectorul Reichului, domnul Konstantin von Neurath, și suita lui neagră, care coborau din limuzine în curtea palatului și apoi se întreținеau cu jurnaliștii în fostul birou al președintelui Masaryk –, ci măruntele incidente simbolice, multiplele înțepături de ac, erau cele care-ți intensificau durerea, deși nu credeai că așa ceva mai e posibil.

Într-o dimineață, pe la începutul lunii mai, soldații germani instalează scări la intersecții, dau jos tăbliile cu numele străzilor și le înlocuiesc cu altele.

Domnul Protector Neurath dăduse un decret conform căruia toate străzile urmau să-și recapete numele adevărat, german. Nu cel *originar* austriac, ci numele german *adevărat.*

La intersecția dintre Jičínská și Vinohradská – care acum nu se mai numește Vinohradská, ci Schwerinstrasse – se află o grădină-restaurant, un loc modest în aer liber, unde ani de-a rândul a mers cu Evžen și Honza, sau uneori chiar singură, când avea nevoie de puțină liniște, să poată scrie:

Imaginați-vă o perioadă din trecut, de foarte demult, când restaurantul ăsta nu era decât o platformă, un fel de popas al drumeților care veneau la oraș. Peste tot în jur, întinderi de câmpii și crânguri de foioase. În zilele noastre, orașul s-a întins până prin părțile astea, răsunând până aici zgomot de autobuze și tramvaie. Restaurantul e tot acolo, ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat, cu mesele și băncile de odinioară: o oază de pace, la umbra unui cireș uriaș.

Dar acum e imposibil să găsești o masă. Pe băncile de sub cireșul în floare stau soldați germani care fumează, beau bere și le aruncă obscenități femeilor care trec pe stradă. La sfârșit de săptămână, în fața restaurantului stau parcate limuzinele ofițerilor SS, cu șoferi în livrea, care n-au cum să-și alunge plictisul în orele lungi ale așteptării, decât frecând cu cârpa lacul și așa lucios al mașinilor. Clienții fideli de altădată aleg cealaltă parte a străzii și merg pe lângă zidul cimitirului. Își feresc privirile și ajung acasă pe căi doar de ei știute.

*

Putere și rezistență

După ce a intrat în pas de marș, Gestapoul și-a instalat cartierul general în Petschkův Palác, un palat bancar vechi și impunător, la doi pași de Muzeul Național. Zilnic erau aduse aici pentru interogatoriu persoane suspectate ca fiind membri ai rezistenței. Curând urma să-i vină și ei rândul să stea lângă *Peckarnan,* „Cuptorul de pâine", cum îi spunea lumea cartierului general al Gestapoului, dar deocamdată, deși trecuseră câteva luni de la instalare, clădirea monumentală de piatră cenușie era încă doar locul unde avea loc o activitate de rutină, pe cât de neplăcută, pe atât de obositoare și lipsită de conținut. În fiecare vineri dimineața, înainte ca ultimele corecturi să fie trimise la tipografie, Milena avea obligația să se prezinte la Gestapo pentru o convorbire cu șeful cenzurii. Domnul Wolfram von Wolmar era un domn politicos, cu un zâmbet amabil, dar care dintr-odată și pe neașteptate își putea schimba fizionomia, fața lui luând aspectul unei măști severe și respingătoare; dar culmea era că nici un mușchi nu tresărea pe chipul lui și nici zâmbetul nu-i dispărea. De cele mai multe ori o invita să se apropie de fereastra camerei lui de lucru, de unde putea fi admirată o priveliște minunată a parcului municipal și a vechiului teatru german. Acolo stăteau când el își înfigea cuțitul în articolele ei.

În legătură cu seria de articole pe care o începuse Milena pe tema diferențelor dintre cehi și germani, domnul von Wolmar îi spuse:

— Sunteți conștientă de faptul că inițial cehii au cerut ajutorul germanilor, nu, doamnă Jesenská? Proprietarii de pământ de aici aveau nevoie de oameni care să se priceapă la cultivarea pământului, dar husiții ne-au izgonit.

Și ea răspunde:

— Tatăl meu a avut întotdeauna un mare respect pentru germani...

Iar el, permițându-și un zâmbet, dar un zâmbet plin de îndoială:

— ...atât de mare, încât susținea mereu că trebuie să trăim separat.

(Von Wolmar era destul de bine crescut ca să mai înghită câte o ironie, dar nu rămânea niciodată nimănui dator cu un răspuns.)

— Mai întâi ne dați afară, și pe urmă ne chemați iar. Anul trecut în mai v-ați trimis armata la Reichenberg ca să restabiliți ordinea, dar n-ați fost în stare să faceți nimic altceva decât o nouă baie de sânge.

(Cuvintele „*baie de sânge*" fuseseră dinadins folosite, ca s-o pună la încercare: Milena se uita în pământ.)

— Vă-ndoiți? Nu mai departe de luna februarie, a fost omorât un german în plină stradă, la Trebitsch, care nici nu e în Sudeți. Orice ați avea dumneavoastră de spus despre lucrul ăsta, doamnă Jesenská, ordinea, cel puțin, este acum restabilită în țara dumneavoastră.

Pleca întotdeauna de-acolo intimidată și cu genunchii tremurând. Atitudinea deschisă, cordială cu care o întâmpina era numai o fațadă: un teatru cu cortine poleite. Aroganța îi era atât de mare, încât îi arătase Milenei până și micile lui blocnotesuri negre, pe care le păstra într-unul din dulapurile arhivei și pe care le numea în glumă *carnetele mele roșii*. O asigurase că erau înscriși în ele toți dușmanii protectoratului, cu nume, adresă, rasă și meserie, plus note amănunțite despre genul și amploarea activității subversive a fiecăruia. Milena știa foarte bine că acolo era trecut și numele lui Peroutka. Fusese arestat la numai câteva zile după invazia trupelor germane. Cu toate că după două săptămâni fusese eliberat, toată lumea pricepuse că nu-și va mai putea păstra postul de redactor-șef. De fapt, nici unul dintre membrii redacției nu-și făcea iluzii. Știau cu toții că Gestapoul lăsa să apară *Přítomnost* doar atâta timp cât mai furniza informații de care aveau ei nevoie.

*

Limanuri

Cunoștințele și prietenii o îndemnau să plece din țară cât mai era timp. Avocata Libuše Vokrová avea relații la ambasada britanică și chiar s-a oferit să-i facă rost de o viză în patruzeci și opt de ore. Dar Milena a refuzat. Ea se mulțumea să-l știe plecat la timp pe Evžen. Pentru el era extrem de riscant să rămână, fiindcă avusese în trecut un post de conducere în partid, și pe deasupra era și evreu. Dar cu cât creștea numărul prietenilor care fugeau sau dispăreau, cu atât mai hotărâtă era ea să rămână pe loc.

„Cum să-mi las eu treaba acum, când am rămas singură la *Přítomnost*?" îi răspunse Milena în scris lui Libuše Vokrová. „Cine s-o facă?"

Acum, când Peroutka nu mai era acolo și agitația permanentă a telefonistelor și secretarelor se redusese la bătăi discrete la ușă când venea vreun comisionar sau poștaș, locul de muncă devenise și el un liman, un adăpost. Milena mergea la redacție dis-de-dimineață și rămânea acolo până seara târziu. Când nu l-a mai avut lângă ea pe Evžen, care să aibă grijă de Honza, i-a angajat fetiței un profesor particular. Îl cunoscuse pe Lumír Čivrný când acesta își făcuse apariția la redacția ziarului *Tvorba,* cu servieta plină de poezii „antifasciste" pe care voia neapărat să i le citească cu voce tare. Se luaseră imediat la ceartă, după care Milena oricum nu putuse să nu-i publice poemele. Lumír era impulsiv, vocea-i putea deveni extrem de puternică și insistentă când simțea că lucrurile nu merg după voia lui; dar avea o groază de cunoștințe, era citit, educat și, mai întâi de toate, era un eminent pedagog, pe care natura îl înzestrase și cu mult talent de psiholog. Honzei îi dibuia imediat toate subterfugiile și a izbutit surprinzător de repede să-i stârnească și alte interese, pe lângă acela de a-și petrece timpul afară, pe stradă, cu ceilalți copii din cartier. Foarte curând, Lumír petrecea mai mult timp cu Milena și cu fata ei decât singur, și din cauza asta a început

să participe, oarecum împotriva voinței sale, la adunările pe care mișcarea de rezistență, mereu crescândă, le organiza în apartamentul Milenei.

Era vorba de un cerc relativ restrâns de oamenii din care făceau parte unii colegi jurnaliști și câțiva britanici, care lucrau ca profesori de engleză la Praga și erau în bune relații cu ambasada britanică. Mai era și un tânăr nobil german, Joachim von Zedtwitz, care, în afară de multe altele, avea și o splendoare de mașină sport Aero, cu două locuri. Pe unul dintre locurile acestei mașini a stat Evžen Klinger, cu o glugă de piele pe cap și ochelari fumurii de protecție, când a fost scos din Praga. A fost dus în munți, în regiunea Harrachov, iar de acolo, pe niște cărări singuratice, până în Polonia.

Milena îi câștigase încrederea lui Von Zedtwitz încă din clipa în care unul dintre tinerii englezi le făcuse cunoștință. Joachim, sau *Jochi,* cum i se zicea, nu era doar un arian blond, cu bărbia frumos desenată, ci mai avea și talent actoricesc, putându-se adapta la orice situație, indiferent cât de neașteptată era. Dacă era cumva oprit la un punct de control, intra imediat în rolul copilului aristocrat răzgâiat, în drum spre stațiunea balneară mondenă de la Špindlerův Mlýn – nume pe care, desigur, nu-l putea pronunța ca lumea: *...Können Sie mir bitte sagen, wo ich der Wen nach dieser SPINDLERMÜHLE* (rostea cuvântul cu nemărginit dispreț) *finden kann...*

Procedeul era destul de simplu. O persoană de contact din afară, al cărei nume trebuia să le rămână necunoscut membrilor grupului, îi aducea în apartamentul Milenei pe refugiații interesați, care așteptau acolo până când Jochi aprecia că împrejurările erau prielnice pentru o „excursie". Așteptarea putea să dureze zile întregi, uneori chiar câteva săptămâni. Lumír Čivrný povestește despre haosul din apartamentul micuț, de două camere, al Milenei, în seara dinaintea unei plecări planificate: Milena, care țipa la telefon, refugiații, care-și aduseseră prea multe lucruri și ocupaseră tot livingul ca să-și refacă bagajul, diverse persoane, care veneau cu mesaje în ultimul moment, și Honza, care tot ieșea și intra, deși ar fi trebuit să fie de mult

în pat. „Milena îți dădea impresia că e neobosită și nu știu de unde avea atâta energie", scria Čivrný mulți ani mai târziu, într-un articol comemorativ. Poate era și el unul dintre puținii care intuiau că toată energia pe care o consuma Milena pentru a-i ajuta pe alții era, în fond, felul ei de a se ruga pentru propria ei salvare:

> Seara târziu, aproape sleită de puteri, se așeza lângă telefon și suna pe câte cineva care credea ea că are nevoie de ajutor sau care pur și simplu se simțea în pericol, în plină negură, și care avea nevoie de mângâiere, de ocrotire, de îmbărbătare. Ca și cum propriile ei rezerve de forță ar fi fost nemărginite. Adevărul e că tocmai ea avea nevoie de consolare și îmbărbătare. Dar, pentru că nu știa cum să capete ceea ce-i lipsea, își ascundea nevoia de compasiune și tandrețe în spatele unui paravan de ironie și sarcasm.

*

Antibiografie (eroism)

„Eroismul nu e decât o poză, o atitudine", așa spuneai tu, „e felul în care fățarnicul se tăvălește de plăcere în pretinsul lui sacrificiu pentru alții". Și mai spuneai că te scârbesc toate aceste „explozii patetice de sentimente", pe care, hai să fim drepți, ți le cultivai chiar tu, neobosită.

Nu era însă vorba și de o încercare (chiar foarte calculată) de a le cumpăra celorlalți dependența? Nu le dădeai altora nimic fără să te aștepți că vei primi și tu ceva în schimb. Willy Haas povestește cum, într-una dintre vizitele sale la Viena, te-a găsit postată în fața ușii lui. Aveai urgent nevoie de bani, așa i-ai spus; Willy Haas nu dispunea de o asemenea sumă și, la vremea aceea, presupunând că ar fi avut-o, nu s-ar fi putut dispensa de ea; dar când ți-a spus asta foarte apăsat, te-ai uitat la el cu furie nestăpânită. Cum de putea să te lase în voia soartei tocmai *acum,* când tu făcuseși atâtea pentru el?

Dar de data aceasta n-aveai pe cine să-ți verși furia. Cei pe care-i ajutai dispăreau peste graniță și nu lăsau în urma lor decât un imens gol.

„Solidaritate nu înseamnă să mori și să te lași înmormântat alături de ceilalți; în orice caz, nu atâta vreme cât mai sunt lucruri de făcut." Așa-i scrii lui Willi Schlamm, care acum e în America. În exil.

„Ești mai solidar cu noi dacă pleci. Iată că cel puțin unul care poartă Europa în inimă ne-a dovedit c-a avut tăria și fermitatea să plece din Europa!"

Altora nu le arăți aceeași bunăvoință. Pe 5 iulie 1939, într-un articol din *Přítomnost*, le faci reproșuri tuturor tinerilor care trec de bunăvoie granița spre Germania căutând de lucru, în timp ce țara e secătuită de puteri din cauza acestei „emigrări în masă".

Fiecare dintre cei care pleacă ia cu el o părticică din cultura noastră, din mentalitatea noastră, o părticică din specificul nostru național.

Faptul că cineva te-a decepționat sau ți-a făcut un rău e acum interpretat ca trădare de țară.

Nu e vorba de eroism, ai fi spus tu; este îndărătnicie.

*

Ultima vară

Când a venit vara, Milena a trimis-o pe Honza într-o tabără pentru copii și tineret din Medlov, în apropierea orașului Brno, în Moravia de Vest.

Cu toate că lumea se aștepta ca războiul să izbucnească dintr-o clipă într-alta, n-avea nici un rost s-o țină pe fetiță lângă ea și s-o lase să sufere din cauza caniculei umede din Praga.

În august, Milena s-a dus în vizită la Honza, și imediat după aceea a venit și Jaromír; și, fără ca cineva să poată explica cum și de ce, au venit și toți ceilalți din grupul lor pestriț de cunoștințe: colegii jurnaliști, actuala nevastă a lui Jaromír („letona", cum îi spunea Milena sarcastic), prieteni arhitecți de-ai lui

Jaromír, actori de la teatrele pe care nemții le închiseseră, muzicieni și scriitori. Se simțea un fel de dorință colectivă de limpezire a gândurilor, voiau cu toții să iasă puțin din strânsoarea capitalei, să pretindă că umilințele zilnice, imposibilitatea de acțiune și disperarea aproape transformată în resemnare se evaporaseră.

„Această resemnare avea și o doză de bună dispoziție", povestește Jana Černá. „Oamenii se simțeau atrași în mod instinctiv unul de altul. Parcă se simțeau mai în siguranță în grup decât fiecare de unul singur. Nu se mai ținea cont de nici o regulă. Perechile făceau dragoste pe dealurile împădurite ziua în amiaza mare, și pe la apusul soarelui se întorceau în pas săltăreț, ținându-se de mână. Nimeni nu mai reușea să-și păstreze secretele."

Dar colectivul acesta inspira și un fel de melancolie, nostalgia unei epoci care poate nici nu existase și care părea a fi întruchipată de niște amintiri: voci subțiri, cristaline de femei care strigau *mâncarea-i gata* din interiorul unor încăperi răcoroase, spoite în alb, aflate undeva în verdețea întunecată a miezului de vară; mese lungi, de scândură, pe care bărbații le cărau afară, în grădină, și femeile le acopereau cu fețe de masă; gustul de bere rece servită în halbe de porțelan; insecte care roiau și se izbeau toată noaptea de lămpile cu lumânări de parafină. Starea asta de spirit i-a dat cuiva ideea ca înainte de întoarcerea la Praga să se organizeze un carnaval adevărat, ca pe timpuri, cu o paradă de costume, o piesă și un târg cu mai multe standuri. Au început imediat și foarte serios repetițiile pentru piesă. Actorii grupului căzuseră de acord să joace câteva episoade din *Suite populaire* a compozitorului Emil Burian, și unele scene din diverse mituri și basme. Au cusut costumele și, foarte curând, bărbații și băieții au început să umble țanțoși de colo-colo în tricouri, pantaloni până la genunchi și pălării înalte în trei colțuri, în plin pârjol de august. Mai erau și măscărici de curte cu pantofi ascuțiți și clopoței la chipiu, cavaleri cu armuri și săbii în teci lungi, precum și prințese care mergeau cu pași mari prin iarba înrourată. Din spatele copacilor și din tufișuri priveau răuvoitor vrăjitoare, iar țărăncuțe cu seceri și greble traversau câmpiile, la fel ca micuța cu codițe blonde, cea care într-o bună zi căpătă misiunea

să-i elibereze pe cavalerii care dormeau pe muntele Blanik. Ziua aceea părea să fi venit cu adevărat tocmai acum.

Seara se aduna toată trupa pe iarbă, să asculte ce se mai spunea la radio. În amurgul din ce în ce mai întunecat, vocea înfundată a aparatului le vorbea parcă din toate direcțiile în același timp, ca și cum se umpluse de tot aerul din jur și căpătase un ton ascuțit, tăios, amenințător. Vocea le spunea că nenumărate trupe germane se concentrau la granița cu Polonia. Franța și Anglia ar fi comunicat în același timp că pătrunderea trupelor germane în Polonia însemna o declarație de război. Urmă vestea că Germania și Uniunea Sovietică semnaseră un pact de neagresiune, iar în ziua următoare, adică pe 1 septembrie 1939, s-a anunțat că Germania atacase Polonia. Războiul era acum un fapt împlinit.

Când s-a întors la Praga, Milena a fost chemată de urgență la Petschkův Palác. Von Wolmar a întâmpinat-o cu masca lui zâmbitoare, de sticlă, și i-a enumerat toate ocaziile în care Milena îl „decepționase". Faptul că își împodobea articolele cu citate din bolșevicul Brecht ar putea fi tolerat, dar *curajul* (el i-ar spune mai curând *nebunia*) de a lua în râs armata germană în circumstanțe ca acelea îi depășea puterea de înțelegere. Având în vedere scandaloasa *lipsă de discernământ* de care dăduse dovadă, dar luându-se în considerare și împrejurările extraordinare de atunci, era sigur că înțelegea și ea foarte limpede că *Přítomnost* nu mai putea fi publicat. Milena a încercat să-l sune acasă pe Peroutka, dar acolo nu mai răspundea nimeni. A aflat pe ocolite că fusese deja arestat și trimis la Buchenwald.

*

Biografie

O fetiță stă și așteaptă tramvaiul într-o stație. Toată viața a avut sentimentul că ar fi trebuit să fie altcineva. La naștere avea pumnii strânși, pentru că spera să fie băiat. Când s-a făcut mai măricică, mama îi vorbea de parcă ar fi fost un om mare. Se aștepta de la ea să înțeleagă absolut totul. (...*doar trebuie*

să-ți dai și tu seama!). În primul rând i se cerea să nu fie mofturoasă. Și a încercat să priceapă totul. A încercat să nu fie mofturoasă. A învățat să înoate, deși apa rece ca gheața o îngrozea. A învățat să sară de la trambulina de trei metri, cu toate că avea oroare de înălțimi.

„Nimeni nu poate să te sperie pe tine!" țipa la ea Milena. Și ea, încă și mai speriată, nu îndrăznea s-o contrazică.

Ceea ce nu pricepea ea deloc era de ce o părăseau oamenii tot timpul. I-a dispărut mai întâi tatăl, pentru a se pune în slujba proletariatului sovietic. În locul lui a venit unchiul Evžen. Unchiul Evžen era înalt, puternic, avea un zâmbet straniu și un trup de ursoi, moale și cald, și-i plăcea să i se urce în brațe. Dar cu toate că înțelegea prea bine că el trebuia să locuiască la ele, n-avea pe de-a-ntregul încredere în el. Și, până la urmă, a dispărut și el, într-o mașină lungă, el în față și o mulțime de valize bine legate, în spate. Atunci și-a făcut rost de o pisică, dar și ea pleca tot timpul. Când era cald afară, se strecura pe ferestruica ce dădea pe acoperiș și trebuia să se cațăre după pisică s-o prindă. Acoperișul era plat, dar era plin de ieșituri înalte și coșuri abrupte, pe care pisica le escalada cu ușurință, iar ea se obliga s-o urmeze, cu toate că erau cinci etaje până jos în stradă, și nu cuteza să privească, fiindcă știa c-o să-i fie atât de frică, încât nici mâinile, nici picioarele n-o s-o mai țină și nici măcar n-ar fi îndrăznit să strige după ajutor. Și apoi, cine ar fi putut s-o ajute? Milena era la redacție, și vecinii nu erau nici ei acasă.

Acum stă în stația de tramvai și așteaptă. În ghiozdan are o sticlă cu lapte și un pachet cu sendvișuri, pe care i le-a dat mama în caz că „n-o să apuce să vină la timp acasă la cină". Are unsprezece ani, privire de om mare, dar nu-i în stare să se concentreze mai mult de câteva minute în șir. E nevoită să-și repete tot timpul în gând adresele pe care mama a obligat-o să le învețe pe de rost („— Nu poți să mi le scrii pe o hârtiuță?", „— *Ježíšmarjá*, nu ești în toate mințile ! Acum nu se scrie nimic pe nici un fel de afurisite de hârtii!"), numerele tramvaielor pe care trebuie să le ia ca să ajungă la respectivele adrese și ale

tramvaielor cu care să se întoarcă. Dar iată tramvaiul. Se apropie încet, încet, hodorogind, luminând furios cu o singură lampă, ca un ochi uriaș în frunte. Se urcă, își ține ghiozdanul între picioare și stă înghesuită între cehi și germani, care nu scot nici o vorbă. Între sticla de lapte și pachetul cu sendvișuri din ghiozdan sunt cinci, cincisprezece sau douăzeci și cinci de exemplare ale ziarului *V boj* (*La luptă*). E atât de periculos să le țină acasă, încât mama le ascunde tot timpul sub dulapul pentru așternuturi. În ce-a mai rămas din orele serii, Honza va sări din tramvai în tramvai și va bate din ușă în ușă. Mai întâi la Vinohrady, unde stau ele, apoi la Žižkov, Karlín și Holešovice. Și nimeni nu-i deschide până nu aude că știe *parola,* dar chiar și atunci ușa e abia întredeschisă, o crăpătură prin care înfige cât poate de repede „poșta"; pe urmă ușa se închide. Și apoi e din nou în tramvai, unde-și scoate sendvișurile din hârtia lipicioasă și le înfulecă de zor, fiindcă știe că până o să ajungă acasă are să-i fie din nou foame.

11 noiembrie cade într-o sâmbătă, și de data asta Milena e acasă când o trimite pe Honza în misiune. Lumír e și el acolo. Ar fi trebuit să facă matematică și germană, dar Lumír stă neclintit în fotoliul verde din living, cu ochii în gol. Asta o face pe Honza să-și amintească de ziua aceea ca de o zi „altfel". Lumír cu privirea mată, fără țintă, și fața înțepenită. Milena tocmai îi sunase pe cei de pe Budečská, unde trebuia să meargă Honza să ia ziarele și apoi să le distribuie, dar în locul bătrânului maior Škalda, cel care răspundea de obicei, se auzise o altă voce: o voce moale, care se eschiva.

Da, era casa Škalda, nu, domnul maior nu era acasă, cine-l căuta?

Milena avusese prezența de spirit să nu-și spună numele.

— Încercați puțin mai târziu, spuse vocea.

Milena a pus receptorul în furcă și a început să se consulte cu Lumír asupra a ceea ce aveau de făcut. Fusese Škalda arestat? Li se întinsese vreo cursă? Sau poate că cel care răspunsese se temea să nu se dea de gol? Se întâmpla adesea ca maiorul Škalda

să ascundă refugiați în apartamentul lui. Până la urmă, au decis ca Honza să meargă oricum acolo.

— Dacă vezi oameni străini, spune c-ai venit ca să iei niște cărți pentru mama ta, i-a explicat Milena. Și dacă te-ntreabă despre ce cărți e vorba, spune că nu-ți aduci aminte, dar că poți să dai un telefon acasă și să-ntrebi.

Deasupra intrării de pe Budečská se vede un înger din piatră cu aripile întinse. Are ochi sălbatici, larg deschiși, și obraji bucălați, de parcă s-ar pregăti s-o sufle pe Honza de-acolo, de îndată ce se apropie. Și în sâmbăta cu pricina a suflat îngerul din răsputeri către ea. Curentul de aer e atât de aprig, de parc-ar tuna și-ar trăsni. Îi înfundă urechile. O ia în sus pe scări, cu ghiozdanul gol. Ușa se deschide, și în clipa următoare se întorc spre ea vreo zece fețe necunoscute. Au și ele ochii holbați și obrajii bucălați, dar cel puțin încearcă să zâmbească. Cineva o întreabă foarte amabil ce dorește. Răspunde c-a trimis-o mama după niște cărți. E întrebată despre ce cărți e vorba și ea spune că nu-și amintește, dar că poate s-o întrebe dacă i se permite să dea un telefon. Atunci, pe cel care a întrebat-o îl pufnește râsul și îi spune ceva în germană altuia. Acela răspunde tot în germană, după care primul îi spune (din nou în cehă) că nu-i nevoie să dea telefon. Pot să meargă cu toții acasă la mama și s-o întrebe.

Când au ajuns, Lumír ședea tot în fotoliul verde, iar Milena pe un scaun, la masă, dar expresia feței ei amintea de cea pe care o avea în trecut, când nu lua morfină câteva zile la rând. Germanii au percheziționat toată locuința și au confiscat o mulțime de obiecte. Și, cu toate că au întors toată casa cu susul în jos, n-au găsit nici un exemplar din *V boj*. Nu le-a dat prin cap să se uite sub dulapul cu așternuturi.

Honza primise instrucțiuni precise și pentru cazul în care s-ar fi întâmplat ca Milena să fie arestată (sau să nu vină acasă într-o seară):

— Să arzi toate ziarele și orice foaie volantă din casă. Pe urmă te sui în tramvai și te duci la doamna Meyer, care o să aibă grijă de tine până vin eu înapoi.

Din pricină că apartamentul din Kouřimská nu avea încălzire centrală, a fost nevoită să care toate ziarele și revistele jos, în pivniță, unde aveau un cuptor. Nu a trecut mult timp și din pivniță a început să se ridice un nor de fum negru. Vecinii băteau cu pumnii în ușă, amenințând c-o să cheme pompierii dacă nu termină imediat cu arsul. Abia atunci și-a luat Honza pisica, a vârât-o în ghiozdan și a plecat spre stația de tramvai.

Douăzeci de minute mai târziu, doamna Meyer întredeschide cu atenție ușa.

În prag stă o fetiță cu o pisică în brațe. Are părul ciufulit, încâlcit, fața înnegrită de funingine și tremură din tot corpul.

— O luăm pe mama doar ca să stăm puțin de vorbă cu ea.

Așa spusese bărbatul cu vocea aceea stranie.

Dar ea nu l-a crezut. Știa că acum și mama avea s-o părăsească.

VI
VIAȚĂ ÎN SPATELE ZIDURILOR

Un vis

Văd în vis rânduri nesfârșite de trenuri pline până la refuz, așteptând la peroane, și ele nesfârșit de lungi. Suntem în pragul unei catastrofe înspăimântătoare. Peste tot domnește panica. Lumea se bate pe viață și pe moarte pentru un loc în tren. Între mine și peron e o masă enormă de oameni și n-am nici cea mai mică posibilitate să-mi croiesc drum. Sunt cuprinsă de disperare și strig:

— Sunt tânără, nu pot să mor.

În clipa aceea mă bate cineva pe umăr. Mă întorc și văd un bărbat necunoscut, care-mi strecoară un bilet în mână și spune:

— Cu biletul ăsta poți merge oriunde vrei. Îți garantează trecerea liberă a frontierei și un loc rezervat în tren. Nu-ți fie teamă, încearcă să fii curajoasă: hai, du-te acum!

Trenul pleacă din stație și catastrofa începe. Pământul de sub noi se surpă, și lumea se transformă într-o încâlceală de șine întretăiate. Șinele se sfârșesc la un punct de frontieră. Un paznic strigă:

— Coborâți pentru controlul pașapoartelor!

Îmi scot biletul. E împăturit de douăzeci de ori și mai bine. Comisarul vămii întinde mâna după biletul meu și începe să își mute greutatea de pe un picior pe altul. E deja hotărât să nu mă lase să trec. Pe bilet scrie: *Condamnată la moarte.* Îmi țâșnesc broboane se sudoare rece pe frunte. Inima nu-mi mai bate.

— Poate că asta-i doar o parolă, îi spun disperată ofițerului, o parolă care-mi înlesnește trecerea de partea cealaltă.

Milena Jesenská, „Un vis",
Národní listy, 14 iunie 1921

*

Ziduri

Gestapoul avusese grijă să dispună și de spațiile de la subsolul Palatului Petschkův, unde înainte erau amplasate seifurile băncii și care acum foloseau drept celule pentru interogatorii. În afara lor era o încăpere spațioasă, căreia i se spunea Cinematograful. Înainte de a intra la interogatoriu, deținuții trebuiau să aștepte ore în șir în picioare, cu spatele la paznici și fața lipită de perete. Curând, pe suprafața albă și rece li se proiectau imaginile gândurilor.

Pe Milena Jesenská au ținut-o mai întâi în arestul închisorii Pankrác, de la marginea Pragăi, și de acolo o duceau regulat la cartierul general al Gestapoului pentru interogatoiu. Ca toți ceilalți, și ea era obligată să aștepte ore întregi în picioare, cu fața la perete și spatele la paznicii înarmați. La sfârșitul lunii ianuarie a anului 1940, adică la mai bine de două luni după ce fuseseră amândoi arestați, Lumír Čivrný a zărit-o pe Milena în timp ce-și aștepta și el rândul la interogatoriu. Milena a prins un moment prielnic de neatenție, a ajuns din câțiva pași lângă femeia cehă care spăla pe jos în Cinematograf, i-a smuls din mână cârpa, i-a luat căldarea și, frecând pe jos, s-a îndreptat rapid spre locul în care se afla Lumír.

— Bagă de seamă, ești profesorul particular al Honzei și nimic altceva! Atât a apucat să spună Milena înainte ca paznicii să-și dea seama ce se petrecuse, să se repeadă la ea și s-o tragă de acolo.

Moștenise de la tatăl ei forța aceea de a nu-ți feri niciodată privirea. N-o intimidau autoritățile. Interogatoriile s-au ținut lanț timp de trei luni. Au amenințat-o, au maltratat-o. Au încercat și cu lingușiri, cu promisiuni, dar degeaba. Nici o strategie n-a dat roade. Lumír Čivrný era profesorul particular al fiicei ei, nimic altceva, și peste scurt timp i-au dat drumul, din lipsă de dovezi.

După trei luni, Milena Jesenská a fost scoasă din arest și transferată într-o închisoare din Dresda, unde urma să aibă loc și procesul care i se intentase. La Pankrác cel puțin li se dădea mâncare ca lumea și aveau voie să iasă în curte o dată pe zi, pentru exerciții în aer liber. La Dresda a fost băgată într-o celulă întunecată și umedă, împreună cu zeci de alte femei, care erau nevoite să folosească toate o singură latrină. Lumina zilei pătrundea printr-o singură fereastră micuță cu zăbrele, aflată sus, aproape de tavanul celulei. A pierdut repede multe kilograme, și din cauza igrasiei i s-au umflat încheieturile. A început să i se cojească pielea pe picioare și pe brațe și îi apăreau plăgi ulceroase. Se plângea tot timpul că nu-și mai simte vârful degetelor.

În septembrie 1940 a fost mutată înapoi la Pankrác, în arest. În octombrie au venit s-o viziteze profesorul Jesenský cu nepoata. Nici unul n-a recunoscut-o pe femeia care venea spre ei pe coridor. „Ființa aceea scheletică, cu părul până la umeri, pomeții ieșiți și ochii enormi, albaștri, aducea poate mai degrabă cu micuța *Milča,* pe care o cunoscuse tatăl ei, decât cu Milena pe care o știam eu", scrie Jana Černá. „Doar piciorul târât ne semnala că e mama."

Trecuse aproape un an de când o arestaseră. La procesul de la Dresda fusese învinuită de săvârșirea mai multor infracțiuni, dar fusese achitată. Se presupunea, așadar, că va fi curând pusă în libertate. Tatăl și fiica erau convinși că tocmai datorită acestui fapt li se înlesnise vizita. În plus, o vizită fără martori. „Comisarul s-a retras și ne-a lăsat să vorbim liniștiți în biroul lui."

Milena era și ea la fel de convinsă. La zece zile după aceea, și-a auzit numele printre cei programați pentru „transport" – acesta era termenul oficial. A primit ordin să-și împacheteze de urgență peria de dinți, pasta de dinți și săpunul special, cu glicerină, pe care îl primise pentru mâinile și antebrațele care i se cojeau.

La proces fusese achitată, însă Gestapoul nu credea în nevinovăția ei.

*

O scrisoare (1940)

Vreau doar să-ți spun că trebuie să fii liniștită și încrezătoare, Honza. Se pregătesc să mă ducă de-aici, dar poate nu pentru mult timp și sigur c-o să puteți să veniți să mă vizitați. Un singur lucru vreau să te rog, și anume: să faci întotdeauna ce-ți spune bunicul. Bunicul tău e un om nemaipomenit, Honza, și se poartă foarte frumos cu noi două. Dacă te roagă ceva, e pentru binele tău. Îmi faci o bucurie dacă aud că-l asculți, Honza. Și trebuie să-mi scrii, Honza, scrisori lungi, despre lucruri importante. Tot ce are de-a face cu tine mă interesează, chiar și cel mai mic amănunt. Imaginează-ți așa, că aștept zi de zi și că luni de-a rândul n-am nimic altceva aici decât micuțele tale propoziții. Le știu pe de rost. Mi-ai scris odată că ai să mă iubești și când am să fiu bătrână. Mai știi? Iubita mea, sunt deja bătrână. O mamă bătrână, care nu mai are pe nimeni, decât pe tine. Dar asta e deja mult. Sunt grozav de bogată, Honza, și bucuroasă, fiindcă te am pe tine. Gândește-te la asta, fetița mea, și nu mă lăsa s-aștept. Fă-mi bucuria să aflu că bunicul e mulțumit de tine. Te sărut și aștept cu imensă nerăbdare să te văd. Și mi-e deja dor de ziua când am să pot și eu să fiu acolo unde ești tu, fetița mea mult iubită.

*

Ravensbrück

Numai câteva dintre trenurile cu destinația Ravensbrück mergeau chiar până la intrarea în lagăr. De cele mai multe ori li se cerea deținutelor să coboare în stația din Fürstenberg. Acolo, ofițeri SS și supraveghetoare cu câini le ordonau femeilor, sub amenințări și lovituri de bastoane, să se încoloneze, câte cinci în fiecare rând, și să parcurgă pe jos restul de trei kilometri până la lagăr.

O deținută spaniolă, Neus Català, descrie Fürstenberg ca fiind un orășel fermecător. Străzile de-a lungul cărora mărșăluiai erau străjuite de căsuțe scunde, lipite una de alta, fiecare cu un petic de grădină bine îngrijit și gardenii albe la fereastră.

Localnicii se arătau de cele mai multe ori indiferenți la marșul femeilor încolonate, fiindcă vedeau acum imaginea aceasta în fiecare zi, dar se mai găseau câte unii care strigau cuvinte de ocară sau aruncau cu pietre în deținute, fără ca paznicii să intervină. La ieșirea din oraș, marșul continua de-a lungul căii ferate, pe un drum larg arcuit, cu vile și case de vară pe malul lacului Schweden. În preajma râului Havel, terenul pare împânzit de un sistem capilar format din diverse fire de apă: râulețe, pârâiașe și mici canale șerpuite. Curgerile de apă se pierd adesea în păduri întinse și rare, cu arbori de esențe tari, stejari sau fagi. Partea aceasta din Mecklenburg are o lumină specială, mai ales primăvara și vara. Chiar și de dincolo de ziduri, deținutelor li se părea că toată această întindere de pământ împânzită de apă se oglindește pe suprafața cerului de deasupra lor, și cerul își schimbă necontenit aspectul, luând mereu alte forme. Nu se putea imagina un contrast mai puternic între natura din împrejurimi și lagăr. Ceea ce le întâmpina pe femei la sfârșitul marșului era un monument al încremenirii eterne, rigiditatea unei idei a cărei durabilitate nu poate fi garantată decât așa, turnată în oțel și împrejmuită de ziduri luminate.

*

Numere și nume

La secția politică – denumită *Abteilung II,* destinată deținutelor politice – *Milena Krejcarová* era înregistrată cu numărul *4 714.*

Uneori colegele spuneau *4 711*, după parfumul cu aceeași denumire. Altele, care o cunoșteau mai puțin, îi spuneau *Împărăteasa.*

Dintre cei care au întâlnit-o sau care au cunoscut-o în lagăr, doar puțini au vorbit-o de rău. Mai toți amintesc de sacrificiile adesea extrem de periculoase pe care le făcea, fără să vorbească prea mult despre asta, ca să-i ajute pe alții. Avea însă și un *cerc* personal. Făceau parte din el nu numai deținute intelectuale, ca Grete Buber sau Rosa Johmannová, dar și câteva

„protejate", de care se îndura în mod deosebit, ca de exemplu Anna Kvapilová, fată de anticar, care confecționa cărți de citit și cărți de joc, sau Tomy Kleinerová, „schiloada".

Cu cele care nu făceau parte din „cercul" ei se putea comporta destul de brutal. O tânără studentă la medicină, Jiřína Jindřichová, care lucra în imediata apropiere a Milenei ca asistentă de laborator a spitalului din lagăr, povestește despre combinația de agresivitate și aroganță cu care îi trata pe toți cei care aveau alte opinii decât ea sau făceau lucruri împotriva voinței ei.[1]

*

Biografie

Dacă Milena Jesenská avea numărul 4 714, tragem concluzia că în noiembrie 1940 începuse să se depășească deja capacitatea maximă a lagărului. Cele douăzeci de barăci erau calculate să adăpostească câte 200 de deținute pe fiecare dintre cele două nivele, ceea ce înseamnă un total de 4 000 de persoane. (Situația avea să se înrăutățească. În toamna lui 1944, după ce Germania fusese obligată să se retragă de pe teritoriile ocupate din Uniunea Sovietică și Polonia, numărul deținutelor atinsese 50 000.)

Se poate spune că norocul Milenei Jesenská a fost, într-un fel, să fie clasată drept deținut politic. Aceștia, cărora li se spunea *rotwinkeln* datorită triunghiului roșu cusut pe mâneca uniformei de deținut, erau mult mai bine tratați decât evreii, țiganii sau decât așa-numiții „inapți pentru muncă" sau „asociali", al căror număr avea să crească tot mai mult.

Toate deținutele, indiferent de natura crimei comise, erau supuse inițial unui examen de sănătate, pe cât de brutal, pe

1 Mărturia Jiřínei Jindřichová se referea în primul rând la ceea ce numește ea „privirea plină de răutate" a Milenei.

Era trăsătura cea mai pronunțată a Milenei. Jaroslava Vondráčková povestește că Milena avea încă de mic copil privirea asta extrem de intensă, când „iscoditoare", când „pătrunzătoare". Într-un mediu în care de regulă oamenii își plecau privirile, această trăsătură a ei probabil că sărea în ochi. (N. a)

atât de umilitor. Înainte de a putea *deveni* cineva în ierarhia lagărului, era obligatoriu ca identitatea *de dinainte* să fie total-mente eradicată. Femeile erau mai întâi deposedate de toate obiectele personale, care erau puse la păstrare, apoi li se ordona să-și scoată hainele și să treacă în sălile de duș, după care, așa goale, trebuiau să-și aștepte rândul pentru examenul medical. În cazul în care transportul deținutelor ajungea seara, se putea foarte bine întâmpla ca femeile să aștepte la duș toată noaptea, fiindcă doctorul nu venea decât a doua zi dimineața. Franțuzoaica Fanny Marette își amintește cum a fost obligată să aștepte doctorul timp de opt ore, iar când a venit, singurul lucru pe care l-a făcut a fost să examineze rapid dinții deținutelor. („Cine altul decât un german ar ordona unui grup de 1 500 de femei să se dezbrace în pielea goală la ora 5 dimineața și să le lase să aștepte până la ora 13, doar ca să deschidă gura?" întreabă ea pe un ton sarcastic.)

Alte deținute n-au scăpat atât de ușor. La cea mai mică bănuială că ar avea păduchi, femeile erau în mod obligatoriu rase imediat. Neus Català povestește că aceeași spatulă murdară era introdusă în vaginele tuturor femeilor la controlul ginecologic, care era mai degrabă un fel de vânătoare după obiecte prețioase de contrabandă, introduse eventual acolo, pe furiș. Tratamentul acesta umilitor a însemnat pentru multe femei o traumă din care nu și-au mai revenit niciodată. După război, comunista germană Erika Buchmann, care a adunat mărturii de la supraviețuitoarele lagărului, povestește despre mai multe cazuri de sinucideri la scurt timp după sosirea în lagăr – femei care se spânzurau de paturile din barăci sau se aruncau pe gardul de înaltă tensiune electrică al lagărului.

Milena era bolnavă când a ajuns în lagăr. Ca multe alte deți-nute care petrecuseră mai întâi un timp în arest, pentru cer-cetări, suferea de malnutriție: gingiile îi sângerau și începuseră să-i cadă dinții. Dar o supăra și reumatismul pe care-l căpătase la Dresda. I se umflau articulațiile și încheieturile mâinilor, pe care nu le mai simțea. A fost însă destul de „înțeleaptă" să nu pome-nească nimic de beteșugurile ei. În schimb, a declarat, probabil

în momentul înregistrării, că studiase Medicina în tinerețe. Pesemne că de aceea i s-a dat de lucru la *Krankenrevier,* spitalul lagărului imediat după săptămâna de carantină.

La înregistrarea deținuților politici se treceau absolut toate datele pe listele de evidență, *Zuganglisten:* nu numai date legate de locul nașterii, rasă, origine socială și politică, dar și referințe despre studii și eventuala competență de specialitate. Conducerea lagărului putea astfel să profite la maximum de capacitatea și competența fiecărui individ. Nu e deci o întâmplare că muncile administrative, precum și altele, „mai puțin istovitoare", erau aproape fără excepție rezervate deținuților politici. Femeile aparținând altor categorii erau trimise fie la una dintre cele patru fabrici de textile pe care le avea SS-ul în lagăr, fie la construcția de drumuri sau alte munci asemănătoare, în afara lagărului.

Când a ajuns Milena Jesenská la Ravensbrück, *Krankenrevier* era format din două (curând aveau să fie trei) barăci, care comunicau între ele. Fiecare era împărțită în două secții: una pentru cabinetele de examinare și tratament, unde cele care se îmbolnăveau trebuiau să stea la coadă în fiecare dimineață, și o secție cu paturi, pentru deținutele internate. La extremitatea celei de-a doua barăci se afla spălătoria lagărului. De la biroul Milenei se vedea, scrie Grete Buber, suprafața întinsă a locului de încolonare și departe, în fund, bucătăria lagărului. De acolo erau cărate în fiecare dimineață marmitele grele cu supă. Încă și mai departe se conturau clădirile administrației, unde își aveau birourile comandantul și personalul SS, iar în spatele lor era poarta de intrare în lagăr.

În ciuda faptului că mai bine de treizeci de femei lucrau înghesuite într-un spațiu foarte strâmt, Milena a reușit să facă din colțișorul ei un loc viu și intim. În cutia cu creioane se afla o mingiucă de sticlă. Pe peretele de deasupra mesei de scris lipise fotografii, care ceruse să-i fie trimise sau pe care le căpătase în schimbul alor ei: reproduceri (de mărimea ilustratelor) din Gauguin și Bruegel; gravuri de Morstad cu Praga veche; o bucată de afiș dintr-un vechi calendar SS, în care se vedea o perdea bătută de vânt la o fereastră deschisă. Vara ținea să aibă

un văsuleț cu flori în fața acelei imagini. Florile, în general interzise, erau permise în câteva locuri anume, de exemplu în grădină, așa că dacă cineva voia să intre cu ele în lagăr, trebuia să le ascundă sub haine. Dar Milena nu se ferea și le lăsa acolo, la vedere – erau simbolul unei atitudini refractare la ideea de libertate inaccesibilă.

*

Cadru interior și cadru exterior

În șase din cele șapte zile ale săptămânii, sirena suna la ora patru dimineața, și șefa de unitate trecea prin toate cele douăzeci de barăci, de la prici la prici, și striga sau lovea paturile suprapuse cu o placă de lemn sau cu palma: asta le obliga pe femei să se scoale, după care, încă somnoroase, își așteptau rândul la toaletă și la spălătoria de la mijlocul barăcii. Importanța ritualurilor de acest gen reieșea din faptul că numai unei singure persoane – uneia dintre supraveghetoarele SS – i se încredința răspunderea de a apăsa butonul care declanșa sau oprea sirena. (Butonul se afla pe peretele uneia dintre barăcile spitalului). De o încredere aparte se mai bucurau și deținutele care, după ce-și făceau impecabil paturile, o porneau spre bucătării să aducă rația zilnică de cafea și pâine. La ora cinci suna din nou sirena, și careul de încolonare, aflat, între bucătării și spital, mișuna de lume: încet, dar sigur, femeile se încolonau, ocupându-și fiecare locul de la început indicat și acum bine știut. Șefele de unitate stăteau mereu la câțiva pași în afara coloanei, pregătite ca de îndată ce veneau supraveghetoarele să dea raportul sau, la nevoie, să facă o numărătoare de control; ritualul ăsta putea să dureze uneori și câteva ore bune, indiferent ce vreme era afară, și după aceea sirena urla din nou în tot lagărul. Nici nu e de mirare că sirena li se părea unora însuflețită: o uriașă și monstruoasă mână acustică, care ba le smulgea pe femei din somn, ba le încolona în diverse formațiuni, ba le semnaliza să-și îndrepte spatele, ba să se adune, ba să se risipească.

Timpul le era tocat de înșiruirea asta de manevre care se țineau lanț cât era ziua de lungă, iar așteptările se prelungeau atât de mult, încât efortul la care erau supuse devenea de nesuportat.

(Când dintr-un motiv oarecare, sirena *nu* suna la timp, liniștea era la fel de înspăimântătoare.)

Nu le mai rămâneau decât firimituri de timp. Atunci se întâlneau și ele. Grete Buber povestește că acestea erau ocaziile când își permitea să stea câteva minute de vorbă cu Milena – după raportul prezenței din zori și până la reîncolonarea în vederea marșului către diverse locuri de muncă sau până venea ordinul de începere a lucrului.

S-au întâlnit prima oară când Milena era încă în carantină. Dar, fiindcă era curioasă s-o cunoască pe femeia asta despre care o altă deținută cehă îi spusese că era o jurnalistă extraordinară, Grete Buber s-a așezat alături de ea în timpul marșului – un exercițiu pe care nou-venitele erau obligate să-l execute în fiecare zi pe strada îngustă dintre ultimele barăci și zidul lagărului. Mărșăluiau foarte aproape una de alta, ceea ce era foarte riscant. Oricând le putea observa una dintre paznice, și atunci le-ar fi lovit cu biciul sau bastonul, să le despartă. Să stai de vorbă în timpul marșului era de asemenea strict interzis. Cu câteva zile în urmă, o polonează fusese lovită, trântită pe jos și trasă de păr prin zăpadă și noroi, ca pedeapsă pentru că fusese prinsă râzând de ceva ce-i spusese în timpul marșului una dintre compatrioatele ei.

Milena a făcut ceva încă și mai grav: așa, dintr-odată, nu și-a mai târât piciorul țeapăn și pur și simplu s-a oprit din mers. Regulamentul prevedea pedeapsă corporală pentru cea mai mică abatere de la ritmul stabilit al exercițiului. Și iată că Milena rămâne pe loc în zăpadă, în înghesuiala produsă, gesticulând animat cu mâinile ei umflate și încercând să priceapă un amănunt din ceea ce tocmai îi spusese noua ei prietenă. Grete Buber povestește că Milena era de o îndrăzneală soră cu nebunia pură, care în momente precum acelea (cel puțin pentru început) mai curând te înfurie decât îți impun respect. Această naivitate

prostească le-a costat pe amândouă: paznicele le-au pedepsit după bunul lor plac.

Dar poate că nu numai de îndrăzneală era vorba, sau de naivitate. Celelalte femei deveneau apatice în lagăr, măcinate de foame, de lipsa de somn, dar în special de monotonia implacabilă în care li se scurgeau orele și zilele, pe care le umplea doar un șir de ritualuri fără sens și groaza permanentă de boli și tortură. Milena însă acccepta lucrurile impuse doar transformându-le în virtuți. A făcut din barăci și străzile dintre ele propriile sale spații mentale: o copie virtuală a lagărului, unde se putea mișca așa cum îi plăcea ei. Când stătea cu picioarele în pietrișul și praful de lângă Zidul Plângerii, în mintea ei se afla pe *propria ei* stradă, stătea lângă *propriul ei* zid. Avea ceva important de spus sau de ascultat – și deci făcea tocmai asta: povestea sau asculta.

Mai târziu, când lui Grete Buber i s-a încredințat postul de șefă de unitate la baraca *Bifo*, aveau mai mult timp la dispoziție. Fiecare șefă de unitate avea camera ei separată în baraca respectivă și, de câte ori putea, Milena se grăbea la Grete, unde-și umplea săculețul de timp liber ascultând-o pe aceasta cum îi răspundea la tot felul de întrebări. O ruga să-i povestească, de exemplu, ce se întâmplase cu soțul ei, Heinz Neumann. Heinz reușise să scape de naziști și să fugă la Moscova, pentru ca după numai câteva luni să fie acuzat că simpatizează cu troțkiștii. A fost dat în judecată și împușcat. După proces, Grete a fost deportată într-un lagăr de muncă silnică din Kazahstan. Era pentru prima oară, spunea Milena, când stătea de vorbă cu cineva care suferise personal de pe urma epurărilor și deci nu erau relatări la a doua mână, pe care fidelii dogmatici le puteau considera minciuni, sau propagandă troțkistă. Milena voia să afle totul despre cum funcționau lagărele sovietice: despre rutina de zi cu zi, despre detașamentele de muncă, despre paznici, până și despre ce cântau deținuții când aveau timp pentru așa ceva sau pur și simplu ca să supraviețuiască, să se încălzească, să nu cedeze gerului mortal. Și Grete îi povestea. Și așa petreceau

ore întregi trăind și retrăindu-și poveștile. N-avea importanță dacă stăteau împreună o după-masă întreagă sâmbăta sau dacă aveau la dispoziție doar câteva minute întrerupte apoi de uși trântite și ordine severe de reluare a lucrului. Își continuau mereu poveștile de unde rămăseseră. Își creaseră propriile lor celule de timp.

*

Ziduri

Unul dintre aspectele absurde ale vieții de lagăr era faptul că într-o bună zi te puteai trezi că împărțeai baraca, uneori până și patul, cu un fost vecin, cu un rival sau chiar cu cel mai aprig dușman.

Așadar, *și* în felul ăsta se producea o restructurare a lumii: dușmăniile din afara lagărului căpătau forme noi între ziduri, deveneau adesea și mai intense, se infectau.

În rândul deținutelor *Rotwinkeln* din Cehoslovacia, erau mai multe comuniste active pe care Milena le cunoștea foarte bine de pe vremea când lucrase ca jurnalistă la publicațiile *Tvorba* și *Svět práce*. Cu multe dintre ele distribuise manifeste și discutase la ședințele de partid. Dar lucrul cel mai important era că o cunoșteau *ele* pe ea, și în ochii lor Milena era ceea ce hotărâse partidul că e: o renegată, o trădătoare de clasă. Firește că acum trădarea ei devenise încă și mai demnă de ură, după ce se descoperise că întreținea relații de prietenie cu o văduvă trotkistă care făcea tot ce putea să răspândească în lagăr propagandă antistalinistă.

Multe dintre comuniste lucrau în barăcile spitalului și la orele de rond le întrebau pe bolnave cu ce partid simpatizau. Dădeau dovadă de același zel metodic și în barăcile carantinei, unde le întrebau pe deținutele recent intrate în lagăr de unde veneau și dacă aveau carnet de partid. Bolnavele cu antecedente comuniste erau tratate mai bine. Primeau mâncare mai bună. Dacă aveau relații cu cine trebuia, puteau fi transferate în detașamente pentru munci mai ușoare. Această permanentă clasificare

a deținutelor în valoroase și nevaloroase, de încredere și periculoase, într-un cuvânt, tovarășe de partid și restul, o scotea din minți pe Milena. Când o comunistă poloneză, care lucra la spital, nu a vrut să-i dea unei femei grav bolnave medicamentul de care avea nevoie, ca să i-l dea în schimb unei membre de partid, tovarășă de-a ei, Milena a ieșit afară clocotind de furie:

Zidurile astea noi le-am ridicat, noi am făcut îngrăditurile astea – voi și noi deopotrivă; și, în pofida prelegerilor voastre despre egalitate și solidaritate, faceți zidurile și mai înalte: faceți zi de zi diferențe între oameni.

„Eram pentru prima oară martora uneia dintre exploziile de furie pentru care i se dusese faima Milenei", povestește Grete Buber. Dar ceea ce o pusese cel mai mult pe gânduri era faptul că, în mod automat, își adresa și ei cuvintele acestea dojenitoare.

Spusese: „noi".

*

Chipul istorei

Nu există decât puține fotografii de la Ravensbrück și toate sunt făcute de la distanță. S-ar zice că deținutele sunt în formă bună și se mișcă agale pe străzile aproape goale ale lagărului. Sau se văd femei care muncesc – zâmbind în direcția aparatului de fotografiat – în țesătoriile SS sau în atelierele de cizmărie sau la calandru sau pe lângă cazanele din spălătoria lagărului. Fotografiile sunt datate 1940, au fost făcute special pentru un album menit a satisface curiozitatea unei delegații de la Crucea Roșie venite în vizită și sunt, în fond, complet lipsite de valoare. Lagărul din aceste imagini ar fi putut să reprezinte orice alt lagăr de muncă: rânduri de clădiri lungi, cu un singur nivel, aceleași suprafețe de pământ pe care au fost sădite mici pâlcuri de plante, fără nici o noimă; același careu pustiu destinat încolonărilor și stâlpul sirenei, aceleași ziduri cu turnuri de pază și gard electric. Dar ca să-ți faci o idee despre *realitatea* de la

Ravensbrück, trebuie să privești alte fotografii, cele făcute *după* aceea; și nu fotografii ale locului, ci ale oamenilor.

Iată-le: portretele funcționarilor SS, în uniformele lor: SS Hauptsturmführer Max Kögel, comandant al lagărului până în 1942, sau al succesorului său, SS Hauptsturmführer Fritz Suhren, care a rămas în postul de comandant până la sfârșitul războiului. Sunt și portretele multor medici SS – așa-numiții *Standortsärtze* – care s-au perindat prin lagăr și erau cu toții subalterni ai comandantului: doctorul Sontag (cel cu baston din lemn de bambus), doctorul Rosenthal sau doctorul Treite și restul ierarhiei: *Lagerführerinnen, Aufseherinnen, Blockführerinnen* și *Hilfsaufseherinnen.*

Într-o fotografie din timpul unui proces militar britanic intentat funcționarilor SS de la Ravensbrück, care a avut loc la Hamburg în anii 1946 și 1947, vedem un șir întreg de astfel de *Aufseherinnen*, care lucrau în lagăr la sfârșitul războiului. Expresia de pe fețele lor alternează între sfidare și nepăsare prefăcută. Dar toate au ceva în comun. Sub expresia asta de aroganță, de dispreț, care le e spoită pe față, nu există altceva decât un fel de prostie înverșunată, lipsită de orizont. – *„Bucătărese în uniformă de general"*, cum le zicea una dintre deținutele poloneze.

Și ești lăsat pe mâinile unor astfel de ființe zi de zi, oră de oră. Ele au grijă să se respecte regulamentul, ele pedepsesc abaterile. Cu ele trebuie să te pui bine; pe ele trebuie să le perii, lor să le faci curte, ca să obții câte o favoare. Faptul că-și pot exercita puterea în mod arbitrar este, în mintea lor, consecința firească a unei superiorități cu care le-a înzestrat natura. În cazul ăsta brutalitatea este un reflex, și prostia, lege.

*

Extrase din regulamentul lagărului („interdicții")

Libertate de mișcare (...nici o deținută nu are dreptul să se deplaseze fără o însoțitoare – o așa-numită *Lagerläuferin* – în afara parametrilor stabiliți și limitați de baracă, careul de încolonare și centrul de comandă al lagărului...);

Lenea (este știut faptul că lenea dăunează muncii);

Comportament spontan (spontaneitate înseamnă „sfidare" și „nesupunere");

Umorul (umorul este sinonim cu „spontaneitatea", care, pe lângă faptul că e o dovadă de lene, promovează sfidarea și nesupunerea);

Fertilitatea („...cum și-ar putea imagina cineva că 15 000 de femei închise laolaltă și lipsite de orice posibilitate de a-și exprima feminitatea ar avea prilejul să procreeze mă depășește total." Acest citat i se atribuie unei deținute din Franța);

Sinceritate și onestitate (este exact pe dos: ceea ce se încurajează este denunțul, falsitatea și minciuna; lucru ciudat: chiar dacă acestea nu sunt în avantajul muncii);

Indulgența și toleranța (sunt trăsături care promovează lenea);

Compasiunea (promovează slăbiciunea de caracter și lenea).

(etc.)

*

Crimă și pedeapsă

Zece mii de femei treceau zilnic pe lângă ea. Firește că odată și odată ispita trebuie să fi fost de nestăpânit.

Și iată că într-o seară de vară târzie a anului 1941 s-a petrecut acel lucru nemaiauzit. Cineva nu și-a mai putut ține în frâu degetele, s-a apropiat de peretele spitalului, a apăsat pe buton și a declanșat sirena. Era în jur de opt și jumătate seara.

Majoritatea deținutelor se pregăteau de culcare, se spălau sau ședeau pe priciuri, așteptând să se stingă lumina. Când lagărul a fost sfredelit de sunetul prelung și asurzitor al sirenei, deși nu era ora de încolonare pentru raportarea prezenței și nici pentru mărșăluit, s-a dezlănțuit un val de panică. Deținutele s-au revărsat în grabă, cu miile, din barăci, în timp ce *Aufseherinnen* cu câini, care trăgeau de lesă chefnind sau lătrând, dădeau

buzna înăuntru, urmate de armata de polițiști ai lagărului, răscolind fiecare prici în parte.

Șefele de unitate au dat ordin ca femeia vinovată de acțiunea aceea reprobabilă să se dea singură în vileag. Când acest lucru nu s-a întâmplat, comandantul lagărului a ordonat încolonarea, drept pentru care femeile și-au ocupat fiecare locul bine știut, așa, cu ce aveau pe ele, sau chiar goale. Șefele de unitate s-au postat, ca întotdeauna, la dreapta capătului de rând. Dacă vinovata nu își recunoștea imediat vina, toate femeile urmau să fie pedepsite. Anunțul acesta a declanșat oarecare neliniște printre rânduri. Supraveghetoarele, cu câinii după ele, patrulau de-a lungul coloanelor, sporind agitația și încercând astfel să stoarcă o mărturie.

După o oră au reușit. Femeia a fost scoasă cu forța din rând. Cu toate acestea, celorlalte femei li s-a ordonat să rămână pe loc toată noaptea, până la ora patru dimineața, când sirena a sunat conform regulametului.

*

Maternitate

În primii ani de război, femeile gravide care soseau la Ravensbrück erau de regulă transferate în alte localități, la clinici de obstetrică, unde erau ținute sub pază până când nășteau. Mecanismul acesta de sortare a fost suprimat începând cu 1943, când ultima din complexul de trei barăci ale spitalului a devenit secție de maternitate, izolată de celelalte două. Șefa infirmeriei, Gerda Quernheim, a căpătat și funcția de moașă.

Ușile dinspre celelalte două barăci erau acum încuiate zi și noapte, dar se auzeau din când în când țipetele pătrunzătoare ale nou-născuților. O asistentă medicală germană alerga de colo-colo între sălile de nașteri, cu prosoape și cearceafuri pline de sânge. Într-o dimineață, grăbită, a uitat să încuie ușa. Milena i-a povestit lui Grete Buber ce-i fusese dat să vadă în dimineața aceea, în drum spre clinica de consultații:

De-a lungul pereților, rânduri de priciuri de lemn, ca și în celelalte secții, și lungite acolo, femeile. Între picioarele ridicate și desfăcute ale uneia dintre ele se vedea cât se poate de clar corpul unui bebeluș. Bebelușul țipa. Imediat după aceea a văzut spatele lat și alb al Gerdei Querheim, care s-a aplecat deasupra femeii, și țipătul bebelușului a încetat. Milena s-a oprit locului. Aparent impasibilă, asistenta a ieșit cu cearceaful însângerat și cu o găleată ruginită, plină cu apă. La suprafața apei însângerate din găleată plutea bebelușul mort.

Totgeboren (născut mort) era scris pe fișele de înregistrare a căror evidență Milena trebuia s-o țină permanent la zi.

Gălețile cu apă așteptau sub priciurile tuturor femeilor gravide.

*

Mașinăria

Unde poate fi trasată linia despărțitoare între munca plicticoasă, de rutină, pe care o faci zilnic – completatul permanent de fișe, deschisul și închisul de sertare ale dulăpiorului de sub masa de scris, întocmitul de liste nesfârșite cu numele și numerele deținutelor care au nevoie de ajutor, completatul jurnalelor cu numele exact al fiecarei boli și al listelor cu comenzile de medicamente pentru fiecare persoană în parte, inclusiv cantitatea și doza de administrare – așadar, care e hotarul între această muncă și conștiința că prin fiecare lucru pe care-l faci zilnic, oricât de mărunt ar fi el, contribui la o adevărată monstruozitate, aflată în plină desfășurare?

Nu există nici o linie despărțitoare. Mai curând sau mai târziu ajungi să înțelegi că monstruozitatea este *tocmai* munca asta de rutină, acest fel de a trata permanent oamenii ca pe niște obiecte, ca pe niște piese de rezervă într-o mașinărie de proporții gigantice.[1]

1 Mulți s-au mirat că Ravensbrück încă mai funcționa ca lagăr mult după ce dezintegrarea începuse să capete forme haotice. În pofida deselor pene de electricitate, activitatea țesătoriilor a continuat conform planului,

*

Biografie

Milena Jesenská se ocupa și cu evidența fișelor deținutelor asociale. În primii ani, mai mult de o treime din deținute aparțineau acestei categorii, *Schwartzwinkeln,* după triunghiul negru pe care-l purtau pe mânecă. Deținutele asociale erau majoritare și ca paciente. Și asta nu numai pentru că unele dintre ele izbuteau să-și mituiască șefele de unitate, care le dădeau tot timpul câte o scutire din motive de boală, dar și pentru că multe veneau în lagăr cu diagnosticul unei boli cronice precum tuberculoza sau diverse afecțiuni venerice: gonoree, herpes sau sifilis. Cele mai multe din deținutele asociale erau clasate: femei care se eschivează de la muncă. O parte dintre ele erau prostituate, altele doar „politiciene de pat". Din această din urmă categorie se considera că fac parte și germanele acuzate de *Rassenschände*, profanarea rasei, ceea ce însemna că întreținuseră relații intime cu bărbați negermani, de rase și naționalități „necorespunzătoare". Mai aveau ceva în comun aceste *Schwartzwinkeln,* și anume faptul că erau folosite ca material uman pentru experimentele medicale din lagăr.

Nu era nici un secret pentru conducerea lagărului că se făceau experimente pe deținutele de la Ravensbrück. Din contră: medicii SS (în orice caz, doctorul Sontag și succesorul lui, doctorul Rosenthal) considerau că era un motiv de mândrie să participi activ la ele și, atâta timp cât ele aveau loc, spitalul de la Ravensbrück nu era doar un spital oarecare de provincie, ci un important centru de cercetare științifică, cu scopul înnobilării rasei germane.

Unul dintre cele mai ample experimente efectuate la Ravensbrück a fost cel inițiat de medicul de familie al lui Himmler,

---

și fabricile Siemens au făcut profit. Dar, la ora aceea, lagărul devenise de mult sinonim cu funcția sa. Nimic – nici măcar prăbușirea puterii celor care-l înființaseră – nu-i putea suspenda activitatea. (N. a.)

Karl Gebhardt, și anume studiul capacității corpului de a se autovindeca. (*A izola și cultiva tocmai acele substanțe din organism care ajută corpul să se autovindece în urma unor leziuni este un deziderat la fel de ispititor pentru un doctor militar, pe cât este aurul pentru un alchimist,* scria Gebhardt în 1943 într-un raport destinat medicilor specialiști de la Academia Militară din Berlin.) Pentru a ajunge cât mai grabnic la rezultate concrete, Gebhardt a făcut în așa fel încât secțiile de experimentare din Ravensbrück să fie direct subordonate propriei lui clinici de cercetare de la spitalul SS din Hohenlychen.

Doctorița cehă Zdeňka Nedvědová a depus mai târziu o mărturie despre felul în care se făceau experimentele. Deținutele selecționate pentru experiment – Nedvědová vorbește de o iugoslavă, două ucrainence, două germane și nu mai puțin de *optzeci* de poloneze – erau duse fie la închisoarea lagărului, fie la una dintre secțiile „închise" ale spitalului din lagăr, unde aveau acces numai medicii SS responsabili. În pulpa pacientei sau imediat sub genunchi se făcea o incizie, care era apoi infectată cu bacterii de cultură – streptococi, stafilococi, bacterii de tetanos și (uneori) chiar cu lichid purulent de la alți pacienți. După un timp s-a trecut la incizii mai adânci, uneori până la os, și acolo se introdceau diverse obiecte de natură organică, precum bucăți de lemn, paie sau bucăți de metal mai mult sau mai puțin oxidate. Operațiile acestea duceau în toate cazurile, fără excepție, la inflamarea măduvei osului *(osteomielită),* care era combătută cu diverse medicamente recent produse pentru tratarea rănilor, din categoria *sulfonamidelor.* În unele cazuri, infecția era stopată. În altele nu, și boala își urma evoluția, infecția se răspândea în tot corpul și se ajungea la septicemie. Asta însemna febră, convulsii și, în cele din urmă, moartea. Adică: moartea, dacă medicul responsabil, Gebhardt în persoană, doctorul Oberheuser sau doctorul Sontag nu interveneau la timp și hotărau amputarea piciorului infectat. Doctorul Sontag se plimba de obicei cherchelit printre paturile bolnavelor, le scormonea rănile infectate cu bastonul său lung de bambus și le dădea tuturor clar de înțeles că era *o binecuvântare*

dacă ți se propunea amputarea. Unele paciente atinseseră un asemenea nivel de degradare, încât aproape că nu le mai păsa dacă trăiau sau mureau. Altele făceau față amputării, privite de SS ca o milostenie cerească, și puteau fi văzute după aceea sprijinindu-se în cârje și mergând șontâc, șontâc pe străzile lagărului, să nu întârzie la încolonare.

Toate deținutele lagărului erau la curent cu faptul că se făceau experimente, chiar dacă unele nu știau prea bine despre ce era vorba. Mai mult se vorbea despre nenorocitele care erau selecționate – erau numite *Kaninschen*[1] – și despre obscurele mecanisme care din unele făceau cobai, iar pe altele le ocoleau. Exista o logică, și ea era următoarea: cu cât erai mai compromis în ochii naziștilor, cu atât era mai mare riscul să ajungi pe masa de experiment. Dacă deținutele politice, *Rotwinkeln,* se făcuseră vinovate de crime deosebit de grave, erau și ele pasibile de selecție în vederea experimentelor. De pildă, în ziua de 23 septembrie 1943 a sosit la Ravensbrück un transport special cu 400 de membre ale rezistenței poloneze.

Tuturor acestor deținute li s-a oferit posibilitatea să scape de împușcare dacă se supuneau de bunăvoie experimentelor medicale.

Logica aceasta dădea în ochii deținutelor o oarecare legimitate întregii acțiuni. Dacă priveai experimentele ca pe un fel de represalii – cam greu de neînțeles, dar oricum foarte concrete –, puteai să adopți o atitudine față de ele și, în același timp, să faci abstracție de ele. Victimele erau mereu dintr-o *altă* categorie de deținute.

Pentru Milena lucrurile stăteau altfel. Chiar dacă rareori le vedea la față pe paciente, trebuia să le înregistreze zilnic numele pe fișe. Tot ea îl primea și pe domnul Wendland, de la fabrica de transporturi rutiere „Wendland" din Fürstenberg, care descărca în drum coșciugele comandate și le așeza în stive în fața spitalului. Grete Buber povestește că Milena făcea tot ce-i stătea în putință să le scape pe pacientele aflate în zona de risc. La

1 Cobai (germ.).

sosirea în lagăr i se lua fiecărei paciente o probă de sânge, care se trimitea la Berlin pentru analiză. Dacă rezultatul era pozitiv pentru, spre exemplu, sifilis – ceea ce pentru doctorul Sontag însemna că pacienta era bună de folosit drept cobai – Milena îl înregistra ca fiind negativ.

Milena urzea mereu tot felul de planuri conspirative, așa cum făcuse și la Praga, când ajutase refugiații evrei să treacă granița. Printre cele treizeci de femei care lucrau la cabinetul de consultații era și o germană tânără, deținută politică, Lotte Leinhardt, care fusese arestată cu câțiva ani înainte de izbucnirea războiului și suferea de malnutriție accentuată. Pentru că se mai întâmplase ca unor paciente cărora li se pusese diagnosticul de tuberculoză să fie eliberate din lagăr, Milena a întocmit un certificat medical fals, i l-a dat la semnat lui Sontag, și astfel tânăra a fost transferată la secția de tuberculoși pentru tratament, urmând poate chiar să iasă din lagăr. Asta se întâmpla în iarna lui 1942. Ceea ce Milena nu știa încă era că tocmai atunci Himmler hotărâse „totala eliminare" din lagăre a bolnavilor și a celor inapți pentru muncă. Comandantul lagărului, Suhren, primise și el ordin să „golească" fără întârziere barăcile TBC. Milena a asistat la sosirea primelor camioane. Fuseseră cu siguranță folosite pentru transportul vitelor, fiindcă pe jos nu era altceva decât fân murdar; nu-ți trebuia prea multă imaginație ca să-ți dai seama ce le aștepta pe femeile care urcau cu forța în acele camioane. Milena s-a grăbit să trimită încă două probe de sânge de-ale Lottei la laboratorul din Berlin. Rezultatul a fost (de bună seamă) negativ, și fata a reușit, în ceasul al doisprezecelea, să părăsească secția TBC.

La vremea aceea, doctorul Sontag fusese înlocuit de doctorul Rolf Rosenthal. Sontag avea toane, era brutal, fusese de mai multe ori surprins maltratându-le pe paciente dacă nu-i răspundeau imediat la întrebări sau dacă îndrăzneau să se comporte „insinuant". Dar avea și o slăbiciune: era imprevizibil; putea fi manipulat. Doctorul Rosenthal era exact opusul lui Sontag. Rigid, corect, îți făcea impresia că era complet lipsit de sentimente. În spatele acestei armuri de gheață gândea un creier

extrem de calculat. Dacă doctorul Sontag țipa și lua peste picior, Rosenthal nu scotea niciodată o vorbă. Dar, dacă în timpul rondului se întâmpla ca o pacientă să nu-i fie pe plac (era suficient să nu-i placă felul în care arată sau să o considere „săracă cu duhul"), apărea de îndată în pas legănat sora-șefă, Gerda Quernheim, cu seringa în mână și cu zâmbetul ei obișnuit, ușor compătimitor, puțin trist, cu care le întâmpina mereu pe pacientele cărora le lua viața; își înfigea rapid și eficient acul în brațul femeii. La scurt timp după aceea, un cearceaf era bine prins sub priciul bolnavei și cadavrul era scos din încăpere.

Întreg personalul spitalului și-a dat destul de repede seama că Rosenthal și Quernheim formau, în mai multe privințe, o pereche. Într-o dimineață, când venea la lucru, Milena a observat că două dintre coșciugele din scânduri pe care Wendland le așeza de obicei în stive în spatele barăcilor erau pe jos, cu capacele puse. Milena le-a ridicat cu grijă. Înăuntru erau două femei moarte, care înainte fuseseră pacientele secției. Una dintre ele avea coșul pieptului zdrobit și apăsat înăuntru, iar celeilalte i se spărsese rotula cu un obiect contondent, probabil un ciocan: erau semne că femeile fuseseră „obiecte de experiment". Dar lucrul cel mai izbitor era faptul că ambele aveau maxilarele dislocate, și în cavitățile bucale căscate, negre se vedeau spații goale între dinți, atât pe maxilarul superior, cât și pe cel inferior. Pe antebrațe se vedeau urmele acelor de seringă.

O singură persoană avea acces noaptea în spital: Quernheim.

Milena a trecut prin spatele spitalului câteva dimineți la rând, deschizând coșciugele. Numărul cadavrelor torturate și profanate era în creștere. În cele din urmă, Milena nu a mai putut suporta să păstreze doar pentru ea suspiciunile care-i încolțiseră în minte și i-a povestit lui Grete Buber ce descoperise.

Quernheim își alegea probabil victimele încă din timpul zilei, când se plimba zâmbind (mereu zâmbind) printre paturi, schimbând bandaje și distribuind medicamente; victimele cele mai indicate erau *Kaninschen*, fiindcă numele acestora erau înscrise pe liste speciale, și dispariția lor nu punea nici o problemă.

Noaptea, Quernheim se încuia în secție împreună cu doctorul Rosenthal. Quernheim făcea injecția. Apoi descleștau amândoi maxilarele femeilor, le scoteau aurul dentar, spre exemplu coroanele de aur, scoteau cadavrele din secție, le puneau în coșciuge și le lăsau acolo până a doua zi dimineața, când erau transportate la crematoriul din Fürstenberg. Iar aurul, doctorul Rosenthal îl dădea pe sub mână în schimbul mărcilor germane.

La vremea aceea, Grete Buber era secretara Johannei Langefeld, *Oberaufseherin*[1] a lagărului, o femeie pe care deținutele o considerau ceva mai omenoasă. Pe Langefeld o interesau anumite categorii de deținute, cu precădere cele supuse experimentelor, iar în 1942 și 1943 cele mai multe proveneau din contingentele tot mai numeroase de femei poloneze care luaseră parte activă în mișcarea de rezistență, și deci erau condamnate la moarte.

„Langefeld credea, precum toată lumea din lagăr, inclusiv victimele însele, că amputarea însemna grațierea, certitudinea că nu vor fi împușcate", scrie Buber și continuă:

> Într-o dimineață de aprilie a anului 1943, pe biroul lui Langefeld se afla o listă cu zece numere de deținute. Erau numerele a zece poloneze condamnate la moarte. Asta însemna că urmau să fie împușcate. Stăteam în fața mașinii de scris, cu inima grea, și mă uitam pe fereastră, să văd unde-o să le ducă pe femei să le omoare. Două dintre ele, în cârje, au apărut de după colț. Fără să-mi dau seama, am strigat: „Doamne Dumnezeule, o să-i împuște pe cobai". Langefeld s-a repezit la fereastră; după două clipe a ridicat receptorul și l-a sunat pe comandantul lagărului. Primise oare încuviințarea de la Berlin să execute condamnările la moarte ale deținutelor operate în cadrul experimentelor medicale? După care s-a întors către mine: „Du-te tu și condu-i pe cei doi cobai la barăcile lor." Intervențiile ei au salvat viața a șaptezeci și cinci de femei condamnate la moarte.

Câteva zile mai târziu, pe 20 aprilie 1943, Langefeld a fost supusă arestului la domiciliu și, după emiterea la Berlin a unui

1 Supraveghetoarea-șefă (germ.).

mandat de arestare oficial pe numele ei, a fost dusă cu un transport individual la Breslau, unde a fost judecată de un tribunal SS, sub acuzația „că a servit drept instrument în serviciul deținutelor politice poloneze și a manifestat simpatie față de naționalistele poloneze". A fost totuși achitată.

În aceeași zi în care a fost pus în aplicare arestul la domiciliu, Ludwig Ramdohr, șeful Gestapoului, a venit personal în biroul lui Langefeld. Nu era de competența deținutelor să aprecieze dacă regulamentul și directivele sunt sau nu respectate. Asta i-a explicat el lui Grete Buber, care își păstrase locul de muncă. Obstrucționarea și încălcarea ordinelor erau întotdeauna pedepsite cu încarcerare în buncăr pe timp nedefinit, și Frau Buber nu era o excepție.

*

În buncăr

A cincea femeie din stânga din fotografia făcută la procesul din Hamburg este Dorothea Binz. Din august 1942 și până în aprilie 1945, doamna Binz a deținut postul de *Oberaufseherin* la *Der Zellenbau,* adică de supraveghetoare-șefă la închisoarea lagărului, sau buncăr, cum i se spunea de obicei.

Domeniul ei era o clădire din piatră cu două nivele și șaptezeci și opt de celule, treizeci și nouă la fiecare nivel. Fiecare celulă avea 3,40 m pe 2,25 m și înălțimea de 2,80 m. Era mobilată cu un scăunel de lemn fără spetează, o măsuță, un dulap de haine și o chiuvetă. Patul de scânduri, pliant, era fixat în sus, pe perete și se cobora numai noaptea. La ferestre erau obloane, astfel încât lumina zilei să nu poată pătrunde.

Puteai sta închis în buncăr de la câteva zile (cel puțin trei) până la câteva săptămâni, sau luni. Lista crimelor care aduceau inculpatelor pedeapsa cu închisoarea era pe cât de lungă, pe atât de banală. Uneori era suficient să-ți faci mai neglijent patul. Două deținute germane, Paula Lohagen și Maria Fischer, au primit două săptămâni de buncăr fiindcă au fost prinse mâncând pe ascuns roșii în bucătăria lagărului. Rusoaica Antonina

Nikiforova a ajuns în buncăr fiindcă a refuzat să cânte alături de alte femei un cântec popular german.

Forme mai grave de „indisciplină", ca îndărătnicia sau instigarea la revoltă erau pedepsite cu izolare totală într-o celulă lipsită de lumină și de orice fel de mobilă – *Keine Gelegenheit zum sitzen und liegen, dunkle Zelle*[1], după cum scria în directivele lagărului. Celor pedepsiți cu închisoarea li se aplicau și pedepse corporale. Doamna Dorothea Binz se ocupa personal de aceste pedepse în așa-numita „cameră a biciului" (*Prügelraum)*, supravegheată de Suhren, comandantul lagărului, și de un doctor. De regulă, deținuta încasa cam cincisprezece sau douăzeci de lovituri (*Schläge)* cu un baston de lemn îmbrăcat în piele, lung de cincizeci de centimetri și gros de trei. Marta Wölkert, condamnată pentru *Rassenschände* (acuzată că ar fi întreținut relații sexuale cu un polonez condamnat la muncă silnică) povestește că i-au ridicat uniforma de deținută peste cap și față, ca să-i dezgolească tot spatele, i-au legat după aceea brațele și mâinile de un bloc de lemn și i-au înfășurat capul cu un prosop, să nu se audă țipetele până afară. („Mi s-a dat ordin să număr loviturile cu voce tare, dar am ajuns doar până la unsprezece...")

O deținută poloneză, Stanislava Szenczykova, povestește de așa-numitele „dușuri de înaltă presiune", folosite ca pedeapsă în cazurile cele mai intorelabile:

> Binz m-a dus la dușuri... Apa țâșnea cu presiune foarte mare din mai multe țevi, amplasate la diferite înălțimi, inclusiv de sus, de deasupra capului. După douăsprezece minute m-am prăbușit, moment în care Binz mi-a turnat pe față o găleată de apă. Când am încercat să-mi feresc gura cu mâna, a deschis ușa și, cu un fluierat, și-a chemat cei doi câini. Unul m-a mușcat de mână. Am leșinat...Când mi-am revenit, eram înapoi în celulă... Din ziua aceea, Binz a continuat să-mi facă duș de două ori pe săptămână: marțea și vinerea.

1 Fără lumină sau posibilitatea de a ședea ori a sta culcat (germ.).

*

Ziduri

Se găsesc strategii pentru a suporta orice. Milena îi povestea lui Grete că la Viena, pe vremea lipsurilor celor mai crâncene, își făcuse obiceiul să se plimbe prin oraș cu o mână întinsă, astfel încât să și-o frece de câte un zid, de câte un grilaj sau de peretele zgrunțuros al vreunei clădiri. Asta îi mai potolea senzația aprigă de foame. Uneori își înțepa vârful degetelor cu un ac sau cu un obiect ascuțit. O durea, dar era mai suportabil decât foamea.

În lagăr, unde cu fiecare zgârietură îți puteai risca viața, nu mergea să recurgi la soluții de felul acesta, simple. O deținută învață, în schimb, să fie permanent conștientă de corpul ei, să și-l supravegheze ca pe o comoară neprețuită. La ea, foamea era ținută în șah de succesiunea momentelor de rutină zilnică: încolonarea, marșul spre locul de lucru, munca mecanică, din nou marșul și încolonarea. Până la urmă, foamea, lipsa de somn și rutina de fiece zi se contopeau. Gândul că de partea cealaltă a muncii o aștepta restul rației de pâine îi dădea puterea să reziste minut de minut, oră de oră, până ce se încheia ziua și urla din nou sirena.

În bezna de la izolare, unde ziua nu se deosebește de noapte, dispar toate barajele, toate digurile de apărare. Din pricină că acolo nu ai cu ce s-o păcălești și s-o ignori, foamea ia proporții uriașe: devine ca o mănușă mare și neagră, care te strânge, iar tu te faci din ce în ce mai mic în interiorul strânsorii, ajungând la dimensiunea unui făt. Nu-ți rămâne decât un singur gând: la bucata de pâine uscată. Când o să ți-o vâre prin geamlâcul celulei? Cât o să fie de mare? Cât timp trebuie să-ți ajungă?

În cele din urmă se evaporă și gândul ăsta și simți cum întreg corpul ți-e cuprins de o sfârșeală bolnăvicioasă, dulceagă. Acela e momentul când te cuprinde pentru prima oară panica. Ai revelația certitudinii că bezna nu e în afara ta, în jurul tău, ci în interiorul trupului tău și că încetul cu încetul va pune stăpânire

pe tine și te va sufoca, te va înghiți cu totul; și sari în picioare și așa, prin întuneric, te izbești de pereții plini de asperități ai celulei, de marginea chiuvetei, de prici, până când se revarsă peste tine al doilea val de panică: îți dai seama că toată bătălia asta cu obiectele din jur e doar un consum inutil al fărâmei de energie pe care o mai aveai și că acum ești pe cale să-ți pierzi ultimul lucru care îți mai rămăsese: cunoștința, posibilitatea de a pune stavilă cel puțin propriilor gânduri, de a nu le lăsa să se scurgă mai întâi în bezna din tine, apoi în bezna din jurul tău, gândurile care până acum îți mai dădeau un imbold; și ai să mori, știi c-ai să mori înainte să apuce să te omoare ei.

„M-am trezit", povestește Grete Buber, „cu mâinile zgâriate și pe jumătate amorțite, întinsă pe jos, sub patul pliant. O auzeam pe Milena vorbindu-mi, ca și cum ar fi fost acolo. Îmi tot repeta:

...haide, acum ești înăuntrul muntelui."

Pentru că era jos și nu pe sau sub prici, știa că e zi. Din tăcerea profundă care domnea în buncăr, a tras concluzia că nu era nici marți, nici vineri (pentru că în acele zile ar fi pătruns până la ea țipetele deținutelor care-și primeau pedeapsa corporală). Era conștientă de faptul ca avea de ales: ori rămânea acolo, pe jos, și aștepta să se stingă, ori se ridica și începea să meargă, „și, deși era greu, mai greu decât oricare alt lucru pe care-l făcusem în toată viața mea, am întins mâna spre brațul Milenei, m-am ridicat și am început să merg".

Merge la braț cu Milena, așa cum făceau în după-amiezile de duminică. Merg amândouă pe străzile lagărului, care e același, dar totuși altfel. În straturile de pământ din jurul barăcilor cresc gardenii și bougainvillea. De pe acoperișurile barăcilor atârnă drapele splendid colorate și fanioane care pocnesc în bătaia vântului. Până și barăcile arată altfel. În baraca polonezelor se ține slujba lor obișnuită, numai că acum cântecele ajung până-n stradă și sunt acompaniate de o gigantică orgă barocă, instalată în spălătorie. În celelalte barăci se văd mici standuri și magazine, unde deținutele vând de toate, de la cărți și reviste foarte vechi până la reproduceri înrămate ale unor

picturi de Bruegel, Monet și Gauguin. Se vând și fructe, o mulțime de mere, portocale, în lăzi adânci de lemn așezate unele peste altele; și mirodenii parfumate; și țesături de diferite feluri, balot peste balot, superb colorate și puse frumos pe paturile etajate, transformate acum în rafturi. Și afară, pe străzi, e mare înghesuială. Nu ca atunci când lumea se grăbește să ajungă undeva („Căci unde să ne fi dus? Era totuși un lagăr"), ci numai pentru că era important să te faci văzut și, măcar pentru câteva clipe, să fii persoana care ești tu de fapt.

„Dacă pierzi direcția sau dacă te rătăcești, orientează-te mereu după sunetul râului", spunea Milena referindu-se la orașul ei natal.

Ele caută să ajungă la zid. Zidul e foarte înalt; de la pământul noroios, unde stau ele, până la cerul amurgului. Dar de cealaltă parte a zidului aud apa curgând. Ăsta-i ultimul lucru sigur, adevărul suprem: apa *este la locul ei,* cu toate că nu poate fi văzută. Rămân acolo mult după căderea nopții, stau și ascultă apa, care curge înspumată, trece de diguri, spumegă și curge, curge mereu...

*

O poezie

O zi mohorâtă

E o zi mohorâtă, cu nori cenușii
Care alunecă jos de tot, sub cer,
Cu arbori care plâng și păsări călătoare

Lacul respiră mohorât, și orășelul de pe celălalt mal zace
În mantie cenușie, deasupra smocurilor de trestie –
Unde-au dispărut toate culorile?

Privirea-mi cuprinde lagărul, zidurile,
Șirurile jalnice ale acoperișurilor barăcilor
Glasurile deținutelor înghițite de vânt

Unde-n lume ne aflăm?
Sau poate lumea deja s-a sfârșit?
Cum știu că asta e chiar viața mea?

Fabricile murdare-s parcă vechi ruine,
Străzile negre licăresc mohorât
Și ferestrele holbează orbite goale
Mohorât bubuie și huruie mașinile
În halele de fabrică, deținutele, cu fețe palide,
Privesc țintă ceasul fabricii – când se va termina?

Totul e mohorât în viața pe care-o trăim,
Doar mâinile tale liniștite,
Așezate ocrotitor pe inima mea,
sunt calde ca petale roșii de flori.[1]

*

Biografie

Cincisprezece săptămâni stă Grete Buber în bezna izolării din buncăr. Milena așteaptă în zadar, săptămână de săptămână, s-o vadă ieșită de acolo. Când și când, mai reușește să convingă câte o deținută de la baraca *Bifo* (unde Grete fusese șefă de unitate) să-i ducă pe ascuns câte o rație de pâine în plus. Dar când vede că săptămânile trec și nu se întâmplă nimic, se hotărăște să facă cerere de audiență la Ramdohr, șeful Gestapoului.

Și stau față-n față: comandantul suprem al poliției din Ravensbrück și o deținută în uniforma albastră cu dungi albe, decolorată,

1 Poezia a fost scrisă de o deținută germană, Clara Rupp, și a fost transmisă pe ascuns prietenei ei, Yvonne Useldinger, bolnavă și internată în spital. Alături de poezie, era un scurt mesaj: „Nu e Rilke. Spune-mi dacă îți place".

Rainer Maria Rilke era unul dintre poeții cei mai îndrăgiți printre deținutele de la Ravensbrück. Deținutele germane scriau adesea pe furiș citate lungi din Rilke pe bucățele de hârtie, care circulau apoi, tot în secret, de la una la alta. (N. a.)

și purtând pe braț, deasupra triunghiului roșu, banderola galbenă a personalului medical.

Oare de ce a acceptat s-o primească?

Pesemne crezuse că voia să pârască vreo deținută sau mai multe. De regulă, acesta era singurul motiv pentru care o deținută cerea să-i vorbească. Încercau să obțină câte o mică favoare, acuzând sau denunțând alte deținute.

Dar Milena avea alte persoane de denunțat: pe medicul primar SS al lagărului, doctorul Rolf Rosenthal, și pe infirmiera-șefă – *Kapo* –, Gerda Quernheim. I-a spus lui Ramdohr ce se petrecea noaptea în secțiile izolate ale spitalului și despre cadavrele cu fețele distruse, pe care le găsea în coșciuge în fiecare dimineață. I-a spus și despre pacientele cu dinți lipsă atât pe mixilarul inferior, cât și pe cel superior; despre urmele acelor de seringă.

„Când am auzit la ce riscuri s-a expus de dragul meu, am încremenit", scrie Grete Buber. „Îndrăzneala de a denunța pe cineva care făcea parte din personalul lagărului ar fi putut să-i aducă și ei un loc în buncăr. Dacă Ramdohr n-ar fi reușit să-și stăpânească la timp mânia, poate ar fi condus-o personal pe Milena până la aleea îngustă dintre lagăr și clădirea închisorii și i-ar fi tras un glonț în ceafă, așa cum mai făcuse cu multe altele."

Dar n-a fost așa. Ramdohr a ascultat-o. Poate că știa deja ce se petrece, sau, cel puțin, avea bănuieli și voia să și le confirme. Sau poate se gândea și la postul pe care-l deținea și la viitoarea sa carieră. În calitate de șef al poliției din lagăr, era de datoria lui să răspundă de ordinea și securitatea lagărului. Dacă s-ar fi constatat că au avut loc devieri de la regulament fără ca el să fi intervenit, cariera i-ar fi fost, fără îndoială, în mare pericol. Poate că și vechea rivalitate dintre SS și Gestapo a avut rolul ei. În cadrul ierarhiei interne, doctorul Rosenthal se afla imediat sub comandantul lagărului, Suhren, și îi era direct subordonat. Dacă Ramdohr ar fi putut să-l dea la o parte pe doctorul Rosenthal, poziția lui în ierarhia lagărului s-ar fi consolidat. Să câștigi bani vânzând aurul dentar al deținutelor

decedate era o crimă în ochii Gestapoului. (Din orice unghi ai fi privit chestiunea.)

Așadar, Ramdohr a ascultat-o pe Milena. Deținuta în uniforma albastră cu dungi albe îl privea drept în ochi:

— Puteți să-mi spuneți dacă Grete Buber mai e în viață?

— Bineînțeles.

— În cazul acesta, aș dori să vă informez că singurul lucru de care s-a făcut vinovată e că a atras atenția asupra unei încălcări flagrante a regulilor și condițiilor stabilite de conducerea lagărului.

— Buber a dat dovadă de îndărătnicie și indisciplină față de superiori. Ăsta-i motivul pentru care e încarcerată, a spus Ramdohr. Și a continuat: Care reguli?

— Comandantul Suhren a luat hotărârea ca deținutele politice condamnate la moarte și care de bunăvoie acceptă să participe la experimente medicale să fie grațiate. Cu toate acestea, zece nume de deținute grațiate au fost trecute pe lista de execuție.

— Văd că și dumneavoastră sunteți cel puțin la fel de îndrăzneață.

— Dar, domnule inspector, vreți să spuneți că regulile și dispozițiile au o altă semnificație dacă sunt invocate de o deținută, și nu de comandantul lagărului?

Ramdohr a lăsat-o pe Milena să se întoarcă la biroul ei de la spital. Zile la rând a stat la masa de scris aproape paralizată de groaza c-ar putea veni un ofițer de poliție s-o ducă la locul de execuție sau că s-ar putea trezi cu Greta Quernheim intrând noaptea în baracă, cu mersul ei legănat și cu eternul ei zâmbet mut, înțelegător și compătimitor, pe care și-l arbora înainte de a-i înfinge victimei acul în braț.

Dar nu s-a întâmplat nimic din toate acestea. După câteva săptămâni s-a răspândit vestea că Rosenthal și Quernheim fuseseră arestați, scoși din lagăr, iar la numai câteva zile după aceea, Grete Buber a ieșit din buncăr. După aproape patru luni de izolare într-un întuneric absolut, lumina o făcea să clipească permanent, și realitatea din jur îi părea difuză. Nu mai avea nici un dig protector. Era din nou nevoită să facă pasul în hăul crud al vieții de lagăr, dar de data asta fără urmă de vlagă, fără nici

o posibilitate de apărare. Milena a priceput de îndată pericolul în care se zbătea Grete și a făcut ce i-a stat în putință ca s-o interneze într-o secție a spitalului, unde șefă de unitate era o deținută cehă.

Eforturile îi măcinaseră Milenei sănătatea, și așa destul de fragilă. Vorbea despre domnul Wendland, cel cu firma de transport din Fürstenberg, numindu-l „prietenul meu". În primul an, domnul Wendland nu poseda ca mijloc de transport al cadavrelor decât o simplă căruță trasă de un cal. Acum însă, având în vedere că afacerile începeau să meargă mai bine și se și hotărâse extinderea crematoriului din Fürstenberg cu încă un cuptor, Wedland renunțase la căruță și își cumpărase un furgon mortuar marca Benz, negru, cu perdele atât la spate, cât și de-a lungul ferestrelor laterale.

— Nu uitați să dați ordin de încolonare când o să vină domnul Wendland să mă ia pe mine, spunea Milena. Tot lagărul trebuie să-mi dea onorul.

Dar râsul Milenei ascundea o durere amară.

Știa că nu mai avea mult.

*

Repaus

În iarna și primăvara lui 1944, armata germană a suferit înfrângere după înfrângere, fiind obligată să se retragă de pe majoritatea fronturilor. Retragerea e însoțită de „o încărcătură umană": zeci de mii de prizonieri din lagărele de concentrare de pe teritoriile ocupate din Uniunea Sovietică și Polonia sunt transportați înapoi în Germania. În foarte scurt timp, numărul deținuților din Ravensbrück se triplează: de la aproximativ optsprezece mii, la începutul lui 1944, numărul crește într-un răstimp de numai câteva luni până la peste cincizeci de mii.[1]

1 Conform unor surse poloneze, numai în luna noiembrie a anului 1944 au sosit la Ravensbrück nu mai puțin de 50 de transporturi, care au adus în total 7 000 de prizonieri, cei mai mulți de la Auschwitz-Birkenau. (N. a.)

Valurile acestea masive de oameni duc la o suprapopulare acută a lagărului. Izbucnesc epidemii. Spitalul se lărgește cu încă două barăci, unde sunt izolate bolnavele de tifos și tuberculoză. Dar locul abia dacă se mai poate numi spital. Este mai curând un loc de depozitare. La nevoie, sunt înghesuite pe un singur prici chiar trei bolnave muribunde, subnutrite. Doctorii SS nu mai vor să le consulte. Medicamente nu primesc. Iar rația de mâncare se reduce la minimum.

Numărul mare de morți nu mai este acum doar o imensă problemă administrativă. Cam la o săptămână după intrarea în funcțiune a noului cuptor de la crematoriul din Fürstenberg, conducerea SS de la Ravensbrück ia decizia să se construiască un crematoriu chiar în incinta lagărului și să fie amplasat practic, în spatele buncărului. Nu mai e nevoie de coșciuge. Se dă ordin ca o „echipă pentru transportul cadavrelor", așa-numita *Leichenkolonnen*, să trasporte în fiecare dimineață cadavrele cu căruțele, culegându-le din buncăr, de la spital și din barăcile bolnavelor de TBC și tifos. Dar numărul deceselor nu reușește decât în foarte mică măsură să amelioreze problema numărului mare de prizonieri din lagăr.

Din spatele armurii de gheață a birocrației își arată fața o procedură de selecție care se evidențiază atât prin caracterul ei inuman, cât și prin logica rigidă („*Vernichtung durch Arbeit*")[1]. Conform mărturiei depuse de unul dintre ofițerii care ajung la Ravensbrück când Auschwitz este evacuat, *Oberstürmführer* Johann Schwartzhuber a fost convocat imediat după sosire la comandantul Suhren, care l-a informat că Himmler a dat „personal" ordin ca „toate femeile care sunt bolnave sau inapte de mers în pas de marș (*marschunfähig)* să fie omorâte". Pentru miile de deținute recent venite, Ravensbrück devine un punct de tranzit, unde bolnavele sunt separate în mod implacabil de femeile care dau impresia că sunt capabile să-și îndeplinească munca zilnică de sclave.

1 Nimicire prin muncă (germ.).

Se amenajează niște lagăre mărginașe, *Aussenlager,* pentru rezolvarea chestiunii deținutelor bolnave și a celor decedate. Unul dintre lagărele acestea este Uckermark, puțin la sud de Ravensbrück. Înainte fusese folosit pentru fetițe sau tinere de rasă pură germană, pe care naziștii le clasaseră drept „neadaptate social" sau „refractare la muncă". Acum Uckermark este evacuat, și la Ravensbrück este răspândit în mod insidios zvonul că acolo s-a amenajat un *Schönungslager*, adică un gen de casă de convalescență și odihnă pentru deținutele cu nevoi speciale de tratament și repaus. Unele deținute se înscriu de bunăvoie și cer transferul la acel lagăr. În alte cazuri, se merge după listele care se întocmesc pe baza informațiilor de pe fișele de pacient aflate la recepția spitalului sau după listele pe care fiecare șefă de unitate are obligația să le întocmească, una cu numele deținutelor apte de muncă și alta cu cele ale deținutelor bolnave din baraca ei. Barăcile bolnavelor de tifos și tuberculoză sunt și ele „curățate" regulat, și pacientele sunt mutate la Uckermark. Odată ajunsă acolo, deținuta constată că abia dacă i se dă de mâncare, primește doar niște resturi de pâine uscată, distribuite la întâmplare. Nu există pleduri. Și, bineînțeles, nici un medicament. (În dulapul cu medicamente sunt păstrate doar otrăvuri, purtând etichete cu diverse denumiri eufemistice ca, de exemplu, *apă borică* și altele de genul ăsta.) Cea mai mare parte a deținutelor deja bolnave mor într-un răstimp de câteva săptămâni. Cele care printr-un miracol supraviețuiesc foametei și frigului sunt fie otrăvite, fie împușcate în timpul „exercițiilor de tragere" inițiate de un ofițer SS din lagăr, un oarecare *Hauptscharführer* Moll, care se ocupa cu astfel de lucruri în timpul liber.

Nu mai există nici un registru, nici o însemnare de la Uckermark, nici un nume, nici măcar un număr al decedatelor. Dar printre sutele de relatări scrise de femei care au supraviețuit tuturor anilor de la Ravensbrück, relatări pe care Erika Buchmann le-a pus laolaltă într-o culegere, se găsește una scrisă de o femeie care, printr-o minune, a supraviețuit chiar și timpului petrecut la Uckermark:

Gerda Dachach avea zece ani când a fost adusă la Ravensbrück de la Auschwitz, unde sora ei mai mare fusese deja executată. La Ravensbrück au ținut-o doar câteva săptămâni, după care au transferat-o la Uckermark. Își aduce mai ales aminte de o dimineață luminoasă, caldă. În dimineața aceea Gerda e de serviciu, ceea ce înseamnă că trebuie să facă curat în baracă și să controleze dacă toate saltelele sunt bine întinse. Șefa ei de unitate, pe nume Vera Salvequart, vine spre baracă, se oprește la fereastra deschisă, o laudă pe Gerda că și-a făcut bine treaba și, ca răsplată, îi întinde o felie de pâine cu unt și miere. E un dar atât de neobișnuit, încât Gerda începe imediat tratativele cu colegele ei despre cum să fie împărțită pâinea. Dar Vera Salvequart își vâră capul pe fereastră și dă nemulțumită din mână:

— Nu, asta-i numai pentru tine.

Foamea se face atunci, simțită atât de copleșitor, încât, îndemnată de Vera, Gerda duce aproape în mod reflex pâinea la gură, și probabil c-ar fi și înghițit-o, dacă nu i-ar fi strigat cineva:

— Nu, n-o mânca! E otravă pe pâine!

Imaginea șefei de unitate prinsă în cadrul ferestrei, aidoma unui personaj dintr-o poveste de frații Grimm, ca o mască încremenită cu ochi holbați și zâmbet îmbietor de-a curmezișul feței, pe un fundal luminos de cer strălucitor de albastru (era uimitor cât de des își schimba cerul înfățișarea la Ravensbrück), această imagine a desființat pentru Gerda sensul noțiunilor de timp și spațiu.

Gerda Dachach azvârle felia de pâine, și chipul de la geam se stinge.

— Păcat, nu trebuia să arunci pâinea, Gerda, ar fi putut s-o capete altcineva.

*

Biografie

Una dintre ultimele îndatoriri pe care le-a avut Milena Jesenská în lagăr a fost să întocmească liste cu deținutele care trebuiau transferate la rezervele de TBC și tifos, și de acolo la

Uckermark sau la alte *Aussenlager*. Grete Buber povestește că Milena a făcut ce a făcut cu listele acelea și a reușit ca cel puțin două tinere poloneze, cărora li se pusese diagnosticul de tuberculoză (un diagnostic care la ora aceea se punea pe baze din ce în ce mai îndoielnice), să poată rămâne în barăcile lor. Dar, în cele din urmă, nici ea nu mai are puterea să țină pasul cu decăderea și haosul din jur. Mâinile, și așa umflate, i se umflă și mai tare. Trece tot mai des prin crize de febră și ameteli. Cade de câteva ori de pe scaun și trebuie ajutată urgent de colegele de lucru, ca nu cumva cineva din personalul SS să observe ce se întâmplă. Dar crizele se întețesc, și în ianuarie 1944 e și ea înregistrată ca pacientă.

Diagnostic: inflamare gravă a unuia din rinichi.

Gerda Quernheim nu mai patrulează acum printre paturi cu șoldurile legănându-se pe sub halatul alb și strâmt, cu zâmbetul acela înțelegător și compătimitor pe față. Dar asta nu schimbă cu nimic faptul că, de unde până atunci fusese considerată aptă de muncă, Milena trece de acum înainte în categoria deținutelor care, conform directivelor, nu mai pot lucra și trebuie așadar eliberate din posturile pe care le ocupă.

VII
RAVENSBRÜCK

Ziduri

Mergi și-ți lași mâna să alunece pe partea exterioară a zidului și din tot ce-ai văzut și auzit până acum nu mai are importanță decât un singur lucru: asprimea pe care o simți cu vârful degetelor; și mișcarea; faptul acesta straniu, că tu te miști dintr-un loc în altul, în timp ce în jurul tău totul a încremenit.

În mintea ta, întinderea zidului pare nesfârșită. Începe ca un zid al foamei, pe povârnișul dinspre Petřín; continuă apoi ca o îngrădire înaltă, în spirală, împrejmuind palatul Schönborn și celelalte palate în stil baroc sau renascentist de pe Malá Strana. Ajuns la Palatul Wallenstein și la Vojanovy Sady, zidul ascunde o mare de verdeață, care se revarsă abundentă și grațioasă peste aleile greblate cu grijă ale grădinilor cu fântâni, înconjurate de silfide din piatră și figuri fabuloase cu bot de leu și corp de reptilă. La Kampa, zidul e spart, aspru, grunjos, îl simte ca pietriș sub vârfurile degetelor; aerul e îmbibat de duhoare de urină stătută. După aceea, zidul coboară sub Vltava. Adânc de tot, aproape la fel de adânc precum vestitele celule iezuite de sub Karolinum sau tunelul de sub cazinoul german, despre care se spunea c-ar duce până la Ierusalim. Când reapare apoi la suprafață, zidul e transformat într-un uriaș perete de sticlă: e un pasaj care captează lumină și aer, venite prin deschizături invizibile ale tavanului, dând impresia că orice se mișcă iese din câmpul gravitației. Nu se știe deloc încotro duce fiecare mișcare sau unde te afli sau ce se ascunde de partea cealaltă: dacă e apă care țâșnește în șuvoaie și curge sau dacă ce se aude e vreo mașinărie, un furnal sau o pompă în funcțiune sau dacă sunetul vine de la

tocurile de bocanci ale soldaților care mărșăluiesc și țin gurile puștilor îndreptate spre spinările nevinovate ale membrilor încă unui grup bănuit a face parte din rezistență, pe care-i duc în beciurile adânci de sub Palatul Petschkův.

Zidurile despart și delimitează. Ele îți permit să închizi ochii și să-ntorci privirea (să pretinzi că țipătul pe care-l auzi e un țipăt fără trup sau că nu există și o ființă omenească în spatele strigătelor de ajutor). Dar fiecare zid este prevăzut și cu ceva care unifică.

Singură în Praga ta asediată, scrii despre evreii care au luat-o la fugă și se înghesuie în acea „țară a nimănui" care s-a ivit între Cehoslovacia și Germania. Oriunde-ai vrea s-o apuci, sunt ziduri și sârmă ghimpată. Refugiații, care s-au adunat acolo cu boccele și valize, n-au unde merge decât în jos: *în* pământul degerat. Un tată sapă cu degetele goale trei gropi și așază în fiecare câte unul dintre cei trei copii ai săi, iar deasupra pune un acoperiș făcut dintr-o împletitură de pănușe pe jumătate putrezite. Și în jurul lui sunt alte sute de refugiați care fac și ei gropi, pentru ei înșiși sau pentru cei apropiați lor. La apusul soarelui, câmpul noroios,împrejmuit de sârma ghimpată, e în întregime acoperit de sute și sute de cranii omenești fără apărare. Probabil că ar fi degerat și ar fi murit dacă oamenii din împrejurimi nu le-ar fi venit în ajutor. Apar când se lasă întunericul. Se vede bine de la distanță balansul punctelor de lumină ale miilor de lanterne. Nu doar țăranii și meșteșugarii din satele învecinate vor să ajute; vin oameni din multe ținuturi îndepărtate. Țărani cehi, slovaci, până și țărani germani, vin cu toții cărând canistre cu mâncare caldă, teancuri de pleduri, haine groase. Se vede prin întuneric forfota din jurul craniilor care ies din pământ. O femeie cu broboada strâns legată sub bărbie se apleacă deasupra unui craniu. Lanterna luminează fața suptă și orbitele adânci ale unui bătrân: gura-i flămândă salivează, și țăranca îi dă ciorbă caldă cu polonicul. Porți și tu în tine senzații ca acestea: de lumini pâlpâinde, zgomot de picioare care aleargă cu frică de-o parte și de alta a capului tău; dar avântul care altădată te purta mereu înainte acum a încetat. Deasupra porții tunelului atârnă un

înger ai cărui obraji bucălați sunt plini de vântul puternic pe care vrea să-l sufle. Și din nou ți se face greață. Verși: o mâzgă decolorată, care se împrăștie pe pardoseala de scânduri a barăcii. De trei zile n-ai mai mâncat nimic.

*

Biografie

După arestarea doctorului Rosenthal, în septembrie 1943 postul de medic la Ravensbrück a fost ocupat de un nou ofițer SS, doctor Percival Karl Treite. Acesta, spre deosebire de predecesorii săi, atât bețivanul despot Sontag, cel cu bastonul de bambus, cât și lacomul Rosenthal, era un om care-și lua în serios și meseria, și noul său rol. Și era surprinzător de tânăr. Abia împlinise treizeci și doi de ani, dar, cu toate că era relativ tânăr, apucase să scrie un număr apreciabil de articole și lucrări pentru diverse reviste medicale, iar numele îi era citat cu respect la nivel internațional, și în cercurile de specialitate mai restrânse era privit chiar cu admirație. La începutul carierei fusese asistentul profesorilor Stöckel și Meyer, de la Institutul de Patologie al clinicii de femei a Spitalului Universitar din Berlin, și mai târziu, la unitatea de radiologie a aceleiași clinici. După ce și-a luat doctoratul, a lucrat la diferite clinici de ginecologie, la Stettin și în Austria, la Graz. Își considera șederea la Ravensbrück drept o pauză scurtă, dar instructivă în cariera lui de medic ginecolog. Credea că întreruperea aceasta avea să dureze cam șase luni. La procesul de la Hamburg, când procurorul l-a întrebat de ce șederea la Ravensbrück a durat mai mulți ani, adică până la terminarea războiului, cu tot cu exterminările în masă și marșurile morții, doctorul Treite a răspuns că ceruse în repetate rânduri să fie transferat, dar că nu avea relațiile necesare la Berlin. Cu alte cuvinte, Ravensbrück devenise și pentru el o închisoare.

De fapt, doctorului Percival Treite îi plăcea foarte mult să dea impresia că este altcineva decât era în realitate. Dacă aveai răbdare să-l asculți, îți povestea cu mare plăcere despre familia

lui, despre tatăl lui britanic, care mai mult dintr-o întâmplare își făcuse serviciul militar în Germania. Și, dacă se gândea mai bine, era în fond mai mult britanic decât german – *why don't you call me Percy?* spunea și dintr-odată însemnele SS de pe uniformă i se păreau irelevante.

Era cert faptul că reușea să câștige încrederea și respectul deținutelor pe care le consulta. „Dacă o să vă meargă bine, gândiți-vă și la mine"[1], le-ar fi spus doctoriței cehe Zdeňka Nedvědová și Antonie Bruhová înainte de a-și înscena cu grijă „dezertarea" din Ravensbrück,în aprilie 1945.

Este, de asemenea, incontestabil faptul că tot el a fost inițiatorul unora dintre măsurile mai umane luate în lagăr în ultimii ani. El a fost, spre exemplu, cel care a făcut posibil ca nașterile să poată avea din nou loc în lagăr. A înființat chiar o clinică de obstetrică într-una dintre barăci, administrată de prietena cehă a Milenei Jesenská, doctorița Hana Housková – fără îndoială, o moașă mult mai capabilă și mai inimoasă decât Gerda Quernheim.

Conform unui *Geburtenbuch* (*Cartea nașterilor*) inițiat de doctorul Treite, între 19 septembrie 1944 și 22 aprilie 1945 au venit pe lume 551 de copii la Ravensbrück, și fiecare nou născut era înregistrat cu data nașterii, ora, numele și greutatea.

Însă avea și Treite limitele lui. Majoritatea lăuzelor trebuiau să se întoarcă la detașamentele lor de muncă imediat după ce năștea. Multe dintre ele erau atât de sleite de puteri și subnutrite, încât nu-și puteau alăpta copiii, dar nu s-au luat măsuri pentru a le oferi mamelor hrană mai bună. Și nici pentru a le distribui acestora înlocuitori de lapte. În ultima coloană a *Cărții nașterilor* se trecea data decesului. Puțini erau copiii care supraviețuiau mai mult de câteva săptămâni.

Doctorul Treite era un om cu două fețe. În ochii lui, deținutele erau de două categorii: cele pe care le respecta și care, la rândul lor, îi arătau aprecierea de care avea el nevoie. Și, pe

1 Literal (conform mărturiei Zdeňkăi Nedvědová): „Až vám bude dobře, vzpomenete si na mňe." (N. a.)

urmă, restul – colectivul fără nume. Spunea că studiase și că-și făcuse practica la Praga. Avea numai cuvinte de laudă la adresa prietenilor și colegilor cehi. Zicea că sunt muncitori, că au simțul răspunderii și că seamănă cu germanii mai mult decât oricare alt popor slav.

Când Milena Jesenská a căzut la pat, Treite a venit de îndată la ea. A hotărât să i se facă neîntârziat un control medical amănunțit, primul de acest gen de care a avut parte de când se afla în lagăr; probele luate au fost trimise pentru analiză la Berlin. Când au sosit rezultatele, doctorul Treite s-a dus la Milena, s-a așezat pe marginea patului și a stat cu ea mai mult de o oră. I-a spus că era la curent cu ce se petrecuse la Ravensbrück, cu faptul că multor deținute le era teamă că în locul medicamentelor promise li se va face o injecție letală, dar că acum trebuia *să aibă încredere* în el: greața, umflăturile și crampele erau toate produse de inflamația unuia dintre rinichi, care, în scurt timp, putea duce la o insuficiență renală acută. Dacă nu accepta să i se extirpe rinichiul infectat, risca să i se infecteze și celălalt, și atunci nu se mai putea face nimic.

Milena și-a dat consimțământul.

Doctorul Treite i-a făcut o transfuzie, cu sânge de la o tânără poloneză care lucra la bucătărie și care se presupunea că era mai bine hrănită. Se pare că după operație, Milena, trezindu-se, a rugat să i se arate rinichiul bolnav. Treite i l-a arătat.

Aproape imediat după operație, umflăturile au mai cedat. Milena își mișca și își tot masa mâinile. Când Grete Buber a venit în vizită, Milena și-a ridicat mâinile să i le arate:

— Uite, sunt iar rozalii. Exact ca ale unui om sănătos.

*

Chipul istoriei

Lumina revine pe cer zi de zi.

De partea cealaltă a zidurilor cu coroană de sârmă ghimpată, lumea e în descompunere. Dar lumea de aici, din interior,

nu știe că-i așa. Fiindcă ea însăși reprezintă descompunerea, alunecarea treptată spre nepăsare și barbarie, un aspect al mersului normal al lucrurilor.

În fața serviciului de urgențe al spitalului stau la rând, în fiecare dimineață, femeile care au reușit să capete de la șefele de unitate câte un certificat de boală. Două sute, uneori până la trei sute de femei în fiecare dimineață. Trupuri puhave, fețe cu orbite înfundate, din care ochii privesc buimac, fără nici o țintă.

Câteva femei abia dacă se pot ține pe picioare și se sprijină de vecine. Alta stă culcată în poziție fetală, pe un palton pe care alte două femei îl țin întins între ele. O infirmieră cu banderolă galbenă se străduiește să repartizeze femeile, scoțând din rând bolnavele care au cel mai urgent nevoie de ajutor. Și totuși, rândul abia dacă înaintează.

Parcă abia odată cu degradarea, cu haosul și anarhia se conturează cu adevărat realitatea din lagăr. Nu ca o anume formă de existență (într-un moment precis al istoriei), ci ca însăși esență a lumii.

Pe cer revine lumina. Și fumul coșurilor de fabrici. Șiruri nesfârșite de deținute îmbrobodite, cu saboți și uniforme decolorate cu dungi albe și albastre mărșăluiesc pe drumul pietruit ce duce la Fürstenberg.

Degradarea continuă.

*

Ziduri

Doctorul Treite e în picioare lângă patul ei și întinde mâna deasupra zidului:

L-am cunoscut pe tatăl dumneavoastră, doamnă Milena.

Doctorul Treite îi povestește despre lagăr, despre toți deținuții din celelalte lagăre, pe care trebuie să-i primească, despre problemele sanitare cărora nu le putea face față pentru că lagărele erau suprapopulate, despre cât de greu era să izoleze cazurile mereu crescânde de tifos, despre faptul că pesonalul medical e de-a dreptul copleșit, deși muncesc cu toții, și doctorii, și

infirmierele, până la limita puterilor. „Doamnă Milena, trebuie să înțelegeți și dumneavoastră că nu putem acorda pacienților noștri nici măcar un rudiment al îngrijirii medicale de care au de fapt nevoie..." Vorbește despre lagăr de parcă ar fi realitatea lor comună, a lui și a ei, ca și cum ar fi singura realitate, și nu numai pentru că ea era acolo de atâta timp și avea să și moară acolo; e logic și e normal, așa arată realitatea, așa a arătat mereu, și ea știe că trebuie să se ferească, să scape de gândul ăsta ca de un coșmar, dar, în același timp, își dă seama că n-o țin puterile, puterile o părăsesc pe măsură ce-l ascultă pe el vorbind cu vocea lui blândă, confidențială, aproape cerșindu-i înțelegerea:

— L-am cunoscut pe tatăl dumneavoastră, doamnă Milena.

Mâna se întinde spre ea pe deasupra zidului. Perversiunea perfectă.

Și ea nu poate decât să apuce mâna care i se întinde – cu căldură, chiar cu iubire.

*

Biografie

Timp de câteva luni, Milena a dat semne că s-ar însănătoși complet. Se mai îngrășase, își recăpătase energia și vitalitatea. Pe urmă, au reînceput crizele: greața, umflăturile, durerile de spate. E limpede acum că celălalt rinichi e și el inflamat. Doctorița Nedvědová și infirmiera Hana Housková îi fac continuu transfuzii de sânge și reușesc în felul acesta să-i întrețină un fel de stare de echilibru, deși foarte fragilă. Prietenele vin să stea cu ea cât pot de des și când îndrăznesc. Își petrec timpul cu pachetul de cărți de joc ilustrate cu imagini din povești populare cehe, desenate de Anička Kvapilová, pe care aceasta i le făcuse cadou Milenei de ziua ei cu un an în urmă, în august. Milena își apropie fiecare carte de ochi. Grete Buber crede că examinează cărțile. De fapt, își examinează mâinile, în dosul cărților:

„Așa-mi spunea mereu mama: mai întâi îți dispar liniile din palmă; ăsta-i semnul că timpul ți-e pe sfârșite."

*

Un vis

Se face că e iar împreună cu Fučik, același *Julek*, cu sclipitoarele lui comentarii și zâmbetul de pungaș fermecător. Sunt la Cinematograf, nu stau chiar alături, dar se țin de mână și se uită amândoi fix la zidul din fața lor. Sunt complet singuri în Cinematograf. Gestapoul se pare că a evacuat de mult locul. Au rămas doar deținuții, ale căror țipete se aud de partea cealaltă a zidurilor. După un timp, Julek începe să vorbească. Vocea-i sună ciudat de găunoasă aici, jos, ca și cum s-ar afla într-o încăpere mult mai mare: o biserică sau o sală de conferințe. Vorbește despre visul de dreptate al celor care s-au prăbușit.

„Deținuții și surghiuniții au ceva în comun: nu pot fi văzuți decât ca membri ai unui colectiv. Dar lucrurile stau altfel cu cei care s-au prăbușit. Prăbușiții își poartă singuri de grijă. Ei trebuie să îndure singuri nedreptățile, osândele și chinurile pe care viața le-a pus pe umerii lor. Nimeni nu suferă atât de mult ca ei. Și-am să-ți spun ceva, Milena. Nu-i de-ajuns să-i eliberăm pe deținuți sau să-i aducem acasă pe surghiuniți pentru a câștiga lupta. Mai trebuie să punem capăt și izolării celor prăbușiți. Numai în clipa în care aceștia înțeleg că sunt și ei un colectiv, putem spune că am ajuns în pragul unei adevărate revoluții."

*

Chipul istoriei

Căci revoluțiile sunt răzvrătiri ale răului împotriva răului, revolte ale iraționalului împotriva raționalului, insurecții ale iraționalului sub forma rațiunii descătușate, față de instituțiile raționale, care, pentru menținerea situației lor autosuficiente, se bazează pe valoarea sentimentală irațională inerentă – revoluțiile reprezintă lupta între irealitate și realitate, între violență și violență, ele ar trebui să survină când dezlănțuirea supraraționalului a atras după sine dezlănțuirea iraționalului, când distrugerea sistemului de valori a răzbit până la ultima unitate

de valori individuală, şi când tot ceea ce este iraţional răzbeşte în absoluta libertate a valorii individului devenit autonom singur. Este răzbaterea iraţionalului, răzbaterea autonomului, răzbaterea vieţii, şi omul singuratic, eliberat de valori, este instrumentul său; iar dacă toată spaima pământească şi singurătatea trebuie să-l năpădească întâi pe pământeanul părăsit, deci pe proletarul expus foamei, pe soldaţii din tranşee, expuşi focului de baraj, dacă aceşti „excluşi", în adevărul sens al cuvântului, ar trebui să fie cei dintâi care să atingă stadiul eliberării de valori, tot ei sunt primii care să audă chemarea la crimă, care acoperă, furioasă, asemenea platoşelor de fier izbite unele de altele, muţenia iraţionalului. Şi totdeauna faptele stau astfel, încât omul din legătura mai mică de valoare îl nimiceşte pe omul desfăcut dintr-o legătură mai cuprinzătoare, întotdeauna el, cel mai nefericit, preia rolul călăului în procesul destrămării valorilor, iar în ziua când vor răsuna trâmbiţele Judecăţii de Apoi, omul eliberat de valori, care a devenit călăul unei lumi, este cel ce s-a condamnat pe sine însuşi.

Hermann Broch, *Somnambulii*, III,
[*1918. Hugenau sau realismul*][1]

*

Biografie

Milena Jesenská a murit în dimineaţa zilei de 17 mai 1944. Trecuseră opt zile de la ultima transfuzie şi fiindcă la unul dintre ronduri doctorului Treite i s-a părut că pacienta era din ce în ce mai slăbită, a hotărât să i se mai facă o transfuzie[2]. A făcut însă greşeala de a lua sânge de la aceeaşi donatoare ca şi rândul trecut. Pentru că Milena crease deja anticorpi contra acelui sânge, reacţia la transfuzie a fost foarte proastă, cu greţuri şi frisoane puternice.

Aceasta a fost mărturia depusă în 1946, la Praga, de doctorinţa Zdeňka Nedvědová:

1 Traducere de Mircea Ivănescu, Ed. Univers, Bucureşti, 2000.

2 În lagăr transfuziile se făceau în cele mai primitive condiţii. Donatoarea stătea în picioare, lângă primitoare, care era în poziţie şezândă sau alungită, iar o infirmieră regla fluxul de sânge între ele. (N. a.)

Când infirmiera mi-a spus că Milena avea frisoane și că își pierduse cunoștința în urma transfuziei, am alergat imediat la ea. Mi-am dat atunci seama ce greșeală fatală făcuse [doctorul Treite] și i-am făcut Milenei o injecție cu doze mari de calciu și efetoin. Am repetat tratamentul de câteva ori seara și în timpul nopții, și criza părea pe cale de a ceda, dar după aceea starea i s-a înrăutățit din nou și Milena a murit. N-a avut dureri și nu a știut că moare. Milena a fost tot timpul în îngrijirea mea și a Hanei Husková.

Nedvědová și Housková, Tomy Kleinerová, Anna Kvapilová, Věra Papoušková și Grete Buber au rămas puțin lângă moartă. Cineva a adus pe ascuns niște flori și le-a așezat la căpătâiul ei, lângă față. Abia a doua zi, după încolonarea de dimineață Nedvědová l-a informat pe doctorul Treite, care a venit personal în baraca unde se afla corpul neînsuflețit al Milenei. Acesta a fost apoi scos și dus cu căruța pe străzile lagărului de unul dintre detașamentele însărcinate cu transportul cadavrelor. Doctorul Treite a dat ordin ca trupul să fie plasat într-un loc mai retras din crematoriu, s-a dus apoi în biroul lui ca să înregistreze și să semneze certificatele de deces – o treabă de rutină, care-i lua enorm de mult timp în fiecare dimineață. După aceea a început o scrisoare către doctorul Jesenský.

Nu există nici un document care să ateste faptul că medicul Percival Karl Treite ar fi studiat vreodată la Praga, nici că ar fi locuit vreodată acolo în timpul anilor de studii. Probabil că nu l-a întâlnit niciodată pe profesorul Jesenský. Scrisoarea pe care i-a scris-o nu face nici o aluzie la vreo întâlnire care să fi avut loc între ei. Dar tonul scrisorii este totuși cald, sincer, colegial:

„În scurt timp am cunoscut-o bine pe fiica dumneavoastră", scrie Treite, „și, pentru că eu am fost cel care i-a făcut prima operație, aș dori să vă dau câteva detalii referitoare la evoluția bolii."

Imaginea unui tânăr și așa copleșit de nesfârșite obligații administrative, care, cu mânecile suflecate, stă la masa lui de scris și compune o scrisoare.

În spatele paravanului de nori, cerul e insuportabil de luminos. Parcă ar fi gata să crape.

După operație, fiica dumneavoastră s-a trezit din narcoză și m-a rugat să-i arăt rinichiul pe care-l extirpasem. I l-am arătat și, ca o adevărată fiică de medic, a dat mulțumită din cap, după care și-a pierdut din nou cunoștința. Din nefericire, abia după câteva luni am înțeles că și celălalt rinichi era afectat și că, prin urmare, fiica dumneavoastră nu mai putea fi cu nici un chip salvată.

Cadavrul a zăcut încă o zi sau două într-un coșciug simplu de scânduri, după care a fost azvârlit laolaltă cu altele în cuptor și ars. Cenușa a fost împrăștiată deasupra lacului Schwed, conform indicațiilor din regulament: încă un fără-de-nume printre toți ceilalți morți fără-de-nume.

ANEXĂ

I. Persoane

AMBROŽOVÁ Jamila (1896-1990), colegă de școală a Milenei Jesenská la liceul Minerva, jurnalistă și traducătoare. A fost căsătorită cu Willy Haas.

BROCH, Hermann (1886-1951), scriitor austriac, cunoscut în special pentru trilogia *Somnambulii* (1931-1933) și romanul *Moartea lui Virgiliu* (1945).

BROD, Max (1884-1968), scriitor avangardist, traducător și redactor în cercul de scriitori de limbă germană din care făcea parte și Kafka; a redactat și editat romanele postume ale lui Kafka.

BRUNNER, Vratislav Hugo (1886-1928), desenator multilateral și plin de imaginație, unul dintre cei mai apropiați prieteni ai Milenei Jesenská.

BUBER-NEUMANN, Margarete (1901-1989). Căsătorită mai întâi cu un fiu al filozofului Martin Buber; după aceea cu Heinz Neumann, comunist de frunte german, cu care, în 1937, s-a refugiat în Uniunea Sovietică. Neumann a fost arestat și executat cu ocazia proceselor de la Moscova. Margarete a fost condamnată la doi ani de muncă silnică în lagărele din Karaganda, iar în 1940 s-a hotărât repatrierea ei în Germania (la Ravensbrück) conform pactului de neagresiune încheiat între Germania și Uniunea Sovietică. A fost printre primii care au scris o biografe a Milenei Jesenská, *Milena – prietena lui Kafka* (1968).

BURIAN, Emil František (1904-1959), regizor inovator, dramaturg și compozitor. A avut atât înainte, cât și după război propriul său teatru și un ansamblu personal la Praga.

ČERNÁ, Jana (*Honza)* (1928-1981), fiica Milenei Jesenská și a lui Jaromír Krejcar. A scris în perioada liberalizării din 1968 amintiri despre mama ei, *Adresát Milena Jesenská*, dar ele nu au putut fi editate de nici una dintre editurile oficiale. A dus o viață dezorganizată, la marginea societății, a trăit o perioadă într-o închisoare de femei, a murit într-un accident de automobil în 1981.

ČIVRNÝ, Lumír (1915-2001), poet și traducător, profesorul particular al Janei Černá. A activat în mișcarea de rezistență alături de Milena Jesenská.

FUČÍK, Julius (1903-1943), jurnalist comunist și redactor de ziar (la *Tvorba* și *Rude Pravo,* printre altele). Activ în celulele de rezistență comunistă. În timpul petrecut ca deținut în închisoarea Pankrác, a scris și a transmis pe ascuns, în afara închisorii, *Reportaj scris cu ștreangul de gât*; a fost transferat la Berlin-Plötzensee, unde a și fost executat în 1943. Comuniștii cehi de după 1948 l-au declarat un geniu al culturii.

GERSTL, Alice, prietenă a Milenei Jesenská din anii tinereții; s-a autoexilat în Mexic împreună cu soțul ei, Otto Rühle, și s-a sinucis în aceeași zi în care el a murit, în 1943.

HAAS, Willy (1891-1973), activ ca redactor și traducător în cercul germanilor din Praga. Cu ajutorul Milenei Jesenská, Haas a devenit critic de film și corespondent cultural din Berlin. În 1939, cu foarte puțin timp înainte de intrarea armatei germane în ce mai rămăsese din teritoriul Böhmen-Mähren, Milena i-a încredințat scrisorile primite de ea de la Kafka, scrisori pe care Haas le-a redactat mai apoi și le-a publicat.

HOFFMEISTER, Adolf (Ada) (1902-1973), jurnalist și caricaturist, iubitul Stašei Jílovská.

JESENSKÁ, Růžena (1863-1940), mătușa Milenei din partea tatălui, apreciată scriitoare a vremii ei, autoare de romane și povestiri.

JESENSKÝ, Jan (1874-1945), tatăl Milenei Jesenská. Se considera în mod eronat descendent în linie dreaptă al lui Jan Jessenius, atât rector al Universității Carol, cât și medic al lui Rudolf al II-lea. Asemănarea de nume este întâmplătoare. Jan Jesenský a murit la un an după Milena.

JÍLOVSKÁ, Staša (n. Procházková) (1898-1955), colegă de școală cu Milena la liceul Minerva; jurnalistă, redactor de editură și traducătoare.

JÍLOVSKÝ, Rudolf (1890-1954), soțul Stašei. Actor, artist de varietăți și libretist; mai târziu, în primul rând editor.

KAFKA, Franz (1883-1924), scriitor evreu de limbă germană. Corespondența lui cu Milena Jesenská – s-au întâlnit personal cel mult patru zile în vara lui 1920, la Viena – a dat naștere unui mit extrem de viu colorat, care eclipsează adevăratul aspect al relației lor. Scrisorile lui Kafka către Milena Jesenská, pe care Willy Haas le-a redactat și publicat, constituie un document biografic și literar de mare valoare.

KALANDRA, Záviš (1902-1950), jurnalist comunist și istoric, arestat de naziști, dus în lagărul de bărbați de la Ravensbrück. Se pare că a existat un schimb sporadic de scrisori acolo între el și Milena Jesenská. Kalandra a fost printre puținii comuniști care a avut curajul să o ajute pe Milena după ce aceasta s-a îndepărtat de Partidul Comunist. Kalandra a supraviețuit perioadei din lagăr, dar a fost arestat în perioada epurărilor staliniste și, în 1950, a fost executat.

KAUS, Regina (Gina) (1893-1985), romancieră și dramaturgă; a făcut observații de o rară acuitate cu privire la viața intelectualității vieneze din perioada interbelică. După război a emigrat în SUA.

KLINGER, Evžen (1906-1982), funcționar comunist slovac. Ultimul „partener de viață" al Milenei Jesenská. A emigrat după 1939. După 1948, angajat în Ministerul de Interne ceh, epurat cu ocazia așa-numitelor procese Slansky în 1951 și condamnat la 7 ani de închisoare.

KREJCAR, Jaromír (1895-1950), arhitect, elevul lui Jan Kotera; unul dintre pionierii funcționalismului în arhitectură la Praga. În anii '30 a activat în Uniunea Sovietică. După război s-a autoexilat la Londra.

KRÁSNOHORSKÁ, Elizška (1847-1926), fondatoarea liceului Minerva și prima lui directoare. A contribuit la promovarea dreptului femeilor la studii superioare.

LAURIN, Arne (pseudonimul lui Arnost Lustig) (1889-1945), redactor-șef la *Tribuna* în perioada când Milena Jesenská lucra la același ziar; mai târziu redactor-șef la publicația de limbă germană *Prager Presse*.

POLAK, Ernst (de asemenea Polák) (1886-1948), căsătorit cu Milena Jesenská între 1918 și 1924. De profesie funcționar de bancă, dar a fost în primul rând un purtător de cuvânt luminat și sensibil al avangardei interbelice, mai cu seamă al scrierior lui Franz Werfel și Hermann Broch. După ce a divorțat de Milena Jesenská, și-a luat doctoratul în filozofie. Și-a păstrat tot timpul cetățenia cehă, asigurându-și astfel posibilitatea de a părăsi Austria și de a emigra în Anglia.

PEROUTKA, Ferdinand (1895-1978), veteranul jurnalisticii moderne ceho-slovace. Inițial redactor-șef al cotidianului *Lidovy novidny*, apoi al săptămânalului politic liberal *Přítomnost*, pe care tot el l-a fondat. A supraviețuit în mod miraculos celor cinci ani de la Buchenwald. A emigrat după lovitura de stat comunistă din 1948.

RÜHLE, Otto (1874-1943), profesor; căsătorit cu prietena Milenei, Alice Gerstl (în cehă: Gerstlová); a fondat, alături de Karl Liebknecht, mișcarea spartakistă și Partidul Comunist German. Mai târziu, îndepărtat din partid, a emigrat în Mexic și i-a fost foarte apropiat lui Troțki.

ŠALDA, František Xavier (1867-1937), istoric literar, care în calitatea sa de critic și unic editor al publicației *Zápisník* (*Însemnări*) a format și orientat avangarda literară începând cu perioada imediat premergătoare secolului XX și până în deceniul al treilea.

SCHAFFGOTSCH, Franz Xavier (1890-1979), cunoscut și drept „contele roșu". „Chiriașul" Milenei Jesenská la Viena și, pentru o perioadă, iubitul ei; au locuit împreună în timpul sejurului la Otto Rühle și Alice Gerstl la Buchholz, lângă Dresda, și o scurtă perioadă după reîntoarcerea la Praga.

SCHLAMM, William (1904-1978), jurnalist, cofondator și redactor al publicației *Weltbühne*. Cât timp a locuit la Praga (1934-1938) a scos săptămânalul *Europäische Hefte*. Este autorul cărților *Diktatur der Lüge* și *Die Grenzen des Wunders*.

SEIFERT, Jaroslav (1901-1986), unul dintre cei mai de seamă poeți ai Cehoslovaciei. În calitatea lui de poet avangardist și membru al grupului *Devětsil*, a fost prieten apropiat al lui Karel Teige. A primit Premiul Nobel pentru literatură în 1984.

TEIGE, Karel (1890-1951), creierul și motorul avangardei interbelice cehe; unul din fondatorii grupului artistic *Devětsil*. Contribuția cea mai de frunte a avut-o ca teoretician al arhitecturii, iar lucrarea sa, *Nejmenší byt* (*Locuința minimală*), apărută în 1932, s-a bucurat de o largă apreciere. În anii '30 a avut strânse legături cu suprarealiștii din Paris.

TREITE, Percival Karl (1911-1947), medic SS la Ravensbrück până la sfârșitul războiului, când „a dezertat". La procesul Ravensbrück de la Hamburg din 1946, mai multe deținute au depus mărturii în favoarea lui; s-a sinucis când i s-a respins cererea de grațiere.

VANČURA, Vladislav (1891-1942), medic și scriitor, primul președinte al grupului *Devětsil*. Împușcat de naziști cu ocazia pedepsei colective aplicate intelectualilor cehi în urma asasinării în 1942 a protectorului german Reinhard Heydrich.

VONDRÁČKOVÁ, Jaroslavá (1894-1986), creatoare de modă și prietenă din copilărie a Milenei Jesenská. A scris două eseuri despre Milena și a fost prima care a încercat în mod consecvent să întocmească o bibliografie în care să cuprindă totalitatea cărților și articolelor pe care aceasta le-a publicat.

WERFEL, Franz (1890-1945), poate cel mai proeminent geniu literar al cercului german din Praga. A debutat cu o culegere de poeme lirice expresioniste, *Der Weltfreund* (1912); mai târziu, la Viena, se va face cunoscut ca romancier extrem de prolific. Ernst Polak se considera protectorul și mentorul lui Werfel.

II. Ziare și publicații la care a colaborat Milena Jesenská

Tribuna (*Tribuna*, liberal), 1919-1921
Národní listy (*Paginile poporului*, burghezo-naționalist, conservator), 1921-1926
Pestrý týden (*Săptămâna pestriță*, săptămânal ilustrat, apolitic) 1926-1927
Lidové novidny (*Noutățile poporului*, liberal), 1928-1929
Tvorba (*Creator*, săptămânal literar și cultural, comunist), 1932-1933
Žijeme (*Trăim*), 1932-1933

Svět práce (*Lumea muncii*, editat de asociația consumatorilor Vcela), 1933-1936
Přítomnost (*Contemporanul*, publicație politică liberală), 1937-1939
V boj (*La luptă*, organul mișcării de rezistență din Praga), 1939

III. Bibliografie (viața și opera)

Margarete, Buber-Neumann, *Milena* (biografie), Collins & Harvill, 1990;
Jana Černá, *Adresát Milena Jesenská* (biografie) Klub Mladá Poesie, 1969;
Mary Hockaday, *Kafka, Love and Courage: The Life of Milena Jesenská* (biografie), André Deutsch, 1995;
Milena Jesenská, *Mileniny recepty* (articole și rețete), Ack. tiskárna, 1925;
Milena Jesenská, *Cesta k jednoduchosti* (articole, 1919-1925), Barrister & Principal, 1995;
Milena Jesenská, *Člověk delá šaty* (articole), Topič, 1926;
Milena Jesenská, *Zvenčí a zevnitř* (selecție de articole), Nakl. Franze Kafky, 1996;
Milena Jesenská, *Nad naše síly* (articole și reportaje, 1937-1939), Votobia, 1997;
Milena Jesenská, *Alles ist Leben* (selecție de articole de Dorothea Rein), Verlag Neue Kritik, 1996;
Franz Kafka, *Brev till Milena* (scrisori către Milena), Backhåll, 1994;
Marta Marková-Kotyková, *Mytos Milena – Milena Jesenská jinak* (biografie), Primus, 1996;
Jaroslava Vondráčková, *Kolem Mileny Jesenský* (fragmente biografice), Torst, 1991;
Alena Wagnerová, *Milena Jesenská* (biografie), Billman, 1994;
Alena Wagnerová, *Ich hätte zu antworten tage – und nächtelang: Die Briefe Von Milena* (scrisori), Bollman, 1996.

Notă

Din articolele, reportajele și eseurile pe care le-a scris Milena Jesenská între 1919 și 1939, o mică parte au fost publicate sub formă de carte. Restul trebuie căutate în ziarele sau publicațiile la care a colaborat.

Multe dintre articolele citate în această carte sunt luate din cărți scrise de Milena Jesenská sau din biografiile scrise de alții (vedeți mai sus). Unele texte au fost culese din ziarele și publicațiile în care au apărut pentru prima oară. Este vorba nu numai de articole și reportaje semnate, ci și de material nesemnat, precum interviuri, comentarii redacționale și preambuluri etc. Cea mai mare parte a acestor texte mi-a fost pusă la dispoziție de către arhiva de ziare și publicații a Muzeului Național Ceh – *Knihovna Národního muzea, oddělení časopisu* (din Stromovka, Praga). Unele părți ale acestui amplu material sunt redate aici în exprimare directă. Altele, indirect sau selectiv, pentru a completa spații goale în relatarea cursivă sau pentru a crea pasaje de trecere între diversele fragmente de text, citate din articole, scrisori și alte porțiuni ale materialului documentar redat în carte.

(În același fel am folosit textele literare și autobiografice ale lui Ingeborg Bachmann, Hermann Broch, Elias Canetti, Heimito von Doderer, Franz Kafka, Robert Musil, Marina Țvetaeva, IrenaVrkljan etc., dintre care unele au legătură cu tematica romanului de față. Unele citate sunt redate ca atare, altele sunt citate „mascate", iar alteori se fac doar referiri la citate, în cursul povestirii.)

Se înțelege că din 1940 nu mai există articole scrise de Milena Jesenská. Pentru descrierea ultimilor ei patru ani de viață, am avut ca punct de pornire culegerea încă nepublicată de mărturii (*Erlebnisberichte)* ale deținutelor care au supraviețuit lagărului Ravensbrück, mărturii pe care Erika Buchmann, fostă comunistă și deținută, le-a cules și redactat după război – așa-numitul „Inventar Buchmann" (*Buchmannbestand).* Acest material cuprinde nouăsprezece dosare de birou, pline cu documente autobiografice scrise la mașină, dintre care multe sunt în dublu exemplar. Povestirile pot fi studiate la arhiva și biblioteca de cercetare, amplasată în fosta clădire administrativă SS din Ravensbrück, numită acum *Brandenburger Mahn-und Gedänkstätte, Fürstenberg.*

Biblioteca posedă și alt gen de literatură despre lagărul de femei de la Ravensbrück și despre Holocaust, dar volumul său este mult prea mare pentru a putea fi notat aici.

Praga, septembrie 1999 – decembrie 2002

Cuprins

I Primul miracol al copilăriei 7
II Înger la o fereastră deschisă 37
III Ţărmul din Praga şi marea din Viena 63
IV Vedere de pe acoperişuri înalte 109
V Ţara nimănui 165
VI Viaţă în spatele zidurilor 197
VII Ravensbrück 235

Anexă 249

La prețul de vânzare se adaugă 2%,
reprezentând valoarea
timbrului literar ce se virează
Uniunii Scriitorilor din România,
cont nr. RO44 RNCB 5101 0000 0171 0001,
B.C.R. Unirea, București.

Tehnoredactor
MANUELA MĂXINEANU

Corector
ANCA DRĂGHICI

DTP
FLORINA VASILIU

Apărut 2009
BUCUREȘTI – ROMÂNIA

Lucrare executată la C.N.I. „CORESI" S.A.

În colecția **Raftul Denisei** au apărut

Arthur Golden, *Memoriile unei gheișe*
Sarah Hall, *Michelangelo Electric*
Kurt Vonnegut, *Pianul mecanic*
Stefan Heym, *Relatare despre regele David*
John Fante, *Întreabă praful*
Nick Hornby, *Turnul sinucigașilor*
Salman Rushdie, *Furie*
Marguerite Duras, *Stăvilar la Pacific*
Laura Restrepo, *Delir*
Anaïs Nin, *Incest*
Nikos Kazantzakis, *Zorba Grecul*
Mitch Albom, *Marți cu Morrie*
Guillermo Martínez, *Crimele din Oxford*
Kurt Vonnegut, *Bufoniada*
Anthony Burgess, *Portocala mecanică*
Irvin D. Yalom, *Plânsul lui Nietzsche*
Anaïs Nin, *Foc*
Andrew Sean Greer, *Confesiunile lui Max Tivoli*
Leo Perutz, *Călărețul suedez*
Jeanette Winterson, *Pasiunea*
Naghib Mahfuz, *Akhenaton, cel ce sălășluiește în adevăr*
António Lobo Antunes, *Bună seara lucrurilor de pe-aici*
Eric-Emmanuel Schmitt, *Milarepa*
Eric-Emmanuel Schmitt, *Domnul Ibrahim și florile din Coran*
Eric-Emmanuel Schmitt, *Oscar și Tanti Roz*
William Golding, *Împăratul muștelor*
Pascal Quignard, *Vila Amalia*
Almudena Grandes, *Vârstele lui Lulú*
Ismail Kadare, *Palatul Viselor*

Jesús Díaz, *Spune-mi ceva despre Cuba*
Paul Auster, *Palatul lunii*
Nicole Krauss, *Istoria iubirii*
Carlos Fuentes, *O companie neliniștitoare*
Alessandro Baricco, *Castele de furie*
Taichi Yamada, *Străini*
Leonid Țîpkin, *O vară la Baden-Baden*
Yasunari Kawabata, *Maestrul de go*
Ingeborg Bachmann, *Malina*
Dave Eggers, *Să te ții alergătură!*
Jonathan Safran Foer, *Extrem de tare și incredibil de aproape*
Richard Zimler, *Ultimul cabalist din Lisabona*
Sarah Dunant, *În compania curtezanei*
Péter Esterházy, *Un strop de pornografie maghiară*
John Fante, *Drumul spre Los Angeles*
John Updike, *Teroristul*
Anaïs Nin, *Delta lui Venus. Povestiri erotice*
Julio Cortázar, *Armele secrete*
James Meek, *Un gest de iubire*
Jeanette Winterson, *Scris pe trup*
John Berendt, *Miezul nopții în grădina binelui și a răului*
Hanif Kureishi, *Buddha din suburbie*
Daniel Kehlmann, *Măsurarea lumii*
Anne Tyler, *Căsătorie de amatori*
Joey Goebel, *Torturați-l pe artist*
Ann Patchett, *Belcanto*
John Updike, *Vrăjitoarele din Eastwick*
James Frey, *O mie de fărâme*
Arnon Grunberg, *Istoria calviției mele*
Mihail Bulgakov, *Maestrul și Margareta*
Sarah Dunant, *Nașterea lui Venus*
Gonzalo Torrente Ballester, *Cronica regelui aiurit*
Friedrich Dürrenmatt, *Justiție*

Kurt Vonnegut, *Sirenele de pe Titan*
Douglas Carlton Abrams, *Jurnalul pierdut al lui Don Juan*
Eric-Emmanuel Schmitt, *Viața mea cu Mozart*
Will Self, *Cum trăiesc morții*
Kelly Jones, *Al șaptelea licorn*
Peter Carey, *Furtul. O poveste de iubire*
Hubert Selby Jr., *Recviem pentru un vis*
Fumiko Enchi, *Măștile*
Jonathan Safran Foer, *Totul e iluminat*
Ismail Kadare, *Umbra*
Anaïs Nin, *Henry și June*
Rachel Cusk, *Arlington Park*
Jesús Díaz, *Cele patru fugi ale lui Manuel*
John Fante, *O să vină și primăvara, Bandini*
Douglas Coupland, *Toate familiile sunt psihotice*
Mitch Albom, *Încă o zi*
Diane Setterfield, *A treisprezecea poveste*
Nikos Kazantzakis, *Hristos răstignit din nou*
Milorad Pavić, *Mantia de stele*
Sarah Dunant, *Transgresiuni*
Joey Goebel, *Anomalii*
Andreï Makine, *Fiica unui Erou al Uniunii Sovietice*
Ellis Avery, *Foc în pavilionul de ceai*
Ludmila Ulițkaia, *Al dumneavoastră sincer, Șurik*
Yasunari Kawabata, *Dansatoarea din Izu*
Didier van Cauwelaert, *Evanghelia după Jimmy*
Gregor von Rezzori, *Memoriile unui antisemit*
Alessandro Perissinotto, *Celei care mă judecă*
Eric-Emmanuel Schmitt, *Copilul lui Noe*
James Frey, *Prietenul meu Leonard*
Douglas Coupland, *Generația X*
Pablo De Santis, *Caligraful lui Voltaire*
John Updike, *Fugi, Rabbit*

J.M. Coetzee, *Maestrul din Petersburg*
David Mitchell, *Atlasul norilor*
Sawako Ariyoshi, *Soția doctorului*
Laura Restrepo, *Dulce companie*
Leo Perutz, *Iuda lui Leonardo*
Kurt Vonnegut, *Bun venit printre maimuțe*
Carol Shields, *Jurnal în piatră*
Taichi Yamada, *În căutarea unei voci din depărtare*
Martin Suter, *Diavolul din Milano*
Amos Oz, *Poveste despre dragoste și întuneric*
Michael Chabon, *Băieți teribili*
Rick Moody, *Furtuna de gheață*
Gary Shteyngart, *Absurdistan*
Tash Aw, *Fabrica de mătase*
Richard Ford, *Cronicarul sportiv*
Gonçalo M. Tavares, *Ierusalim*
Joseph Roth, *Spovedania unui ucigaș. Legenda sfântului bețiv*
Eduardo Mendoza, *Mauricio sau alegerile locale*
Eric-Emmanuel Schmitt, *Secta Egoiștilor*
Alessandro Piperno, *Cu cele mai rele intenții*
Arnon Grunberg, *Nesuferitele zile de luni*
Jeanette Winterson, *Portocalele nu sunt singurele fructe*
Cinghiz Aitmatov, *Stigmatul Casandrei*
Sawako Ariyoshi, *Dansatoarea de Kabuki*
Naghib Mahfuz, *O mie și una de nopți și zile*
John Updike, *Întoarcerea lui Rabbit*
Mo Yan, *Sorgul roșu*
Arthur Japin, *În ochii Luciei*
Guillermo Martínez, *Moartea lentă a Lucianei B.*
Kurt Vonnegut, *Cutremur de timp*
Fumiko Enchi, *Ani de așteptare*
Ismail Kadare, *Amurgul zeilor stepei*
J.M. Coetzee, *Viața și vremurile lui Michael K*

John Cowper Powys, *Cercul nebunilor*
Subcomandante Marcos, Paco Ignacio Taibo II, *Morții incomozi*
Sara Gruen, *Apă pentru elefanți*
Niccolò Ammaniti, *Cum vrea Dumnezeu*
Zeruya Shalev, *Viața amoroasă*
Madeleine Thien, *Certitudine*
Lesley Downer, *Ultima concubină*
Irvin D. Yalom, *Minciuni pe canapea*
António Lobo Antunes, *Ordinea naturală a lucrurilor*
Jay Parini, *Ultima gară*
Yasunari Kawabata, *Vechiul oraș imperial*
Jeanette Winterson, *Sexul cireșilor*
Daniel Kehlmann, *Eu și Kaminski*
Richard Ford, *Ziua Independenței*
Douglas Coupland, *Miss Wyoming*
Pablo Tusset, *În numele porcului*
Kate Morton, *Casa de la Riverton*
Teru Miyamoto, *Brocart de toamnă*
Amos Oz, *Rime despre viață și moarte*
Yukio Mishima, *Zăpada de primăvară*
Steve Sem-Sandberg, *Ravensbrück*

În pregătire

Janice Y.K. Lee, *Profesoara de pian*
J.M. Coetzee, *Jurnalul unui an prost*

Steve Sem-Sandberg este primul laureat al Premiului Marin Sorescu acordat de Institutul Cultural Român din Stockholm în 2007. Romanul *Ravensbrück* a fost nominalizat la Premiul August în 2003 și la Premiul pentru Literatură al Consiliului Nordic, în 2004.

Într-o epocă zguduită de mari cutremure politice, confruntarea doctrinelor nu mai ține cont de aceia care le-au creat sau le-au susținut, măturând totul în cale asemenea unui tăvălug. Puțini sunt cei care îi pot ține piept, și mai puțini sunt cei pe care istoria și-i amintește. Printre ei se numără și Milena Jesenská, o jurnalistă cehă excepțională, militantă de stânga activă într-o organizație ilegală pe care ea însăși o coordonează, din propria casă, pentru a salva refugiați. Arestată de naziști și deportată în lagărul de la Ravensbrück, Milena va plăti prețul suprem pentru că a încercat să-și păstreze umanitatea.

„Romanul lui Steve Sem-Sandberg schițează portretul plin de culoare al unei femei fascinante și tabloul plin de atmosferă al unei Europe Centrale în destrămare."

Helsingsborgs Dagblad

„Pentru a construi acest roman, prozatorul, reporterul și poetul din persoana lui Steve Sem-Sandberg s-au contopit în așa fel încât portretul Milenei devine portretul orașului Praga – așa cum făcuseră și alți mari scriitori contemporani admirați de el: Claudio Magris pentru Trieste, Danilo Kiš pentru Belgrad și Péter Esterházy pentru Budapesta."

Gabriela Melinescu

„Pentru mulți, Milena Jesenská a fost doar o notă de subsol din viața lui Franz Kafka. Romanul ***Ravensbrück*** schimbă complet această perspectivă, dezvăluindu-ne resorturile care împing o ființă umană să lupte până la capăt împotriva răului."

J.P. Pulkkinen

ISBN 978-973-689-324-7